

T.C.
ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'ÂN AYETLERİ BAĞLAMINDA ÜLÜ'L-AZM
PEYGAMBERLERİN NÜBÜVVET ÖNCESİ HAYATLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YAVUZ KOLDAŞ

DANIŞMAN
PROF. HÜSEYİN ÇELİK

ADİYAMAN, 2024

ÖZET

KUR'ÂN AYETLERİ BAĞLAMINDA ÜLÜ'L-AZM PEYGAMBERLERİN NÜBÜVVET ÖNCESİ HAYATLARI

Yavuz KOLDAŞ

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Adıyaman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 12/2024

Danışman: Prof. Dr. Hüseyin ÇELİK

Allah insanı yaratıp yeryüzüne gönderdikten sonra ona yaratılış gayesini hatırlatmak için peygamberler göndermiştir. Gönderildikleri toplum tarafından rol model alınıp itaat edilmesi istenen bu peygamberlerin nebevi niteliklerinin yanında nübüvvet öncesi hayatları da risâletin tamamlayıcı unsuru olmuştur. Peygamberlerin örnek hayatları, Kur'ân kıssalarında sıkça geçmektedir. Çünkü rubûbiyyetin bir gereği olarak Allah, seçtiği ve ilahi vahiy ile kendisine muhatap aldığı peygamberleri, doğumundan itibaren nübüvvet görevine hazırlamıştır. Bu rabbânî terbiye onları risâlet öncesi hayatlarında da tevhidi çizgide tutmakla beraber şirke karşı da muhafaza eden emniyetli bir bölgenin teminatı olmuştur. Bu sebeple inkarcılar, elçilerin nübüvvet öncesi hayatlarına yönelik içtimaî, ahlaki veya amelî bir itirazda bulunamamışlardır.

Ülü'l-azm peygamberler olarak nitelendirilen Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed'in Kur'ân ayetleri bağlamında nübüvvet öncesi hayatlarıyla ilgili anlatılar da bu kapsamda anlaşılmalıdır. Bu bağlamda Hz. İbrâhim gibi nübüvvet öncesi hayatları hakkında detaylı malumatı sunan Kur'ân, bazı peygamberlerin bu hayatlarına yönelik teferruata girmemiştir. Bu çalışma, söz konusu peygamberlerin nübüvvet öncesi hayatlarını incelemeyi hedeflemiştir. Ayrıca bu meselenin daha iyi anlaşılması ve olgunlaşması için birtakım ön başlıklar da açılarak konu detaylandırılmıştır. Sonuç olarak bu peygamberlerin nübüvvet öncesi hayatlarında aldıkları rabbânî terbiye ve üstün faziletler nübüvvet esnasındaki tebliğ vazifelerinde kolaylaştırıcı ve tamamlayıcı bir rol oynamıştır.

Anahtar Kelimeler: Ülü'l-azm; Nebî; Nübüvvet; Resûl; Risâlet

ABSTRACT

PRE-PROPHETHOOD LIVES OF ULU'L-AZM PROPHETS IN CONTEXT OF QUR'ANIC VERSES

Yavuz KOLDAŞ

Department of Basic Islamic Sciences

Adıyaman University, Graduate Education Institute, 12/2024

Supervisor: Prof. Dr. Hüseyin ÇELİK

After Allah almighty created and sent human to the world, he sent prophets to these people to remind them of the purpose of creation. Besides their prophetic attributes, these prophets, who were expected to be taken as a role model by the society they were sent, their pre-prophetic lives became the completing aspect of their prophethood. Exemplary lives of the prophets are frequently mentioned in the stories of Qur'an. As a requirement of divinity, our Lord prepared the prophets whom he chose for this mission from their birth and to whom He addressed by divine revelation. This divine nurture, in addition to keeping them within the monotheistic line before their pre-prophetic lives, was also the guarantee of a secure matter that protected them against polytheism. For this reason, the unbelievers could't raise any social, moral or practical objections to the pre-prophetic lives of the messengers.

The related extracts of pre-prophethood lives of Prophet Noah, Prophet Abraham, Prophet Moses, Prophet Jesus and Prophet Muhammed, accepted as Ulu'l-Azm prophets, should be understood within this context. With this regard, Holy Qur'an, which provides detailed information about pre-prophethood of Prophet Abraham, does not give detailed information about the lives of some prophets. This study has aimed to investigate the pre-prophethood lives of the aforementioned prophets. Moreover, some pre-titles were opened and studied in detail so that the issue can be better studied and understood. As a result, the divine nurture and superior virtues, which these prophets achieved before their prophethood, played a facilitating and complementary role in their missionary duties during the prophethood.

Keywords: Ulu'l-Azm; Prophet; Prophethood; Messenger; Revelation

ÖNSÖZ

بسم الله الرحمن الرحيم

Allah, dünyayı var ettiğinden ve ilk insanı yarattığından beri doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü, hak ile batılı, hayır ile şerri ayırt etmek ve hidayet yolunu göstermek için akıl ve irade yetilerini vermekle kalmamış, insanlara tarih boyunca ilahi vahiyle desteklediği birçok peygamber de göndermiştir. Gönderilen bu peygamberlerin bazılarının Kur'ân'da kıssaları uzunca zikredilmiş ve peygamberlik serüvenleri anlatılmıştır.

Beşerî hayatı tanzim edecek ilahi vahyi insanlığa tebliğ etmek üzere görevlendirilmiş peygamberler, nübüvvet vazifesinden önce de yaşadıkları topluma yabancı kimseler değillerdi. Zaten toplum, onların ailelerine, çocukluklarına ve gençliklerine şahit olmuş, hatta onlara en geniş anlamıyla akrabalık ilişkileri de dahil olmak üzere bütün insanî münasebetler kurabilmişlerdi. Özetle hem tebliğ vazifesini yerine getiren peygamberler hem de bu vahyin muhatabı olan kitleler birbirilerini iyi tanıyorlardı. Bu nedenle toplum, onların nübüvvet dönemindeki ahlâkî ve akîdevî kimliğe önceden de sahip olduklarının farkındaydılar.

Allah tarafından sonradan peygamber seçilecek bu kişilerin, aynı toplumsal hayatı paylaşmalarına rağmen, toplumun sahip olduğu gayri İslâmî anlayışa hayatları boyunca yanaşmadıklarının en büyük şahitleri yine toplumun kendisi olmuştur. Hatta ilahi vahyin reddi üzerine bir hayatı tercih etmelerinden dolayı Hz. İbrahim kendi öz babasına, Hz. Nuh eşi ve evladına ya da Hz. Muhammed amcasına karşı durmuştur. Dolayısıyla peygamberler, tüm aşamalarıyla dünya hayatını Allah'ın razı olacağı çerçevede yaşamaya gayret gösteren bir toplumu inşa etmeye yönelik bir çaba içerisine girmişlerdir.

Kur'ân ayetleri bağlamında incelediğimiz ülü'l-azm peygamberlerinin de yukarıda bahsedilen peygamber-toplum ilişkisi çerçevesinde bir nübüvvet sürdürdükleri kıssalarından anlaşılmaktadır. Kur'ân'ın asıl maksadının insanlığa hidayet yolunu göstermek olduğu yine bu kutsal kitabın kendi ifadeleriyle sabittir. Bu sebeple insanları dalâletten kurtarmaya ve hidayete davet etmeye memur peygamberlerin, bu vazifelerinin daha çok nübüvvet dönemi ile ilgili olmasından dolayı Kur'ân kıssaları onların peygamberlik dönemi hayatlarına yoğunlaşmıştır. Bu durum peygamberlerin nübüvvet öncesi hayatlarına dair Kur'ân'da hiçbir bilginin yer almadığı anlamına gelmemektedir. Bununla beraber Hz. İbrâhim ve Hz. Mûsâ gibi incelediğimiz peygamberlerin kıssaları, onların nübüvvet öncesi hayatları hakkında da birçok malumat sunmuştur. Ancak Hz. Nûh

ve Hz. İsa'nın ise kıssaları göz önüne alındığında, onların nübüvvet öncesi hayatlarına yönelik diğer peygamberlere kıyasla Kur'an'da geniş bilgi imkânının bulunmadığına ve çocukluk/gençlik yaşamlarına kısa kesitlerle değinildiğine şahit olmaktayız.

Çalışmamızın konusu olarak hazırladığımız “*Kur'an Ayetleri Bağlamında Ülü'l-azm Peygamberlerinin Nübüvvet Öncesi Hayatları*” adlı bu tezimiz; giriş, iki bölüm ve sonuç olmak üzere dört kısımdan oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmamızın problemi, konusu, kapsamı, yöntemi ve kaynakları hakkında gerekli bilgi vermekle çalışmamızın ana hatlarını belirlemeye gayret gösterdik.

Ana konumuz olan ikinci bölümdeki ülü'l-azm peygamberlerin nübüvvet öncesi hayatlarına bir hazırlık yapacak ve bu konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacak düşüncesiyle birinci bölümde bazı başlıkların açılmasını gerekli gördük. Bundan dolayı birinci bölümde konumuzla ilgili kavramsal çerçeve başlığı altında nebî, resûl ve ülü'l-azm kavramlarının özellikle ilk dönem Arapça sözlüklerinden hareketle günümüze kadar taşıdığı anlamları vermeye çalıştık. Ülü'l-azm peygamberlerin kimler olduğu meselesi için açtığımız başlıkta, konuyla ilgili görüşler de nakledilerek müfessirlerin ekseriyetinin Kur'an ayetleri bağlamında değerlendirmelerini tespit ettik. Daha sonra günümüze kadar tartışılmalı bir konu olarak, peygamberlerin fazilet/üstünlük derecelerine göre sınıflandırılmalarının imkânına yönelik müfessirlerin ilgili ayetlerden hareketle getirdikleri yorumları mukayese etmek suretiyle üstünlüğü kabul edenler ve reddedenler şeklinde bir alt başlıklandırmaya gittik. Bu bağlamda bir kısım müfessirlerin, peygamberler arası üstünlüğün varlığıyla ilgili ayetleri tefsir ederken iki görüşün bir tarafı olmaktan ziyade tarafsız kaldıkları ve ayrıma dair yorum yapmaktan uzak bir tutum sergilediklerine dair delillerini de ortaya koymaya çalıştık. Akabinde ülü'l-azm peygamberlerin benzer yönlerini değerlendirmek için açtığımız başlıkta, ülü'l-azm'ın kendi aralarında taşıdıkları ortak yönlerini de izah etmeye çabaladık.

İkinci bölümde ise yukarıda bahsettiğimiz ülü'l-azm peygamberlerin nübüvvet öncesi hayatlarını, Kur'an ayetleri ve varsa sahih hadisler bağlamında kronolojik bir metot takip ederek açılan başlıklar altında inceledik. Bunların dışında ulaşabildiğimiz güvenilir kaynaklardan da yardım alarak, nasların değinmediği ve bu peygamberlerin yaşadıkları coğrafyaya, aileye, çevreye, çocukluk ve gençlik dönemlerine dair bilgileri toplayarak nübüvvet öncesi hayatlarına yönelik bir bütünlüğü oluşturacak verileri sunmaya çalıştık. Böylece Kur'an ayetleri bağlamında ülü'l-azm peygamberlerin nebevî tebliğ ile

görevlendirilmeden önceki hayatlarında da topluma karşı oluşturdıkları güven merkezli ahlakî kişiliklerini, risâlet görevini destekleyen bir hakikat olarak izah etmeyi hedefledik.

Önerileri ve eleştirileriyle tez çalışmamızın tüm aşamalarında yanımızda olan, desteklerini asla esirgemeyen çok değerli danışman hocam Prof. Dr. Hüseyin ÇELİK'e, ilmiyle ve teknik tecrübeleriyle değerli vakitlerini bize tahsis ederek yol gösteren Doç. Dr. Naif YAŞAR, Doç. Dr. Güven AĞIRKAYA ve Doç. Dr. Hasan MAÇİN hocalarıma teşekkürü borç bilirim. Tezin yazım ve değerlendirme aşamasında özenle gösterdikleri emeklerinden ve katkılarından dolayı değerli dostum doktora öğrencisi Ahmet İŞERİ hocama özellikle teşekkür ederim. Ayrıca tecrübe, teknik ve ilmî anlamda sunduğu desteğiyle daima yanımızda olan değerli hocam Arş. Gör. Musab Koparal'a da şükranlarımı sunarım. Son olarak en samimi duygularla bugünlere gelmemizde fedakârlık yapan muhterem babama, dualarında bizlere ayrı bir yer ayıran anneme ve çalışmalarımda her türlü desteği gösteren eşime en içten duygularıyla teşekkür ederim.

YAVUZ KOLDAŞ

15.08.2024

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Adıyaman Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programıyla” tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

Yavuz KOLDAŞ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xi
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırmanın Problemi	1
1.2. Araştırmanın Konusu, Kapsamı ve Yöntemi.....	1
1.3. Araştırmanın Kaynakları	4
1.4. Araştırmanın Önemi ve Literatüre Katkısı	6
2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE ÜLÜ’L-AZM PEYGAMBERLERE GENEL BİR BAKIŞ.....	8
2.1. Kavramsal Çerçeve.....	8
2.1.1. Nebî ve nübüvvet.....	9
2.1.2. Resul ve risâlet	12
2.1.3. Ülü’l-azm	15
2.2. Ülü’l-azm Peygamberler Kimlerdir?	17
2.3. Peygamberlerin Üstünlük Derecesine Göre Ayrılması Meselesi.....	22
2.3.1. Peygamberler arasında efdaliyeti kabul edenler	23
2.3.2. Peygamberler arasında efdaliyeti (üstünlüğü) kabul etmeyenler	26
2.4. Ülü’l-Azm Peygamberlerin Ortak Yönleri	29
2.4.1. Aile mensubiyetleri bakımından benzeyen yönleri.....	30
2.4.2. Yakın akrabaları ile olan imtihanları açısından benzeyen yönleri	31
2.4.3. Gönderildikleri kavimler yönünden benzeyen özellikleri.....	31
2.4.4. Davet süresi boyunca karşılaştıkları zorluklar yönünden benzerlikleri	33
2.4.5. Kendilerine şeriat verilmiş olması.....	34
2.4.6. Dua ve istekleri yönünden ortak yanları	35
2.4.7. Şahsiyetleri açısından benzer özellikleri.....	36

3. ÜLÜ'L-AZM PEYGAMBERLERİNİN NÜBÜVVET ÖNCESİ HAYATLARI.....	39
3.1. Hz. Nûh	39
3.1.1. Diğer kaynaklarda Hz. Nûh	40
3.1.2. Kur'ân ayetleri bağlamında Hz. Nûh	42
3.2. Hz. İbrâhim	45
3.2.1. Diğer kaynaklarda Hz. İbrahim	47
3.2.2. Kur'ân ayetleri bağlamında Hz. İbrâhim	49
3.2.2.1. Babası ile mücadelesi ve gök cisimleri hakkındaki yaklaşımı	50
3.2.2.2. Hz. İbrâhim'in putları kırması.....	57
3.2.2.3. Hz. İbrâhim'in Allah'tan aldığı vaat ve tekrar dirilişin imkanına yaklaşımı	62
3.3. Hz. Mûsâ.....	63
3.3.1. Kaynaklar bağlamında Hz. Mûsâ	64
3.3.2. Kur'ân ayetleri bağlamında Hz. Mûsâ	65
3.3.2.1. Doğumu ve saraya yerleşmesi.....	66
3.3.2.2. Gençliği ve Mısır'dan ayrılışı	68
3.3.2.3. Medyen'e yolculuğu ve tekrar Mısır'a dönüşü	70
3.4. Hz. Îsâ	72
3.4.1. Diğer kaynaklar bağlamında Hz. Îsâ	73
3.4.2. Kur'ân ayetleri bağlamında Hz. Îsâ.....	74
3.5. Hz. Muhammed	78
3.5.1. Diğer kaynaklar bağlamında Hz. Muhammed	78
3.5.2. Doğduğu çevre ve toplumsal yapı.....	79
3.5.2.1. Dini hayat	79
3.5.2.2. Ekonomik yapı	82
3.5.2.3. Ahlâkî ve sosyal yapı	83
3.5.2.4. Doğumu ve çocukluğu	83
3.5.2.5. Gençliği ve evliliği	85
3.5.3. Kur'ân ayetleri bağlamında Hz. Muhammed	87
4. SONUÇ	91
KAYNAKÇA.....	94
ÖZGEÇMİŞ	

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e	: Adı geçen eser
a.s	: Aleyhi's-Selam
bkz	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
H.	: Hazreti
İsâm	: İslam Araştırmaları Merkezi
md.	: Maddesi
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
ö.	: Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
sas	: sallallâhü aleyhi ve sellem
v.	: Vefat tarihi
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Ve saire
yy.	: Yayınları

1. GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Problemi

Allah tarafından bütün peygamberler ortak bir mesaj için gönderilmiş olmasına rağmen resuller arasında bir ayrıma gidilebilir mi? Enbiyâ arasında bir ayırım iddia ediliyorsa, ispatı için esas alınacak ortak ve tutarlı referans kaynak/kriter ortaya koymak mümkün müdür? Daha da önemlisi bu kriterlerle peygamberlerin nübüvvet öncesi hayatlarının nasıl bir bağlantısı olabilir? Ülü'l-azm olarak vasıflandırılan peygamberlerin özellikle Kur'ân ayetleri bağlamında nübüvvet öncesi hayatlarını anlamak ve bu hayatlarının; hem batıla karşı kutsal bir mücadele hem de ilahi düzenin ikamesi için bir ihtiyaç olan nübüvvet makamına etkilerini ve ilişkisini ortaya çıkarmayı amaçladığımız bu çalışmamız bahsi geçen problemlerin ürünüdür. Bununla birlikte ülü'l-azm peygamberlerin risâlet öncesi yaşamlarında da güzel ahlaklarıyla tanınmalarının nübüvvet dönemlerine etkisi de bu çalışmamızın problemlerindendir.

1.2. Araştırmanın Konusu, Kapsamı ve Yöntemi

Kur'ân'ın ana konularından biri olan kıssalar incelendiğinde, peygamberlerin nübüvvet dönemi hayatlarına dair bilgileri geniş anlamda elde edebiliyoruz. Ancak onların nübüvvet öncesi yaşantılarına yönelik aynı derecede bize sunulmuş bir vahiy bilgisinden bahsetmemiz mümkün değildir. Bunun sebepleri arasında özelde ülü'l-azm peygamberlerin getirdiği vahiy karşısında kavimlerinin sergiledikleri tutumlar sonucunda helak olmalarının veya mükafatlandırılmalarının nübüvvet dönemi bağlantılı olması ve bu durumun sonraki nesillere de ders niteliğinde aktarılması sayılabilir. Ayrıca Kur'ân'da peygamberlerin nübüvvet öncesi hayatlarıyla ilgili bilginin az olmasının bir sebebi de, nübüvvet öncesi hayatta vahyin olmayışı dolayısıyla toplumun vahyi ret veya kabul şeklinde bir duruş sergilememeleri de sayılabilir. Bundan dolayı diğer peygamberlerde olduğu gibi ülü'l-azm peygamberlerin de nübüvvet öncesi hayatlarıyla ilgili ayetlere Kur'ân'da daha az ve serpiştirilmiş bir biçimde karşılaşmaktayız.

Araştırmamızın konusu, isminden de anlaşılacağı üzere Kur'ân ayetleri bağlamında ülü'l-azm peygamberlerin nübüvvet öncesi hayatları olacaktır. Dolayısıyla sınırlarını çizmeye çalıştığımız bu konuyla alakalı bilgiler kısıtlı olsa da burada temel hedefimiz ülü'l-azm peygamberlerin nübüvvet öncesi hayatlarına değinen ayetleri derli toplu olarak sunabilmek, istifade ettiğimiz tefsir kaynaklarında müfessirlerimizin bu ayetlere

yaklaşımlarını görmek/kıyaslamak ve nübüvvet dönemi tebliğ vazifeleri ile ilişkisini ortaya koymaktır. Bunun yanı sıra Ahkâf sûresinin 35. ayetinde geçen ülü'l-azm peygamberlerin kimler olduğu, bu peygamberlerin benzer yönleri ve fazilet bakımından peygamberler arası üstünlüğün imkânı meselelerini de konu alarak asıl konumuz için tamamlayıcı ve hazırlayıcı olarak açtığımız ön başlıklar da araştırmamızın diğer bir konusunu teşkil eder.

Çalışmamızın kapsamını kesin sınırlarla belirlemek ve bu sınırların dışıyla bağlantısının olmadığını iddia etmek neredeyse imkansızdır. Konumuzun ana/anahtar kavramlarından olan nebî, resul ve ülü'l-azm kavramlarının doğru anlaşılması, meselenin doğru anlaşılmasıyla doğru orantılıdır. Bundan dolayı ilk dönem sözlüklerden hareketle bu kelimelerin anlamlarını, yani kavramsal çerçevesini ortaya koymak çalışmamızın kapsamına girmektedir.

Allah'ın imtihan etmek için yarattığı insan, iman ve ibadet zemininde vahyin karşısında sergilediği tercih olarak ya esfel-i sâfilîn ya da eşref-i mahlukat olarak konumlanmaktadır. İlk insan ve ilk peygamber Hz. Adem'den başlayan bu imtihan serüveni bugüne, bugünden de son güne kadar devam edecektir. İmtihani kazanmanın en önemli yolu, Allah'ın, peygamberleri aracılığıyla gönderdiği vahyin ışığında olduğu şüphesizdir. Hidayet yolundan sapıp dalâlete düşen insanlar için belirli zamanlarda Allah peygamberler göndererek hidayet yolunu tekrar tarif etmiştir. Bu peygamberler gönderildikleri kavimlerin içinden doğup yaşamış ve onların şahit olduğu bir mücadele hayatı sürdürmüşlerdir. Kur'ân'da bahsedilen peygamberlerin tamamının nübüvvet öncesi kıssaları aynı ölçüde bize ulaşmamıştır. Bu bakımdan bütün peygamberlerin nübüvvet öncesi hayatlarına değinmek çalışmamızın sınırlarını ve hacmini aşacağından dolayı sadece ülü'l-azm peygamberlerin nübüvvet öncesi hayatlarını Kur'ân ayetleri bağlamında ele almak çalışmamızın ana kapsamıdır. Bu peygamberlerin nübüvvet öncesi hayatları ile ilgili verilerde isrâiliyat kaynaklarından korunarak Kur'ân ayetleri ile sınırlı kalmak ve yeri geldikçe hadislere başvurmak suretiyle ulaşabildiğimiz bilgiler çerçevesinde bir alan üzerinde çalışmak konumuzun kapsamının bir gereğidir.

Konumuzun kapsamını belirlerken, içeriğini keskin çizgilerle birbirinden ayırmanın mümkün olmamasından dolayı bu kapsama dahil olacak tali statüsündeki bazı konulara da alan açma ihtiyacı ortaya çıktı. Örneğin ülü'l-azm peygamberlerin kimler olduğu hakkındaki görüşleri, tefsir kaynakları ile sunduktan sonra Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed'in ülü'l-azm peygamberleri olduğuna yönelik genel kabul görmüş görüş üzerinden çalışmamızı detaylandırdık. Yine konumuzun kapsam

alanına girdiğinden dolayı ülü'l-azm olarak isimlendirilen peygamberlerin kendi aralarında veya diğer peygamberlerle aralarında bir üstünlük derecesinin mümkün olup olmadığı meselesi için açtığımız başlıklar da konumuzun yan kapsamına girmektedir. Böylece meselenin tüm taraflarını bütüncül olarak görmeyi ve mukayese etmeyi hedefledik.

Peygamberler arasında üstünlüğün mümkün olacağını savunan yaklaşımların referans aldıkları ayetler ile bu üstünlüğün mümkün olmadığını ileri sürenlerin delil olarak getirdikleri ayetlerin bir arada görülmesini sağladık. Böylece her iki gruptaki ayetlerin ilk bakışta her iki görüşe de müsait bir yaklaşım sunduğu ve hakkında müfessirlerin yaptığı yorumlar da çalışmamızın kapsamına girmektedir. Özetlemek gerekirse “*Kur’ân Ayetleri Bağlamında Ülü'l-azm Peygamberlerinin Nübüvvet Öncesi Hayatları*” isimli bu çalışmamızın öncelikli hedefi ilgili kavramların sözlüklerdeki anlamlarını tayin ederek kavramsal çerçeveyi ortaya koymak, peygamberler arasında fazilet bakımından üstünlüklerinin imkanına yönelik görüşleri ve bu görüşlerin dayandığı referansları belirleyerek mukayese etmek, ülü'l-azm peygamberlerin ortak yönlerini yine ayetler ışığında sunabilmek ve son olarak Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed’in nübüvvet öncesi hayatlarını Kur’ân’ın kıssalarından hareketle açıklayıp nübüvvet dönemi ile tam bir uyumunun olduğunu belirlemektir.

Çalışmamız Kur’ân kıssalarıyla bağlantılı bir yoğunluk taşıdığı için birçok yöntemin kullanılmasına fırsat vermektedir. Bu sebeple ülü'l-azm peygamberlerin Kur’ân ayetleri bağlamında nübüvvet öncesi hayatlarını ele aldığımız bu çalışmamızda izlediğimiz bazı yöntemleri şu şekilde sıralayabiliriz. Bu yöntemlerin başında çalışmamız boyunca en çok kullandığımız kavramların, Kur’ân’ın indiği dönemde hangi anlamlara tekabül ettiğini ortaya koymak için ilk dönem sözlüklerden anlamlarını etimolojik yöntem merkezli tarif etmek olmuştur. Bu yöntemle kavramların sonradan kazandığı izâfî anlamların doğuracağı yanlışlıklardan korunacak, Kur’ân’ın indiği dönemde bu kavramın taşıdığı manaya ulaşılacak, çalışmamızda ele aldığımız ayetlerin de bu kelimelerde hangi anlamları kastettiğini ortaya koymaya yarayacaktır.

Peygamberlerin mücadele dolu hayatları ve yaşadıkları zorluklar birbirilerinden farklı olması ve ilgili ayetlerin de bu yönde olması onların kendi aralarında bir fazilet değerlendirmesine tabi tutulmasının yolunu açmıştır. Bu duruma üstünlüğe veya eşitliğe işaret eden ayetler de eklenince müfessirler bu konuda ihtilafa düşmüşlerdir. Tam da bu noktada mukayese yöntemini kullanarak peygamberlerin birbirinden üstün olduğuna yönelik iki görüşü delilleriyle beraber sunduk. Aynı metotla Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz.

Mûsâ, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed'in yaşantıları üzerinden onların nübüvvet öncesi ile sonrası arasındaki ilişkiyi kıyaslamayı bir yöntem olarak kullandık. Bu mukayeseyi, sadece farklı yönleri keşfetmek için değil aynı zamanda peygamberlerin ortak yönlerini ortaya koymak için de bir metot olarak seçtik.

Kronolojik yöntem ise bütün çalışmamız boyunca tercih ettiğimiz bir yöntemdir. Müfessirlerin yorumlarını naklederken onların vefat tarihlerine göre, peygamberlerin nübüvvet öncesi hayatlarını değerlendirdiğimiz ikinci bölümde peygamberlerin gönderiliş tarihlerine göre kronolojik bir yöntem takip ettik. Konumuzla ilgili olan ayetleri çalışmamızda ele alırken mushaf sırasını göre sıralamaya özen gösterdik. Herhangi bir ülü'l-azm peygamberin nübüvvet öncesi hayatıyla ilgili ayetlerin sûrelere dağılmış olması kronolojik metodu tam anlamıyla uygulamamız önünde bir engel olarak dursa da bu yöntemimize uymaya çalışma adına peygamberlerin gönderildikleri tarihlere göre sıralamaya çalıştık. Bunun yanında eğer bir ayet veya ayet grubu bir peygamberin nübüvvet öncesi hayatını diğer ayetlerden daha fazla yoğunlukta işlemişse bu ayeti konumuzun bütünlüğü açısından önceledik.

Peygamberlerin nübüvvet öncesi hayatlarının anlatımında esas alınan Kur'ânî anlatım tarzını bozmadan hikâye edici metoda yeri geldikçe riayet ettik. Kur'ân'ın nüzûlünden günümüze kadar konumuzla ilgili ayetlerin yorumlarını tespit etmek için farklı zamanlarda yazılmış tefsirlere bakarak ve günümüzdeki akademik çalışmaları referans alarak hazırladığımız çalışmamızda bu minvalde nitel araştırma yöntemini de benimsedik. Çalışmamızda teorik olarak bilgisini verdiğimiz bazı noktaların daha iyi anlaşılması için örnek ayet, hadis veya olay paylaşarak da örnekleme metodunu kullandık. Her bölümün sonunda konuyu özetlemek ve genel bir değerlendirmeye tabi tutmak suretiyle bütünsel anlatım yöntemini de kullanmaya çalıştık.

1.3. Araştırmanın Kaynakları

Bu tezimizde ele aldığımız konularda temel kaynaklardan istifade etmeyi esas aldık. Bu nedenle başta Kur'ân ve konumuz ekseninde ihtiyaç duyuldukça sahih, güvenilir rivayetleri barındıran Buhârî ile Müslim'in *el-Câmi 'u's-şâhîh* isimli hadis eserlerini ana kaynağımız olarak istifade ettik. Bununla birlikte konumuz ile ilgili yazılan klasik eserlere ve yapılan güncel araştırmalara başvurduk. Konumuzla alakalı kavramların anlamlarını ortaya koyarken hem klasik hem de modern sözlüklerden istifade etmeye gayret ettik. Klasik sözlük eserlerinden İbn Fâris'in (ö. 395/1004) *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga'sı*, el-

Askerî'nin (ö. 400/1009) *el-Furûku'l-luğaviyye'si*, İbn Manzûr'un (ö.711/1311) *Lisânü'l-Arab*'ı, Cevherî'nin (ö.400/1009) *Sihah*'ı, Halil b. Ahmet el-Ferâhîdî'nin (ö.175/791) *Kitabü'l-Ayn*'ı, Fîrûzâbâdî'nin (ö.817/1415) *Kâmûsü'l-Muhît*'i, Zebîdî'nin (1205/1791) *Tâcü'l-Arus min Cevâhiri'l-Kâmus*'u gibi sözlüklerden faydalanılmıştır. Modern sözlüklerden ise *el-Mu'cemü'l-Vasît* adlı sözlükten yararlanılmıştır.

Kavramsal çerçevede verdiğimiz kelimelerin terim anlamlarına yer verirken başvurduğumuz kaynaklar ise Tehânevî'nin (ö. 1158/1745'ten sonra) *Keşşâfî Istilâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm*'u, es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî'nin (ö. 816/1413) *Ta'rîfât*'ı, Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*'ı, Ebû'l-Bekâ el-Kefevî'nin (ö. 1095/1684) *Küllîyyât*'ıdır.

Kur'ân'dan aldığımız ayetlerin meallerini ise “*Diyanet İşleri Başkanlığı Mealî*”nin yanında Hasan Basri Çantay'ın hazırladığı “*Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*” adlı meal çalışmasından aldık. Yazar ve eser isimlerinin yazılışında ise TDK ve DİA esas alınmıştır.

Çalışmamızda birçok tefsirden yararlandık. Bu noktada kullandığımız tefsirlerin bazıları ise şunlardır: Mukâtil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*'ı, Muhammed İzzet Derveze'nin (1888-1984) *et-Tefsîrû'l-Hadîs*'i, Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*'ı, Mâtûrîdî'nin (ö. 333/944) *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*'ı, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Keşşâf*'ı, Fahrüddîn er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtihü'l-Gayb*'ı, Kurtubî'nin (ö. 671/1273) *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân*'ı, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*'i, Âlûsî'nin (ö. 1270) *Rûhu'l-Me'ânî'si*, Muhammed Tâhir b. Âşûr'un (ö. 1973) *et-Taahrîr ve't-Tenvîr*'i, Seyyid Kutub'un (ö. 1966) *Fî Zilâli'l-Kur'ân*'ı, Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın (ö. 1942) *Hak Dini Kur'ân Dili*, Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin (ö. 2021) *Safvetü't-Tefâsîr*'i, diyanet işleri tarafından oluşturulan komisyonun yazdığı *Kur'ân Yolu* ve diğer bazı tefsir eserleridir.

Siyer kaynakları olarak ise İbn Hişâm'ın (ö. 218) *es-Sîretü'n-Nebeviyye'si* ve İbn Sa'd'ın (ö. 230) *Tabakat*'ının yanında başka siyer eserlerinden de istifade ettik. Modern çalışmaların da tezimizi olgunlaştıracaklarını düşünerek konumuzla ilgili doktora ve yüksek lisans düzeyinde birçok tez, çeşitli dergilerde yayımlanmış alanımızla ilgili makale ve sempozyum gibi eserlerden de faydalandık.

1.4. Araştırmanın Önemi ve Literatüre Katkısı

Hız. Âdem ile başlayan insanlık tarihi aynı zamanda bir peygamberlik tarihinin de başlangıcıdır. İnsanoğlu, Allah'ın sorumlu tuttuğu ibadetleri ihmal edebilmiş, onun istediği şekliyle yerine getirmemiş veya yaratılış gayesini unutup farklı inançlara, kulluk anlayışlarına ve düşünce tarzlarına meyledebilmiştir. Bunun üzerine, Allah tevhîdî düzeni hatırlatıp tekrar tesis etmek amacıyla peygamberleri ve onları destekleyen ilahi vahyi yeryüzüne göndermiştir. Merhametinin bir gereği olarak ceza vermeden önce uyarı ve nasihatte bulunan Yüce Rabbimiz, tarihin farklı dönemlerinde takdir ettiği vakitlerde peygamberleri bu amaçla göndermeye devam etmiştir. Nübüvvet zincirinin son halkası olan Hız. Peygamber ile risâlet sona ermiş, böylece vahiy de tamamlanmıştır. Önceki semavî kitapların hükümlerini geçersiz kılan, verdiği haberlerde hiçbir şüphe barındırmayan ve kıyamete kadar değiştirilmeden geçerli olacak olan bu vahiy, Kur'ân ile son şeklini almıştır. Kur'ân'ın ana konularından biri olan nübüvvet, önceden gelmiş peygamberlerin kıssalarını ibret ve örnek denkleminde anlatmıştır.

İnsan, fıtratı gereği gizem ve gayba merak beslemiş, geçmiş toplumların veya kişilerin yaşantıları hakkında bilgi sahibi olmak istemiştir. Bu çalışmamızda ele aldığımız ülü'l-azm peygamberlerin nübüvvet öncesi hayatları, hem bahsettiğimiz bu çerçeveyi doldurması açısından hem de insanın merak ve ilgi duyduğu bu alana hitap etmesinden dolayı önemlidir. Ayrıca bu alanda bilgi sahibi olmak veya akademik bir araştırma yapmak isteyenler için bu çalışmamız, yol gösterici veya destek kaynak olması bakımından literatüre bir katkı sunacağını düşünmekteyiz.

Allah'ın emir ve yasaklarını beşer düzleminde insanlara ulaştırması, açıklaması ve onlara kulluk yolunu göstermesi bakımından önemli bir vazife üstlenen nebîlerin, nübüvvet öncesi hayatlarının nübüvvet dönemi hayatlarıyla ters düşmediğini, aksine bir bütünlük teşkil ettiğini bu çalışmamızda ortaya koymaya gayret gösterdik. Enbiyânın, nübüvvet öncesi hayatlarında toplumda oluşturdukları güven hissi, onların nübüvvet dönemlerinde Allah'tan aldıkları haberlere toplumun iman etmesinde de ana etken olmuştur. Örnek olarak Hız. Muhammed'in hayatı incelendiğinde, 23 yıllık vahiy sürecinin ilk aylarında inen Alak sûresinin ilk 5 ayetine iman edenlerin, imanlarının arka planında yatan gerekçenin sadece vahyin kendisi değil Peygamberimizin nübüvvet öncesinde de sahip olduğu üstün ahlakına da dayandığını söyleyebiliriz. Çünkü vahiy daha tamamlanmadığı ve son şeklini almadığı için insanları imana sevk eden faktörün sadece vahiyle sınırlı olduğunu iddia etmenin eksik bir tarif olacağı kanaatindeyiz. Bu bağlamda söz konusu

peygamberlerin nübüvvet öncesi hayatları ile ilgili ayetleri hem derli toplu bir şekilde görmek, hem nübüvvet öncesi ile nübüvvet dönemi arasındaki ilişkiyi kavramak hem de müfessirlerin bu ayetlere yaklaşımlarını ortaya koymak açısından çalışmamızın önemi ve literatüre katkısı önem arz etmektedir.

Kur'ân ayetlerinde ülü'l-azm peygamberlerin bazılarının nübüvvet öncesi hayatları hakkında geniş malumat bulunurken bazı peygamberlerin kıssaları ise yüzeysel anlatılmıştır. Bu çalışmamızda hangi peygamberlerin nübüvvet öncesi hayatlarının teferruatlı hangilerinin ise detaylara inilmeden anlatıldığını ortaya koymaya çalıştık. Bu anlamda hem peygamberlerin kendi aralarında mukayesesini sağlamaya hem de daha sonra görev alacakları mukaddes bir makam olan nübüvvet için Allah tarafından nasıl hazırlandıklarını görme imkanına sahip olmamıza yardımcı olması bakımından çalışmamız önem arz etmektedir.

Günümüze kadar tartışıl原因 konulardan biri olan peygamberler arası bir üstünlüğün bulunup bulunamayacağı meselesi ise hâlâ güncelliğini korumakta ve özellikle ele aldığımız ülü'l-azm peygamberleri özelinde değerlendirilmektedir. Çalışmamızda bu konuda bir başlık açıp ilgili rivayetleri ve görüşleri delilleriyle birlikte bir bütün halinde sunarak hem her iki düşünceyi mukayese etmeye hem de bu düşüncelerin alt yapısını tespit etmeye çalıştık. Kelâm ilminde de geniş yer bulan bu konu, okuyucuya bütüncül bir perspektif sunacağı için tefsir literatürüne katkı sunacağı kanaatindeyiz.

Ülü'l-azm peygamberlerin özelinde ele aldığımız “Peygamberlerin ortak yönleri” meselesi de aynı şekilde literatüre katkı sağlama potansiyelini bünyesinde barındırmaktadır. Çünkü peygamberlerin ekseriyeti, müşrik olan bir kavme gönderilmiş ve o kavimdeki inkarcıların tutumu genel anlamda aynı yönde olmuştur. bu yüzden özelde ülü'l-azm peygamberlerin ortak yönlerini belirlerken muhatapları da hesaba katarak konuyu izah etmemiz konumuzu önemli kılan bir diğer unsurdur. Bu minvaldeki çalışmalara malumat sunacağı ve nübüvvet makamı için Allah'ın peygamberlerini nübüvvet öncesinde hangi şerlerden muhafaza edip hangi hayırlara sevk ettiğini göstermesi bakımından konumuzun, literatüre katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Her bölümde tespit edebildiğimiz hususlar çerçevesinde genel bir değerlendirme yapmak suretiyle çalışmamızın bütünlüğünü ortaya koymayı hedefledik.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE ÜLÜ'L-AZM PEYGAMBERLERE GENEL BİR BAKIŞ

Hız. Âdem ile başlayan insanlık ve peygamberlik tarihi, aynı zamanda Allah'ın insana yüklediğı misyonu başlatan bir dönem olmuştur. İslam fıtrâtı üzerine yaratılan insan, hakikatlerin teorik boyutunu vahiy; pratik boyutunu ise bu vahyi uygulayan peygamberler aracılığıyla tanımıştır. Ancak tarih boyunca peygamberlerin vefatından ve ilahi metinlerin tahrif edilmesinden sonra, istikametlerini kaybetmiş insanlara, uyarı ve müjde bütünlüğünde tekrar tekrar yaratılış gayeleri hatırlatılmıştır. Yeni ilahi vahiy ve yeni peygamberler insanların uhrevi kurtuluşlarının reçetesi olarak sunulmuştur.

Peygamberlerin kavimlerine getirdiğı ilahi emir ve yasaklar karşısında insanlar iman ve inkâr kategorisinde ikiye ayrılmışlardır. Kur'ânî ifadelerle sabit olduğı üzere peygamberler, nebevî görevlerini eksiksiz bir şekilde ilahi talimatlara uygun olarak yerine getirmişlerdir. Nübüvvet halkası, son peygamber Hız. Muhammed ile tamamlanırken ilahi vahiy de Kur'ân ile son bulmuştur. Peygamberler bu rehberlik yolunda belli başlı zorluklara karşı mücadele etmiş ve hakikati insanlara ulaştırmak için çok üstün bir çaba sarfetmişlerdir. Elçilerin gösterdikleri bu çaba yaşadığı döneme, gönderildikleri topluma ve karşılaştıkları sorunlara göre farklılık göstermiş olup ilahi mesajı, hakikati anlatırken yaşadıkları şeyler bizlere Kur'ân aracılığıyla anlatılmıştır.

Peygamberlerin nübüvvet süreçlerini okurken, onların gösterdiği azim, kararlılık, sabır ve duruşlarına ayetlerden şahit oluyoruz. Kur'ân'ın ülü'l-azm diye vurguladığı peygamberlerinin nübüvvet öncesi hayatları üzerine hazırladığımız bu çalışmanın daha iyi anlaşılması için birkaç noktaya temas etmek yerinde olacaktır. Öncelikle ülü'l-azm ve aynı bağlama girebilecek kavramların hem Kur'ân'daki kullanımları hem de ilk dönem sözlüklerden günümüze kadar geçirdiğı anlam evrelerine değinmek amacıyla kavramsal çerçeve başlığı altında ilgili kavramların anlamalarını inceleyeceğiz. Daha sonra konumuzla ilgili tartışmaların yapıldığı başlıklar açarak söz konusu peygamberler hakkında genel bir çerçevenin oluşturulması amacıyla özellikle tefsir eserlerinden istifade edeceğiz.

2.1. Kavramsal Çerçeve

Kur'ân bağlamında ülü'l-azm peygamberlerinin nübüvvet öncesi hayatları çerçevesine giren bazı kavramlara değinmemiz gerekmektedir. Bu çerçevede özellikle nebî

ve nübüvvet ile resul ve risâlet kavramlarına, ilk dönem sözcüklerinden günümüze kadar hangi anlamların yüklendiğine bakıldıktan sonra ülü'l-azm kavramına da bir başlık açılmıştır. Bazı tefsir kaynaklarından da bu kavramlara yüklenen manalar üzerinde tahliller yapılmıştır. Böylece konuyla ilgili kavramsal çerçevenin sınırlarının belirlenmesi hedeflenmiştir. Aşağıda da görüleceği üzere bu kavramların birbirine çok uzak anlamları taşımadığı ortaya çıkmıştır. Kavramlarımızın detaylarına inmeden önce, dilcilerin bu kavramlar hakkında getirdikleri yorumları kapsayacak ön tariflere yer vermeyi uygun gördük. Ayrıca kavramsal çerçeveyi olabildiğince geniş tutmamızın ana sebebi konumuzun tüm boyutlarıyla anlaşılması ve bu bölümün bir sözlük araştırmasının ötesinde tüm meselelerin anlaşılmasıyla bağlantılı olmasından dolayıdır.

2.1.1. Nebî ve nübüvvet

Taradığımız sözlüklerden gördüğümüz kadarıyla dilciler, türetildiği kök bakımından nebî kelimesi hakkında iki görüşte toplanmışlardır. Birinci görüştekiler, bu kelimenin kökünün “النَّبِيُّ” şeklinde sonu hemzesiz şeddeli şeklinde olduğu kanaatindedirler. İkinci görüştekiler ise kelimenin kökünün “النَّبِيُّ” şeklinde sonunun hemzeli olduğunu savunurlar. Bu yüzden nebî kavramı lügatte türediği bu iki kök çerçevesinde aşağıda zikrettiğimiz bazı anlamları kazanmıştır.

Nebî kavramı hakkında çoğunluğun üzerinde hemfikir olduğu temel manalarının başında “haber ve yol” anlamları gelmektedir.¹ Bununla birlikte nebi ve nübüvvet kelimesinin dilsel tahlilleri üzerinde uzunca izahatlar da yapılmıştır. Nebî kelimesinin, hemzeli kökünden mastarı olan “النَّبَاءُ” ifadesinden türediğini kabul edenler bu kelimeye sözlükte “kısık ses” anlamını vermişlerdir. Ayrıca Araplar bir adamın bir kavme veya bölgeye geldiğini ifade etmek için “نَبَّ” fiilini de kullandıkları için bu kelimenin “gelmek” manasını da taşıdığı söylenmiştir. Hz. Peygamber’in Mekke’den Medine’ye geldiğini anlatmak için bir bedevinin ona ‘ya nebî Allah’ demesini bu anlamın delaleti sayılmıştır. Bütün bunlar da “nebî” kelimesinin temel anlamı olan “haber” manasını pekiştiren yan anlamlarıdır. Çünkü nebî Allah’tan haber getirme vazifesine sahiptir.²

Tehânevî, *Keşşâfü Istilahâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm* adlı sözlük eserinde; nebî kelimesinin, dilsel anlamından terimsel anlamına aktarıldığını ifade ettikten sonra, bu

¹ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-Ayn*, thk. Abdulhamid Hindavi, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Baskı, 2003, c.8, s. 832.

² İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, thk. Ahmed Abdulgafur Attar, Beyrut, Darü'l-İlm li'l-Melayin, 1. Baskı, 1990, c.5, s. 574.

kelimenin en geniş anlamıyla “haber” manasını taşıdığını söyler. O, nebî kelimesinin çekim detaylarına da girdikten sonra, bu şekildeki isimlendirmeyi; Allah’tan haber vermesine bağlayarak peygamberlerin misyonu ve görevi üzerinden açıklar. Tehânevî, “nebi” ifadesinin yükseklik anlamına gelen “نَبَوَّةٌ”, Allah’a giden yol anlamına gelen “نَبِيٌّ” veya haber anlamına gelen “نَبَأٌ” kelimelerinden türemiş olabileceğine yönelik farklı görüşleri de sıralar.³

Burada zikredilen anlamlara paralel olarak “nebî” kelimesini bir mekândan başka bir mekâna gitmeyi ifade edecek şekilde tarif edilmiştir. Bu sebeple bir yerden bir yere gidene de “nâbi” denilmiştir. Aynı bağlamdan dolayı “munbiun” haber getiren anlamında “muhibirun” ile eş anlamda kabul görmüştür. Yine bu anlam ekseninde “النَّبَأُ” kelimesine “haber”, “النَّبَأُ” kelimesine ise “ses” anlamını taşıması iki kelimenin de bir yerden bir yere gelme/gitme özelliği kaynaklandığı ifade edilmiştir.⁴

el-İsfahânî ise, “نَبَأٌ” fiilini; bünyesinde üç önemli özelliği barındıran ‘haberler’ olarak tarif etmiştir. Ona göre, bu özelliklerden birincisi çok büyük faydalar barındıran haberler, ikincisi elde ettiğimiz zaman ilim kazandığımız haberler ve son olarak üçüncüsü ise bize ulaştığında zannı galip olan haberlerdir. Yani el-İsfahânî’ye göre yalandan arınmamış olan bir haber asla “نَبَأٌ” kelimesi olarak isimlendirilmez. Onun örnek olarak Allah’ın ve Resûl-i Ekrem’in bildirdikleri ile mütevatir haberleri bu kategoride kabul etmesi de yine kelimenin söz konusu özelliklerden kaynaklanmaktadır. Kelimenin “haber” anlamına dair örnekler vererek bu kavramı açıklayan el-İsfahânî, “قُلْ هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ” şeklindeki Sâd sûresinin 67. ayetini ve “عَنِ النَّبِئِ الْعَظِيمِ” ifadesiyle gelen Nebe sûresinin 2. ayetinde geçen n-b-e kelimelerinin yukarıda izah ettiği anlama delalet ettiğini vurgular. O, nübüvvet kavramının n-b-e kelimesinden türediğini söyler ve dinin muhatabı olan akıl sahipleri ile Allah arasında bir elçilik vazifesi olarak tarif eder. el-İsfahânî vazife gereği Allah’tan haberler alan insanların herhangi bir mazeret ile kendini savunma hakları olmayacağını bu kavramla ilintili olduğunu vurgular. Nebî olan kişi ise temiz ve bozulmamış aklı selim sahibi insanların kendisinden aldığı haberlerle mutmain olması üzerinden bu ismi almışlardır.⁵

³ Muhammed A’lâ b. Alî b. Muhammed Hâmîd el-Fârûkî et-Tehânevî, *Keşşâfû Isulâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, Beyrut, Mektebetü Lübnân Naşirûn, 1. Baskı, 1996, s. 1681.

⁴ İbn Fâris, *Mu’cemü Mekâyisi'l-Luga*, Lübnan, Dârü'l-Fikr, 1. Baskı, 1979, c.5, s. 385.

⁵ n-b-e kelimesinin bu anlamıyla geçtiği diğer ayetler için ayrıca bkz: Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur’ân*, thk. Muhammed Halil Aytani, Beyrut, Dârü'l-Marife, 1. Baskı, 2010, s. 481-482; Râgıb el-İsfahânî vd., *Müfredât / Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, İstanbul, Çıra yayınları, 2010, s. 1032.

Nebî ile resûl arasındaki farka gelince sadece kendilerine mucize verilenlere nebî denilmiştir. Allah'ın dışındakilerin de elçi anlamında resulleri olabileceği için nebî ile resûl ayrı anlamlar üzerinde değerlendirilmiştir. Çünkü Allah dışında herhangi bir otoritenin nebîlere sahip olması imkansızdır. Bu yüzden risâlet bir haberi taşımak ve ulaştırmaktır. Nübüvvette ise bir şeyi taşıma durumu şart değildir.⁶

Bu tanımlara yakın bir yorum olarak nebî kelimesi, bir melek tarafından kendisine vahiy getirilen, kalbine ilham indirilen ya da salih bir rüya ile haber alan kişi olarak da tarif edilmiştir. Resûl ise daha özel bir vahiy ile fazilet elde eden, bu özel vahiy ile nübüvvetin üstünde bir konumda yer bulan kişiler şeklinde anlaşılmıştır. Yani resûl kelimesine, Cebrail vasıtasıyla Allah tarafından özel olarak bir kitabın indirilmesi⁷ tarzında yüklenen anlamlar ile nebî kelimesinden ayrı bir manayı barındırdığına yönelik meşhur görüşler de ileri sürülmüştür. Ancak her iki kelimenin de ayetlerdeki kullanımlarına bakıldığında Kur'ân'ın terimsel anlamda bu iki kelime arasında bir ayrım yapmadığına şahit olmaktayız. Dolayısıyla Kur'ân'ın hem kitap alan hem de almayan peygamberler için nebî ve resûl kelimelerinin kullanıldığını görmekteyiz.⁸

Nebî kelimesinin kök harfleri olan “n-b-e” bir yerden bir yere gitmek veya bir mekândan başka bir mekâna yükselmek anlamlarında ifade edilmiştir. Nebî, Allah'ın muhbiri olarak yakın anlamda tanımlanmıştır. Nübüvvet ise Allah ile akıl sahipleri arasında bir yolculuktur ki bu yolculukta bir şeyi muhataba vaktinden önce dikkatlice haber vermektir. Yani insanların ahirette karşılaşacak şeyleri dünyadayken haberdar etmek olarak anlaşılmıştır.⁹

Zebîdî de sözlük çalışması olan *Tâcü'l-Arûs* eserinde nebî kelimesiyle ilgili uzun etimolojik çıkarımlarda bulunur ki el-İsfahânî'nin yorumlarını da barındırır. Ona göre, nebî kelimesi, tevhid ve gayb gibi başlıca meselelerde Allah'tan haber getiren peygamberdir. Zebîdî, daha sonra nübüvvet ile risâlet arasındaki farklara girer ve bu konuyla ilgili bazı görüşlere değinir. O, Resûlün nebiye göre daha özel olduğunu, her resûlün nebî ancak her nebînin resûl olmadığını anlatır. Zebîdî, nübüvveti Allah ile akıllı ve zeki olanlar arasında bir elçilik olarak tarif eden el-İsfahânî'nin görüşünü de nakleder.¹⁰

⁶ Ebû Hilâl Selim, *el-Furûku'l-luğaviyye*, thk. Muhammed İbrahim Selim, Kahire, Dâru'l-İlmi ve's-Sekâfe, 1. Baskı, 1997, s. 268.

⁷ es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, Kâhire, Dâru'l-Beyân lit-Türâs, 1. Baskı, 816, s. 307.

⁸ el-A'râf 7/157; Hûd 11/77; Meryem 19/54.

⁹ İbrahim Mustafa vd. (ed.), *el-Mu'cemü'l-vasîf*, Beyrut, Mektebetü'l Şurûku-d Devliyye, 1. Baskı, ts., s. 896.

¹⁰ Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtaza b. Muhammed b. Abdirrezâk el-Bilgrâmî ez-Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*, Kuveyt, Mektebetü Hükümeti'l-Kuveyt, 1. Baskı, 2000, s. 443.

Arapçada yine “n-b-e” filinden türeyen bir kelime olarak “نَبَّأَ” lafzı; Müseylimetü’l-Kezzâb gibi peygamber olduğunu iddia eden yalancılar için de kullanılan bir ifade olmuştur. Baktığımız tüm sözlüklerde neredeyse tüm dil bilginleri bu örnek üzerinde durmuşlardır.¹¹

2.1.2. Resul ve risâlet

Resul ile risâlet kelimesini aynı anlamda görenler bu iki kelimenin “göndermek” manasında birleştiğini savunmuşlardır. Arapçada rüzgârın veya meleklerin gönderilmesi için bu kelimenin kullanılması da bu açıdan değerlendirilmiştir.¹² Resul kelimesini oluşturan “r-s-l” harflerinin süreklilik, uzatmak ve göndermek anlamlarını bildirdiği de söylenmiştir.¹³

Sözlükteki kullanımıyla risâlet, “bir şeyi göndermek, elçilik yapmak, mektuplaşmak veya mesajlaşmak” anlamlarına gelir.¹⁴ Allah ile insanlar arasında elçilik yapmak olarak Risâlet ile yakın bir manaya tekabül eden nübüvvet, literatürde genelde daha fazla tercih edilir. Buna rağmen her iki kavramda da vahyin insana ulaştırılması görevi yatar.¹⁵

Tehânevî, risâlet kelimesini bir şeyi başkasına göndermek veya Allah’ın bir insanı önceki şeriatlere uyma şartının olmamasıyla yeni bir şeriatı, yeni bir kitabı veya Cebrâil’i mahlukata rehber sıfatıyla göndermesi olarak açıklar. Tehânevî bu açıklamalardan sonra şu şekilde görüşleri eserinde aktarır; i) Resûl peygamberlikle eş anlamlıdır ve Allah’ın bir insanı bir şeriatle göndermesidir. Ancak nebînin böyle bir vazifesi yoktur. ii) Resûl tebliğle sorumlu olduğu halde nebînin böyle bir sorumluluğu yoktur. iii) Cebrail’in vahiy indirmesi sonucunda resul ile nebî arasında fark oluşmuştur. Çünkü nebî vahye muhatap olmamış öncekilerin şeriatını tebliğ etmiştir. iv) Resûle ise yeni bir şeriat geldiğinden dolayı öncekine uyma zorunluluğu olmadığı yönüyle nebiden ayrılmıştır. v) Resûl nebîden daha kapsamlıdır, çünkü resûl hem insan hem de melekten gönderilebilirken, nebî ise sadece insan olarak gelmiştir. vi) Nebî vahyi rüyasında alırken resûl Cebrail’i duyar. Bu ikisinin dışında mürsel ise Cebrail’i hem duyar hem de görür. vii) Nebînin daha faziletli olmasının sebebi hak ile bağlantılı olmasındandır. Resûl ise halk ile bağlantılıdır. viii) Buna karşı

¹¹ el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 482; el-Cevherî, s.74; ez-Zebîdî, s. 443; et-Tehânevî, s. 1681.

¹² el-Cevherî, c.4, s. 1709; el-Ferâhidî, c.7, s. 241.

¹³ İbn Fâris, c.2, s. 392.

¹⁴ Nasî Aslan, “Risâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV İslam Ansiklopedisi, 2008, c.35, s. 125.

¹⁵ Mustafa Sinanoğlu, “Nübüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV İslam Ansiklopedisi, 2007, c.33, s. 279.

olarak da resûlün hem Allah ile hem de halkla bağlantı olmasından dolayı daha faziletli olduğunu savunanlar olmuştur. Bu görüşleri naklettikten sonra Tehânevî, ayrıca alimlerin çoğunluğunun görüşü olarak kadınlardan peygamber olmayacağını öne sürer. Hz. Meryem'in peygamber veya nebî olduğunu ileri süren görüşleri verdikten sonra fıkhn kelimeye yüklediği anlamlar üzerinde durur.¹⁶

Cürcânî ise resûl kavramını, Allah'ın, hükümlerini mahlukata ulaştırması için görevlendirdiği insanlar şeklinde tarif eder. O, risâlet kelimesini ise bu görevi eksiksiz yerine getirmesi gereken görevli makam olarak açıklar. Cürcânî, her resûl bir nebidir görüşünü rivayet ettikten sonra Mu'tezile'nin resûl ile nebî arasında bir farkın gözetmediği fikrini de aktarır. Kur'ân'da Hz. Muhammed'e hem resûl hem de nebî olarak hitap etmesini delil olarak getirdiklerini de bu yorumlarına ekler.¹⁷ Bu tanımların yanında nebî kelimesi mertebeye yüksek bir yerde bulunan kişi veya açık seçik yol anlamına gelirken, resûl ise gönderilmiş kişi manasındadır.¹⁸

Risâlet gönderilen elçinin aldığı talimatlarla uyguladığı vazifedir. Bir anlamda hitabettir. Çünkü resûl insanları Allah'tan aldığına davet eder ve ilahi mesajı onlara tebliğ eder. Böylece resûl Allah'a ait olanları tebliğ eden kişilere denir. İki kavram birlikte düşünüldüğünde Allah tarafından onun şeriatını uygulamak ve tebliğ etmekle görevli kişiye resûl, göreve ise risâlet denilir.¹⁹

Farsça kökenli peygamber sözcüğünün Türkçe karşılığı olarak kullandığımız elçi kelimesi, Arapça diliyle Kur'ân'da nebî ve resûl olarak yer almaktadır. Elçi kelimesi, ülke, devlet veya halk anlamlarına karşılık gelecek şekilde ilk defa Uygur metinlerinde kullanılmıştır. Bu anlamını el/il kökünden türeyerek kazanmıştır. Bu kelimenin Türk tarihi ve kültüründeki kullanımı “bir devletin temsil edilmesi için görevlendirilmiş diplomat” olmakla birlikte Arapça'ya karşılık gelen anlamıysa “sefir, haberci ve peygamber” ifadeleridir. İlk Arap devletlerinde ve Medine İslam devletinde bu anlamda bir elçilik geleneğinin ve müessesesinin diplomatik ilişkiler için vazgeçilmez olduğu tarihi kayıtlarla sabittir. Özellikle savaş ve ticaret maksadıyla görevlendirilen elçiler dokunulmazlık hakkına sahiptirler. Asr-ı Saadet döneminde Peygamberimizin de birçok elçiyi İslami davet amacıyla başka yerlere yazdıkları mektuplarla birlikte göndermesi bu geleneğin İslami bir

¹⁶ et-Tehânevî, s. 859-860.

¹⁷ el-Cürcânî, s. 148.

¹⁸ Yusuf Şevki Yavuz, “Peygamber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV İslam Ansiklopedisi, 2007, c.34, s. 257.

¹⁹ İbrahim Mustafa vd., s. 344.

kimlik kazanması ile sonuçlandığını göstermektedir.²⁰ Elçi kelimesinin taşıdığı bu anlamların davet ve temsiliyet noktasında buluşması peygamber kelimesine anlam bakımından yakın olduğunu gösterir. Daha çok bir devlet görevlisi olarak anlam kazanan elçi kelimesinin, temsiliyet denkleminde bir devletin taleplerini başka bir devlete bildirmesi görevi ile; peygamberlerin Allah'ın emir ve yasaklarını yeryüzündekilere bildirmesi görevinin işlevde aynı noktaya varması her iki kelimenin yakınlığını ortaya koymaktadır.

Farsça bir sözcük olan peygamber haber getiren anlamına gelir ve Türkçeleşmiş bir kelime olarak kabul edebileceğimiz bir derecede dilimizde kullanım görmüştür. En geniş anlamıyla Allah'tan aldığı vahyi muhataplarına bildirerek onları hak dine çağıran seçilmiş kimseler olarak tarif edilebilir. Kur'an'daki kullanımı itibarıyla emir ve yasaklarını insanlara bildirmek için Allah'ın seçtiği üstün ahlaklı elçilere resûl ve nebî denilir. Ancak resûl, Allah ile peygamber ve Allah ile başka yaratılmışlar arasında elçilik yapan melekler için de kullanılmıştır. Yani peygamberler dışında meleklerden ve insanlardan da Allah'ın resûller seçtiğini belirten ayetler vardır.²¹ Fakat şurası kesindir ki hem nebî hem de resûl insanların sorumlu olduğu hiçbir hakikati herhangi bir bahane öne sürmeden ve şüphe bırakmadan Allah'ın emir ve yasaklarını tebliğ etmekle sorumludurlar. Çünkü Allah nebîlere ve resûllere hem dînî hem de dünyevî bütün konularla ilgili bilgileri bildirmiştir.²²

Resûl ve nebî kavramlarının erken dönem Arapça sözlüklerde farklı tarif edilmesinden hareketle, bu iki kavramın bütün kaynaklarda farklı anlamlarda kullanıldığı düşüncesine varmak eksik bir çıkarım olacaktır. En azından bizim çalışmamızın böyle bir hedefi ve çerçevesi olmadığı için bu konuda hazırlanmış çalışmalara²³ bakmak gerekir. Buradan hareketle bu konuda ki tartışmaların çoğu asıl meselemizden uzak kalacağı için burada kısa bir değerlendirmeyi yeterli görmekteyiz. Genel bir değerlendirme yapmak gerekirse; Kur'an'ın aynı ayetlerinde²⁴ bazı peygamberler için hem nebî hem de resûl kelimelerinin birlikte kullanıldığını görmekteyiz. Bununla birlikte Kur'an bütünlüğünde

²⁰ Yavuz, "Peygamber", c.11, s. 3-5.

²¹ el-Hac 22/75.

²² Yavuz, "Peygamber", Farklı İslami ilimlerde peygamber kavramına yaklaşımlar ve peygamberlerin dereceleri, görevleri, ortak yönleri gibi peygamber ile ilgili muhtelif konulara yönelik detaylı bilgi için ayrıca bkz: c.34, s. 257-261.

²³ Erdinç Doğru, "Dilbilim ve Kur'an Çerçevesinde Bir Anlam Analizi: Dilbilim ve Kur'an çerçevesinde bir anlam analizi Resul ve Nebi kavramları", *Journal of Islamic Research* 4/2, 2011, 5-10; Zeynel Abidin Aydın, "Vucûhu'l-Kur'an Bağlamında 'Rasûl' Kelimesinin Anlam Alanı", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17/2 (2017), 290-301; "Kur'an'daki Nebî – Resûl Kavramlarına Teolojik Yaklaşım", *Kelam Araştırmaları* 11/1, 2013, 335-349.

²⁴ Meryem 19/51-54.

bazı peygamberler için sadece resûl²⁵ veya sadece nebî²⁶ kullanıldığına da şahit olmaktadır. Bu kavramların anlamlarına baktığımızda şöyle bir sonuca varmak mümkün: her peygamber Allah'tan vahiy alması veya haber alması itibariyle “nebî”dir. Almış oldukları o vahiyleri insanlara ulaştırmak bakımından ise “resul”dür. Her peygamberin nebîlik ve resûllük yönü vardır.

2.1.3. Ülü'l-azm

Bir şeye sahip olmak anlamında Kur'ân'da farklı varyantlarla geçen “أُولُو” kelimesine rastlanmak mümkündür. Örneğin “akıl sahipleri” için “الْأَلْبَابِ أُولُوا” ifadesi²⁷ veya emir sahipleri için “الْأَمْرِ أُولِي” kelimesi²⁸ geçmektedir. Bu örneklerde görüldüğü gibi ikinci kelime ile bir araya geldiğinde ortak bir mana elde eden “أُولُو” kelimesi konumuz bağlamında söylemek gerekirse “الْعَزْمِ أُولُوا” ibaresi şeklinde “azîmet sahipleri” olarak tercüme edebileceğimiz bir karşılık bulmuştur.

Kararlılık, istikrar ve ciddiyet anlamına gelen “عزم” kelimesi “bir işe başlayıp sonunu getirmek için istikrarlı çalışmak, bir şeye azmetmek/ona istekli olmak ve dini anlamda Allah'ın emir ve yasakları konusunda sabırlı olup haddi aşmamak” anlamlarına gelir. Bu manada Tâhâ sûresinin 115. ayetinde Allah, “وَلَقَدْ عَهِدْنَا إِلَىٰ آدَمَ مِنْ قَبْلِ قَنُوسِي وَلَمْ نَجِدْ لَهُ عَزْمًا”²⁹ buyurarak Hz. Âdem ve eşinin yasaklanan ve sözleşmenin yapıldığı meselede kararlı ve sabırlı davranmadıklarını haber vermektedir.²⁹

Bu kelimenin dilsel tahliline girmek gerekirse; azm/عَزْمُ kelimesinin çoğulu azaim/عَزَائِمُ şeklinde geldiği söylenmiştir. Bu çerçevede “عَزْمٌ” mana olarak “kalbin üzerinde bağlı kaldığı ve ısrarla istediği sabır” şeklinde tanımlanmıştır. Aynı zamanda bu sözcük “bir işi sağlam, itkân ile, tam teslimiyet ve inançla yapma” fikri ve ameliyesi olarak tarif edilmiştir. Bu anlamda birisine “azîmeti yoktur” denildiğinde onun hiçbir işte sabit kalamadığı, istikrarını sürdüremediği ve yapacağı işe güven duyulamayacağı kastedilmiş olur.³⁰

Başka bir açıdan “azm” sabır anlamına gelir ve bir insanın “bende sabır kalmadı” diyeceği zaman “عزما ل دي ما” ifadesini kullanır. Ayrıca “ciddiyet” anlamını da taşıyan bu

²⁵ el-Ahzâb 33/40.

²⁶ Meryem 19/56.

²⁷ el-Bakara 2/269.

²⁸ en-Nisâ 4/59.

²⁹ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut, Dârü's-Sadîr, 1. Baskı, 1882, c.12, s. 399-400.

³⁰ el-Ferâhîdî, c.1, s. 360.

kelime peygamberler için sabır, ciddiyyet ve mücadele anlamındaki ülü'l-azm peygamberlerinin sıfatı olmuştur. Ahkâf sûresinin 35. ayetinde geçen “azim” kelimesini, bu bağlamdaki kullanımına dayandıran dilciler, Ahzâb sûresinin 7. ayetinde ismi verilen peygamberlerin, Allah yolunda tebliğ vazifesini yerine getirirken karşılaştıkları zorluklara sabır etmeleri bakımından o elçilerin bir vasfı olarak kabul etmişlerdir.³¹

Bu anlamlardan farklı olarak sözlüklerde “azîmet/الْعَزِيمَةُ” kelimesi “rukka/korunmak/الرُّقَى” tabiri üzerinden izah edilmiştir. Cinden, nazardan, hasetten, düşmanın tehlikelerinden korunmak amacıyla koruyucu olduğuna inanılan ayetlerin ve hadislerdeki duaların okunmasına işaret ettiği ileri sürülmüştür. Böylece azîmet bela ve musibetlerden korunmak amacıyla gösterilmesi gereken sabrı ve tedbiri ifade eder. Kur’ân’ın azîmetleri ise “musibetlere karşı muhafaza olmak için okunan yüce ayetler” olarak ifade edilmiştir. Aynı kökten türeyen “الْإِعْتِزَامُ” ise “bir amaç ve kasıt için yürümek, her daim hazır olmak, musabiblere takılmamak” anlamındadır. Bir yola azmetmek de o yoldan asla ayrılmamak anlamına da gelir.³²

İbn Fâris, her bir harfi sahih harf olan “ع-ز-م” kökünden türeyen “azm” kelimesi için “bir işin sonunu getirmek ve o işi bitirene kadar ciddiyyetle yol almak” anlamlarına delalet ettiğini vurgular. Günlük dilde “bir şeye azmettim” denildiği zaman “istisnasız bir şekilde o işe yoğunlaşmanın” kastedildiğini örnek olarak verir. İbn Fâris, bu kelimenin anlamını açıklarken bir başka dilci olan Halîl b. Ahmed’in “عَزَمَ” kelimesiyle ilgili “tatmin olduğun ve yaptığın bir işte kalbinin bağlanmış olması” şeklindeki tanımını da nakleder. İbn Fâris bu anlamın aksini ifade etmek için de “filan kişinin azîmeti yoktur” denildiğinde “itkân sahibi olmadığı yani dikkatli, sağlam ve güvenilir vasıflara sahip olmadığı” anlamının kast edildiğini dile getirir. Dolayısıyla “الْعَزِيمَةُ” niteliğine sahip olmayan bir kişi sorumlu olduğu işin sonunu getiremeyebilir, yapması gerekenleri karıştırmaya veya şüphelere dalmaya kuvvetle muhtemeldir.³³

“Kalbin bir şeye bağlanması” anlamında da tanımlanan “عَزَمَ” kelimesinden türeyen azîmet kavramı, “kendisi üstünde durulan, üzerinde ısrar edilen şey” olarak kök kavramına yakın bir manada tarif edilmiştir.³⁴ Bunun için “adam yola azmetti” denilince “girdiği yolda yürümesi ve sonuna kadar sabrederek yolu veya işi tamamlaması” şeklinde anlaşılmıştır. Bu çerçevede azm kelimesinin “zaaf, noksanlık veya bir işin

³¹ İbrahim Mustafa vd., s. 599.

³² İbn Manzûr, c.12, s. 400; el-Ferâhidî, c.1, s. 360.

³³ İbn Fâris, c.4, s. 308.

³⁴ İsmâîl b. Abbâd es-Sâhib, *el-Muhîṭ fi'l-luğa*, ed. Şeyh Muhammed Hasan Âli Yasin, Beyrut, Âlemü'l Kutub, 1. Baskı, 1994, c.1, s. 396.

tamamlanmasına mâni olan her türlü engelden uzak durmak” şeklinde tamamlayıcı bir tanım da yapılmıştır. Başka anlamlara da gelen “عَزَمَ” kelimesi sözlüklerde “budamak ve kesmek” anlamındaki “قَطَعَ” kelimesi ile ilintili olarak da öne sürülmüştür. Bu bağlamda ülü’l-azm denildiğinde, gönderildiği yerlerde kendileriyle iman etmeyenler arasındaki ilişkilerini kesmiş olan peygamberler anlaşılmalıdır. Örneğin Hz. Nûh’un Allah’a dua ederken “وَقَالَ نُوحٌ رَبِّ لَا تَذَرْ عَلَى الْأَرْضِ مِنَ الْكَافِرِينَ دَيَّارًا” “Nûh: “Rabbim” dedi, “Yeryüzünde inkârcılardan hiç kimseyi sağ bırakma!”³⁵ şeklindeki temennisinde olduğu gibi kafirlerle kendisi arasındaki ilişkiyi kesmiştir. Keza Allah’ın kendisini ve Rasûlünü müşriklerden ve kafirlerden beri kılması yani ilişkilerini kesmesi anlamını barındıran Tevbe sûresinin 3. ayetindeki “...أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ...” ifadesinin bu anlamda kullanıldığı iddia edilmiştir. Çünkü burada da ülü’l-azm peygamberlerinden biri kabul edilen Hz. Muhammed’in müşriklerden beri olduğu ifadesi “azm” kelimesinin “kesmek” anlamına yakın olduğunu göstermektedir.³⁶

Tüm verdiğimiz bu anlamları da kapsayacak bir tanım yapmak gerekirse azm/azîmet kelimesi sözlükte, “te’kid edilmiş kesin bir iradeyi ortaya koymak anlamına gelir” şeklinde tarif edilir. Bu anlamı desteklemek için neredeyse birçok dilci tarafından, “Biz daha önce Âdem’den söz almıştık, fakat o unuttu; biz onda yeterli bir kararlılık görmedik.” mealindeki³⁷ ayette geçen “□ عَزَمًا لَهُ نَجْدٌ وَلَمْ” ifadesi, Hz. Âdem’in emredilen işte kesin bir irade ortaya koymaması olarak anlaşılmış, böylece bu ibare söz konusu kelimenin sözlük anlamının Kur’ân’daki karşılığına örnek verilmiştir. Bunun yanı sıra “azm” ibaresinin şeriattaki anlamı, meşru, yani Allah’ın koyduğu yasalara muvafık olan işler manasına gelir. Bu yüzden bahsi geçen bu ayet yasaklanan işlerin dışındaki durumları da ifade eder.³⁸

2.2. Ülü’l-azm Peygamberler Kimlerdir?

Müfessirlerin Kur’ân’da aşağıda vereceğimiz ayetlerde bahsi geçen ve üzerinde ittifak edemediği konulardan bir tanesi de ülü’l-azm peygamberlerin sayıları ve kimler olduğu meselesidir. Bu konu ile alakalı ayetler incelendiğinde bazı müfessirler net bir şekilde bu peygamberlerin kimler olduğunu söylese de bazı müfessirler bu konuyla alakalı kesin bir tavır takınmaktan uzak durmuşlardır. Net bir görüşte kalmayı tercih etmeyen müfessirlerin çoğunlukla ilgili rivayetleri nakletmekle yetindiklerine şahit

³⁵ Nûh 71/26.

³⁶ İbn Fâris, c.4, s. 308.

³⁷ Tâhâ 20/115.

³⁸ el-Cürcânî, s. 194.

olmaktayız. Genel olarak tefsirlerde bu konunun çerçevesi Ahzâb sûresinin 7. ve Ahkâf sûresi 35. ayetleri etrafında çizilmiştir. Azîmet sahibi şeklinde en yalın haliyle çevirebileceğimiz ülü'l-azm kavramının geçtiği Ahkâf sûresi 35. ayetinin tefsirinde, müfessirlerin neredeyse tamamına yakını bu kavramın anlamını tarif etmekle yorumlarına başladıklarını görmekteyiz. Ancak bir önceki başlıkta bu kavramın hem sözlüklerden hem de tefsirlerden yararlanarak anlamlarını yeterince açıkladığımız için burada da benzer izahatta bulunmayı gerekli görmedik. Şimdi müfessirlerin bu ayetlere nasıl yaklaştıklarını görmeye çalışacağız.

”غَلِظًا مِّثَاقًا مِنْهُمْ وَأَخَذْنَا مَرِيَمَ ابْنَتَ عِيسَى وَمُوسَى وَابْرَاهِيمَ نُوحٍ وَمِنْكَ مِيثَاقُهُمُ النَّبِيِّينَ نَحْنُ أَخَذْنَا وَإِذْ

“Hani bütün peygamberlerden; senden, Nûh’tan, İbrâhim’den, Mûsâ’dan, Meryem oğlu İsâ’dan sadâkat sözü almıştık, onlardan ağır sorumluluk taşıyan bir söz almıştık.”³⁹

”لَهُمْ تَسْتَعْجِلُ وَلَا الرَّسُلِ مِنَ الْعَزْمِ أُولُوا صَبْرٍ كَمَا فَاصِيرٌ...”

“Azim ve kararlılık sahibi peygamberlerin sabrettikleri gibi sen de sabret. Onlar için de acele etme.”⁴⁰

Meallerini verdiğimiz söz konusu iki ayette de görüldüğü üzere Ahzâb sûresinin 7. ayetinde ülü'l-azm olarak kabul edilen peygamberlerinin isimleri sayılıp ülü'l-azm vasfı geçmezken; Ahkâf sûresinin 35. ayetinde ise ülü'l-azm sıfatı kullanıldığı halde peygamberlerin ismi geçmemektedir. Tefsir kaynaklarında bir ihtilaf olarak bahsettiğimiz bu kapalı durumunun açıklığa kavuşması için müfessirler en sağlam tefsir olarak kabul edilen Kur’ân’ın yine Kur’ân ile tefsiri metodunu kullanarak iki ayet bağlamında bu soruna yaklaştıklarına şahit olduk. Bu yöntemi aşağıda örnek olarak verdiğimiz tefsirlerde rahatlıkla bulabiliyoruz.

Taberî, ülü'l-azm peygamberlerin kimler olduğuyla alakalı olarak Ahkaf sûresinin 35. ayetini tefsir ederken onların; “Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed gibi Allah yolunda imtihan edilen ve birçok çileye rağmen gayretleri daha da artan peygamberler olduğunu”⁴¹ söylemektedir. O, bu yorumuyla ülü'l-azm peygamberlerin belli bazı kişilerle sınırlandırılmasının yeterli olmayacağına yönelik çıkarımlarda da bulunmuştur. İsimlendirmekten ziyade ülü'l-azm teribini bir sıfat olarak görüp bu sıfatı taşıyan tüm elçilerin ilgili kategoriye dahil olabileceğini vurgulamaktadır.

³⁹ Ahzâb Sûresi 33/7.

⁴⁰ Ahkâf Sûresi 46/35.

⁴¹ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u l-beyân ‘an te’vîli âyi l-Kur’ân*, ed. Abdulmuhsin et-Türkî, Kâhire, Hicr, 1. Baskı, trsz., c.21, s. 176-178.

Mâtürîdî Ahzâb sûresinin 7. ayetini tefsir ederken bu ayette olduğu gibi peygamber isimlerinin art arda zikredildiği başka ayetleri de örnek vererek, sadece bu ayette geçen peygamberlerin azîmet sahibi olarak kabul edilmesinin yanlış olacağını vurgular. Aksine o, örnek verdiği diğer ayetlerde de olduğu gibi bir konuda bazı peygamberlerin isimlerinin sayılması, sadece meselenin onlara tahsis edilmemesi gerektiği görüşünden yana tavır takınır.⁴² Buradan anlaşılıyor ki Mâtürîdî, ayeti ayetle tefsir etmenin daha makul ve isabetli olacağı görüşünden hareketle bir meseleye ilgili ayetler bütünlüğünden bir çıkarım yapmayı daha uygun bir yol olarak tercih etmiştir. Böylece bu konumuz özelinde Mâtürîdî, azîmet sahibi peygamberlerin yukarıda adı sayılan beş peygamber ile sınırlı olmasını reddetmiştir.

Mu'tezilî müfessir Zemahşerî, *el-Keşşâf'ta* Ahkaf sûresinin 35. ayetini yorumlamaya ayetteki ülü'l-azm kelimesini açıklamakla başlar. Ona göre, ayette geçen "azimli" kelimesiyle peygamberlerin bir kısmı kast edilmiş ve bu peygamberlerin nübüvvet hayatlarında yaşadığı bazı zorluklara katlanmalarından dolayı bu sıfatı almıştır. Zemahşerî, Hz. Nûh'un kavminin eziyetlerine karşı sabretmesi, Hz. İbrâhîm'in ateşe atılması ve oğlunu kurban etmesiyle sınanması, Hz. Ya'kûb'un oğlunu kaybetmesi ve bu yüzden gözlerini yitirmesi, Hz. Yûsuf'un zindanlara atılması, Hz. Eyyûb'un büyük sıkıntılara/hastalıklara sabretmesi, Hz Mûsâ'nın kavmiyle imtihan edilip firavunla karşı karşıya gelmesi, Hz. Dâvûd'un 40 sene günahlarından dolayı ağlaması, Hz. Îsâ'nın hiçbir mal mülk edinmeyen bir zahit olarak yaşaması onların azim sahibi peygamberler olarak vasıflandırılmasına etki ettiğini ifade eder. Zemahşerî, Ahzâb sûresinin 7. ayetinde peygamberlerin isimleri sayılırken, Peygamber Efendimizin isminin diğerlerinden önce zikredilmesini fazilet bakımından onlardan üstün olduğuna işaret ettiğini söyler. Çünkü böyle bir kasıt yoksa tarihsel kronolojik anlamda Hz. Muhammed'in daha sonra zikredilmesi gerekirdi Ancak o, bütün bunlarla beraber peygamberlerin hepsinin ülü'l-azm şeklinde nitelendirilmesi de caizdir⁴³ şeklindeki görüşüyle önceki yorumunun mutlak olmadığını ve bu konuda farklı yaklaşımların da doğruluk payına sahip olabileceğine kapı açar. Zemahşerî, net bir tutum ortaya koymamakla diğer müfessirlerin yorumlarına benzer bir düşünce ortaya koymuştur.

⁴² Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Ahmet Vanlıoğlu, İstanbul, Darü'l-Mizân, 1. Baskı, 2005, c.11, s. 310.

⁴³ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gâvâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-e'kâvil fî vücûhi't-te'vîl*, Riyad, Mektebetü'l-ubeykan, 1. Baskı, 1998, c.5, s. 513.

İbn Kesîr Ahkâf sûresinin 35. ayetinde geçen ülü'l-azm peygamberlerin sayısında ihtilaf edildiğini söyledikten sonra meşhur olan görüşe göre azîmet sahibi peygamberlerin Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ, Hz. Îsâ ve son peygamber Hz. Muhammed olduğunu söyler. Daha sonra ülü'l-azm peygamberlerin kategorisine bütün peygamberlerin girme ihtimalinin bulunduğunu ifade edip en doğrusunu Allah'ın bileceğini dile getirir.⁴⁴

Derveze ise Ahkâf sûresinin 35. ayetinin, azîmet sahibi peygamberlere işaret ettiğini ifade edip bu konuda müfessirlerin görüş ve rivayetlerinin farklı olduğunu söyler. Bu çerçevede Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ, Hz. Îsâ ve Hz. Muhammed'in ülü'l-azm oldukları şeklindeki müfessirlerden bazılarının meşhur kabulünü ön plana çıkarır. Ahzâb sûresinin 7. ayetinin "O, Nûh'a buyurduklarını, sana vahyettiklerimizi, İbrâhim'e, Mûsâ'ya ve Îsâ'ya buyurduklarımızı size din kıldı ki o dini ayakta tutasınız, o konuda ayrılığa düşmeyesiniz. Kendilerini davet ettiğin bu din müşriklere ağır geldi. Allah (dini tebliğ için) dilediğini seçer ve kendisine yöneleni doğruya iletir." meâlindeki⁴⁵ ayet ile birlikte okunması gerektiğini söyler. Bu iki ayetin birbirini tamamlayacağından hareketle ikinci ayette geçen isimlerin azîmet sahibi peygamberler olabileceğini de dile getirir. Derveze, bu ayetten yukarıdaki çıkarımdan farklı olarak; ülü'l-azm peygamberlerin Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Mûsâ, Hz. Sâlih, Hz. Şuayb ve Hz. Lût olduğu yönündeki farklı yorumları da zikreder. Daha sonra kimilerinin bu kategoriye Hz. Eyyûb'u da dahil ettiğini, kimilerinin de azîmet sahibi peygamberlerin; yeni şariatlar koyan, insanlara buna uymalarını davet eden ve başkalarınınkini terk etmelerini emreden kimseler olduklarını bildiren görüşleri ek olarak nakleder. Derveze bu görüşleri rivayet ettikten sonra, ülü'l-azm peygamberlerin kimler olduğu hakkında kesin bir tavır ortaya koymaktan uzak durur. Bunun sebebinin ise bu meselede sahih bir kaynağın bulunmamasına ve bu gibi meselelerde kesin bir şey söylemenin doğru olmayacağına şeklinde bağlar.⁴⁶

es-Sâbûnî, Ahzâb sûresinin 7. ayetini tefsir ederken; Hz. Peygamber'in yüceliğini ve üstünlüğünü ortaya koymak maksadıyla onun ismini diğer peygamberlerden önce kullandığını ifade eder. Bununla birlikte, ilgili ayette ismi geçen peygamberlerden daha önce söz alındığı gibi senden de söz aldık anlamında Hz. Peygamber'e bir hitap olduğunu dile getirir. O, Beyzâvî'nin meşhur şariat sahibi peygamberlerin ülü'l-azm peygamberler oldukları tarzındaki görüşünü nakleder. es-Sâbûnî, peygamberlerin verdikleri söze vefa ile

⁴⁴ Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*, thk. Sami b. Muhammed Seleme, Riyad: Daru't-Tayyibe, 1. Baskı, 1999, c.7, s. 304-305.

⁴⁵ Şûrâ Sûresi 42/13.

⁴⁶ Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîrü'l-hadîs*, Beyrut, Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Baskı, 2000, c.5, s. 30-31.

risalet görevlerini yerine getirdiklerine ve birbirlerini tasdik etmelerine yönelik İbn Kesîr'in görüşünü de aktarır. Ona göre, diğer peygamberlerin hem Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman edeceklerine dair yeminle pekiştirilmiş bir söz vermeleri hem de sonrasında gelen peygamberlerin isimlerinin anılması ülü'l-azm olan peygamberler bunlar olduğunu gösterir.⁴⁷

Sahabeler, bazen anlamadığı kavramları Peygamberimize sorarak öğrenmeye çalışmışlardır. Bu anlamda ilk müfessir vasfını taşıyan Hz. Peygamber, anlaşılmayan ayet ve kelimelerin manasını bazen Kur'ân ayetleriyle izah ederek Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir etmiş, bazen de dinin ikinci kaynağı olarak kendisi tefsir yapmıştır. Konumuzla ilgili olan kısma değineceğimiz bu duruma örnek olarak “وَهُمُ الْأَمَنُ لَهُمْ أُولَئِكَ بِظُلْمٍ إِيْمَانَهُمْ يَلْبِسُوا وَلَمْ آمَنُوا الَّذِينَ” ayetinde⁴⁸ geçen “imanlarına zulüm karıştırma” tehdidini üzerine alan ashap, korkarak Hz. Peygamber'in yanına gelip ayetin anlamını sorarlar. Hz. Muhammed ise bu ibaredeki zulmün şirk olduğunu ifade edip Lokmân sûresinde Hz. Lokman'ın oğluna nasihatlerde bulunurken kullandığı “...عَظِيمٌ لُّظْلُمُ الشَّرْكِ إِنَّ” ayetini⁴⁹ delil getirerek söz konusu ayeti beyan eder. Kur'ânî ifadelerin hadislerle tefsirine gelirse “وَالصَّلَاةُ...” özelliikle orta namaza⁵⁰ ifadesinin sahabelerce anlaşılmaması örnek verilebilir. Peygamberimiz bu namazın “ikinci namazı” olduğunu söylemiştir.⁵¹

Sahabenin Hz. Peygamber'den aldığı uyarılar neticesinde peygamberler arasında bir üstünlük veya kategorize eğilimine gitmemelerinden dolayı onlardan ülü'l-azm peygamberlerinin kimler olduğuna yönelik bir rivayet bize gelmemiştir. Bundan dolayı bahsettiğimiz bu örnekler gibi azîmet sahibi peygamberlerin kimler olduğunu ortaya koyacak dolayısıyla da bu ayeti tefsir edecek sahih hadislerle sahip değiliz. Bu yüzden tefsirlerdeki yorumları da mutlaklaştırmadan ve diğer yorumları ötekileştirmeden savunulan bir tutumun daha doğru olacağı kanaatindeyiz. Zaten bu alanda söz söyleme hakkına sahip müfessirlerin bile bu konuda net bir tavır takınmaktan çekindiklerini, hatta birçok müfessirin kendi yorumunu naklettikten sonra “en doğrusunu Allah bilir” diyerek yine de son sözü Allah'a bırakmasını bu çerçevede görmek ve değerlendirmek daha anlamlı olacaktır.

⁴⁷ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, Beyrut, Dâru'l-Kur'ân'il Kerim, 1. Baskı, 1981, c.2, s. 513-514.

⁴⁸ En'âm 6/82.

⁴⁹ Lokmân 31/13.

⁵⁰ Bakara 2/238.

⁵¹ Muhammed b. İsmâil Buhârî, el-Câmi'u's-şâhih, “Cihâd”, 1. Baskı, 98; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, Sahîh-i Müslim, “Mesâcid”, 1. Baskı, 202, 205, 206.

Peygamberler üstlenmiş oldukları tebliğ vazifesinde ve bunu yerine getirme konusunda asla gevşeklik göstermemişlerdir. Kendilerine verilen bu görevi sabır ve kararlılıkla yerine getirmişlerdir. Bu bakımdan bütün peygamberler ülü'l-azm vasfına sahiptirler. Allah her peygamberin farklı farklı özelliklerini zikretmiştir. Bir peygamberin bir özelliğini zikretmesi, diğer peygamberlerin bundan mahrum oldukları anlamına gelmez. “Allah Adem’i, Nuh’u... seçti” meâlindeki Âl-i İmrân sûresinin 3. ayetinde ifade edildiği gibi bu peygamberlerin “seçilmiş” olmaları diğerlerinin seçilmediği anlamına gelmez. Aynı şekilde bazı peygamberlerin “ülü'l-azm” olarak zikredilmesi diğer peygamberlerin ülü'l-azm olmadığı anlamına gelmez. Ama bazı peygamberler bazı yönleri ile daha ön planda oldukları için o konuda onların ismi zikredilir. Hastalık denildiğinde Hz. Eyyûb’un zikredilmesi bu duruma örnek olarak verilebilir. Fakat bu, diğer peygamberlerin hastalığa sabretmedikleri anlamına gelmez. Bu çerçevede diğer peygamberlerin azimet sahibi peygamberler kategorisine kesin bir şekilde girmeyeceğini iddia etmeden bazı müfessirlerin de referansı ile konumuzun sınırlarını çizebilmek adına Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed’in ülü'l-azm peygamberleri olarak kabul ediyoruz.

2.3. Peygamberlerin Üstünlük Derecesine Göre Ayrılması Meselesi

Peygamberler arasında fazilet derecesini konu edinen ayetler tarandığında, peygamberler arasında bir üstünlüğün olduğuna işaret eden ayetler ile böyle bir üstünlüğünün olmadığına delâlet eden ayetlerin Kur’ân’da var olduğunu görmekteyiz. Bundan dolayı, tefsirlerde bu ayetlere yüklen anlamlar ile de karşılaşılabilenmekteyiz. Bu noktada ulema, Kuran’ın nüzulünden günümüze kadar bu konuda ihtilafa düşmüşlerdir. Bu ihtilafların bir tarafı olmaktan ziyade daha bütünlüklü bir perspektif ortaya koymak amacıyla; peygamberler arası üstünlüğü kabul edenler ile bu ayrımı reddedenlerin yaklaşımlarını ortaya koyup değerlendirmeye tabi tuttuk. Söz konusu meselede peygamberler arası üstünlüğü kabul veya reddeden müfessirlerin görüşlerini delilleriyle beraber ele almaya çalıştık. Konumuzun sınırlarını aşmamak adına belirlediğimiz ilgili ayetler üzerinden bu mesele hakkında ileri sürülen görüşler mukayese edildikten sonra genel bir değerlendirme yaptık.

2.3.1. Peygamberler arasında efdaliyeti kabul edenler

Kur'an'da bu konuyla alakalı ayetlere bakıldığında peygamberler arasında bir üstünlük olabileceğini ifade eden bazı ayetler görülebilmektedir. Peygamberler arasında bir üstünlük/derece farkının olduğunu savunan müfessirler, kendi görüşlerini destekler nitelikte olan ayetleri referans alarak bu konu hakkındaki düşüncelerini dile getirmişlerdir. Örnek olarak bazı ayetleri burada hatırlatmak yerinde olacaktır.

الْبَيِّنَاتِ مَرْيَمَ ابْنَةَ عِيسَى وَاتَيْنَا دَرَجَاتٍ بَعْضُهُمْ رَفَعَ اللَّهُ كَلَّمَ مَنْ مِنْهُمْ بَعْضٌ عَلَى بَعْضٍ فَضَّلْنَا الرُّسُلَ تِلْكَ وَمِنْهُمْ أَمَّنْ مَنْ فَمِنْهُمْ اخْتَلَفُوا وَلَكِنَّ الْبَيِّنَاتِ جَاءَتْهُمْ مَا بَعْدَ مَنْ بَعْدِهِمْ مِنَ الَّذِينَ اقْتَتَلُوا مَا اللَّهُ شَاءَ وَلَوْ الْفُؤُسُ بِرُوحٍ وَإِيْدَنَاهُ □ يُرِيدُ مَا يَفْعَلُ اللَّهُ وَلَكِنَّ اقْتَتَلُوا مَا اللَّهُ شَاءَ وَلَوْ كَفَرَتْ، مَنْ”

“O peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık. Allah içlerinden bir kısmıyla konuşmuş, bir kısmını da derecelerle yükseltmiştir. Meryem oğlu İsa'ya açık deliller verdik ve onu Rûhulkudûs'le destekledik. Allah dileyseydi elçilerin ardından gelen insanlar, kendilerine bunca açık delil geldikten sonra birbirine düşüp savaşmazlardı; lâkin farklı yollara yöneldiler. Bu sebeple kimileri iman etmiş, kimileri de inkâr etmişlerdir. Allah dileyseydi aralarında savaşmazlardı fakat Allah dilediğini yapar.”⁵²

Konuyla alakalı referans gösterilen bir başka ayet ise:

”زُبُورًا أَوْدَدَ وَآتَيْنَا عَلَى النَّبِيِّ بَعْضٌ فَضَّلْنَا وَلَقَدْ وَالْأَرْضِ السَّمَوَاتِ فِي يَمْنٍ أَعْلَمُ وَرَبُّكَ”

“Göklerde ve yerde olanları en iyi bilen senin rabbindir. Doğrusu biz peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık; Dâvûd'a da Zebûr'u verdik.”⁵³ Bu iki ayetin anlamından hareketle müfessirler, Allah'ın elçileri arasında bir fazilet derecesinin imkanına işaret edildiği yönünde yorumlar yapmıştır. Müfessirler iki ayet hakkında benzer yaklaşımlarda bulunduğu için bu meselede aşağıdaki görüşlerini nakletmekle yetineceğiz.

Taberî tefsirinde, peygamberlere verilen mucizeler üzerinden onların faziletinin arttığını ve peygamberler arasındaki derece farkının da buna bağlı olarak değiştiğini iddia eder. Örnek olarak Allah'ın Hz. Mûsâ ile konuşması; Hz. İsa'nın ölümleri diriltmesi, körlerin gözünü açması gibi mucizelerin onların üstün kılan etmenler olarak öne sürer. Hz. Muhammed için ise hem cinlere hem de insanlara göndermiş bir peygamber olması üzerinden diğer peygamberlerden üstün olduğunu vurgular. Yani Taberî'ye göre, alemlere rahmet olarak gönderilmesi onu en üstün peygamber kılmıştır. O, bununla ilgili Hz. Peygamber'in “bana benden öncekilere verilmeyen beş özellik verilmiştir” şeklindeki

⁵² el-Bakara 2/253.

⁵³ el-İsrâ 17/55.

meşhur hadisini delil getirerek peygamberler arasında üstünlüğünün kriterlerini ortaya koyar.⁵⁴

Mâtürîdî, bu ayetin tefsirini yaparken peygamberlerin kendi arasındaki üstünlük derecelerini altı ihtimal üzerinden değerlendirir. 1) O, ilk olarak peygamberlerin bazılarının Allah ile dost olması üzerinden onların diğerlerinden üstün olmasını ihtimal dahilinde kabul eder. 11) Peygamberlerin Allah'tan aldıkları mucizelerin başka bir peygamberin almamasının bir üstünlük sebebi olabileceğini söyler. 111) Mâtürîdî, davetleri sırasında muhataplarla girdikleri fikrî mücadele ve savundukları kesin deliller üzerinden her peygamberin aynı kategoride olmamasının da bir üstünlük derecesi olarak yorumlanabileceğini ifade eder. Bu anlamda o, bazı peygamberlerin uzun süre kavmine karşı ciddi deliller getirmiş olmalarının Allah'ın onlara verdiği bir ikram olarak değerlendirip bunu üstünlüğün sebepleri arasında kabul eder. 1v) O, peygamberler arasındaki bir diğer üstünlük ihtimalini ise şefaet veya ahiretteki derece/mertebe yüksekliğine bağlamıştır. v) Mâtürîdî'ye göre, Hz. Peygamberin alemlere rahmet anlamında hem insanlara hem de cinlere gönderilmesi bir üstünlük sebebi sayılabilir. vi) Son olarak Mâtürîdî, üstünlük sebepleri arasına bazı peygamberlerin kendi kavimlerine gönderilmesini, bir kısmının da daha küçük topluluklara gönderilmesini ekler. Peygamberimizin ise evrensel bir sıfatla alemlere gönderilmesini onun diğerlerinden üstün olmasının gerekçesi olarak yorumlar. Özetle Mâtürîdî, bu tespitlerin sadece bir ihtimal olduğunu, nihai gerçeğin sadece Allah katında bir bilgi olacağından bahseder. Aslında bu yaklaşım Mâtürîdî'nin genel anlamda ayetlere yaklaşım tarzıdır. Çünkü müteşâbih ayetleri yorumlarken de nihai bilginin Allah'a ait olduğunu söyleyerek müfessir bile olsa insanların bu konuda aciz kalacağına işaret eder.⁵⁵

Bu konu ile ilgili ayetin tefsirinde Kurtubî şu şekilde görüş belirtir. Ona göre, Peygamberler arasındaki fazilet; ancak onlardan bazısında zuhur eden hallerin daha fazla olmasından, özelliklerinin, yapılan ikramların ve nail oldukları lütufların farklı olmalarından, ellerinden zuhur eden mucizelerin de ayrı kategorilerde olmasından ileri gelir. Kurtubî'ye göre, üstünlük nübüvvetin dışında, diğer birtakım hususlarda da söz konusu olabilir. Kurtubî bu duruma örnek olarak; onlardan kimi resul, kimi nebi, kimi azim sahibi peygamber olmakla üstünlük elde edebileceklerini düşünür. Ayrıca ona göre, Allah tarafından dost edinilmiş veya Allah'la konuşmuş olmaları gibi kendilerine ikram edilen

⁵⁴ et-Taberî, c. 14, s. 625-626.

⁵⁵ el-Mâtürîdî, c. 8, s. 298-299.

nimetler açısından üstünlükleri söz konusu olabilir. O, bu ayeti tefsir ederken ilk önce ayette geçen bazı kelimelerin î'râbını yapar. Daha sonrasında ise Hz. Peygamberin, peygamberler arasında üstünlük ile alakalı hadislerini verdikten sonra bu ayetin müşkil bir ayet olduğunu öne sürer. Zâhiri anlamın dışında bir mana da taşıyabileceğini dile getirir. Çünkü Hz. Peygamberin, peygamberler arasında kiminin kiminden hayırlı olduğunu ileri sürmeyi yasakladığını veya Allah'ın peygamberleri arasında fazilet farkı gözetmediği yönündeki hadislerin güvenilir imamlardan rivayet edildiğini savunur. Kurtubî, bir fazilet farkının gözetilmesinin yasaklanmasını tek bir özellik olan ve fazilet bakımından hiçbir fark taşımayan nübüvvet üzerinden izah eder. Ona göre, illa bir üstünlük kabul edilecekse de bu, ancak nübüvvet dışındaki konularda onların şahsi özellikleri, gösterdikleri kerametler ve birbirinden farklı olan mucizelerinin olmasından kaynaklı olabilir. Bu bağlamda o, bizzat nübüvvetin kendisinde bir faziletin olmadığını ve bütün peygamberlerin nübüvvet konusunda herhangi bir üstünlüğe sahip olmadığını savunur. Bu yüzdendir ki Allah bazı peygamberleri kendisine dost edinmiş, kimisi ile konuşmuş ve bu gibi özelliklerle kimisini kimisine üstün kılmıştır. Ancak bunlar nebevî vazifeyle ilgili bir durum değildir. Ayrıca Kurtubî'ye göre, peygamberlerin birbirinden üstün ve faziletli olduğunu beyan etmek o peygambere verilen fazilet ve bağışlanan vesileler ile alakalıdır.⁵⁶

Peygamberler arasında fazilet bakımından bir üstünlük varmış gibi anlaşılan yukarıdaki iki ayeti beraber düşündüğümüzde, bu üstünlüğü nasıl anlamamız gerektiğini kavramış oluruz. Çünkü Hz. İsa'ya açık delilleri vermesi, Hz. Dâvûd'a Zebûr'u indirmesi, ayette, onların üstün kılınmasının sebebi olarak zikredilmiştir. Ancak bu ayette bu peygamberlerin isimlerinin geçmesi diğer peygamberlerin üstün olmadığı anlamına gelmemelidir. Çünkü kendisine nimet anlamında bir ayrıcalığın verilmesi sadece ismi sayılan peygamberle sınırlı bir durum değildir. Hz. Mûsâ'nın tüm mucizeleri Hz. Muhammed'in miraca çıkması, son peygamber olması, önceki bütün peygamberlerin hükümlerini iptal etmesi, ona indirilen Kur'ân'ın kıyamete kadar korunması ve hükümlerinin yerine getirilmesi konusunda insanların sorumlu tutulması gibi diğer peygamberlere verilmemiş birçok üstünlük sebebi nimetler ihsan edilmiştir. Bu bakımdan söz konusu iki peygamberin yukarıdaki ayetlerde isminin geçmemiş olması üstün olmadıkları ve üstünlük derecesinde diğer peygamberin altında kaldığı anlamına gelmez. Kısacası peygamberler arasındaki fazilet ayrımı nebevî görevlerini tam yerine getiren ile

⁵⁶ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Ḳur'ân*, thk. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, 2006, c.13, s. 105.

kusurlu davranın arasındaki bir derece olarak ya da Allah’a yakınlık anlamında bir üstünlük gibi anlaşılmamalıdır.

2.3.2. Peygamberler arasında efdaliyeti (üstünlüğü) kabul etmeyenler

Kur’ân’da peygamberler arasındaki fazilet derecesinin mümkün olmadığını ifade eden konumuzla alakalı bazı ayetleri burada değerlendireceğiz. İlgili ayetlere baktığımızda peygamberler arasında bir fazilet ayırımına gidilmemesi konusunda net ifadelerle karşılaşmaktayız. Müfessirler ise bu ayetleri ele alırken farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Biz burada peygamberler arasındaki ayırımı kabul etmeyenlerin dayanak olarak kullandıkları ayetleri sırayla vermeye ve daha sonra müfessirlerin ayetlere yönelik yaklaşımlarını ele almaya çalışacağız.

وَمَا وَعِيسَىٰ مُوسَىٰ أُوتِيَ وَمَا وَالْأَسْبَاطِ وَيَعْقُوبَ وَإِسْحَاقَ وَإِسْمَاعِيلَ إِبْرَاهِيمَ إِلَىٰ أَنْزَلَ وَمَا إِلَيْنَا أَنْزَلَ وَمَا بِاللَّهِ أَمَّا قَوْلُوا مُسْلِمُونَ لَهُ وَتَحُنُّ مِنْهُمْ أَحَدٍ بَيْنَ تَفَرَّقُ لَا رَبَّهُمْ مِنَ النَّبِيِّينَ أُوتِيَ

“Biz Allah’a ve bize indirilene; kezâ İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya’kûb ve torunlarına indirilenlere; yine Mûsâ ve İsmâ’ya verilenlere ve bütün peygamberlere rableri tarafından gönderilenlere inandık. Onlar arasında ayırım yapmayız; biz O’na teslim olmuşuzdur” deyin.⁵⁷

مِنْ أَحَدٍ بَيْنَ تَفَرَّقُ لَا وَرُسُلِهِ وَكُنْتُمْ وَمَلَكْتُمْ بِاللَّهِ أَمِنْ كُلِّ وَالْمُؤْمِنُونَ رَبَّهُ مِنْ إِلَيْهِ أَنْزَلَ بِمَا الرُّسُولُ أَمِنْ الْمَصِيرُ وَإِلَيْكَ رَبَّنَا نَكْ غُفْرًا وَأَطَعْنَا سَمِعْنَا وَقَالُوا □ رُسُلِهِ

“Allah’ın elçisi ve müminler, rabbinden ona indirilene iman ettiler. Her biri Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandılar. “O’nun elçileri arasında ayırım yapmayız” ve “İşittik, itaat ettik, bağışlamamı dileriz rabbimiz, gidiş sanadır” dediler.⁵⁸

□ رَحِيمًا غُفْرًا اللَّهُ وَكَانَ أَجْرُهُمْ يُؤْتِيهِمْ سَوْفَ أُولَئِكَ مِنْهُمْ أَحَدٍ بَيْنَ يَفَرُّوا وَلَمْ وَرُسُلِهِ بِاللَّهِ أَمَنُوا وَالَّذِينَ

“Allah’a ve peygamberlerine iman edip onlardan hiçbirini diğerlerinden ayırmayanlara gelince, işte Allah onlara mükâfatlarını verecektir. Allah çok bağışlayıcıdır ve sonsuz rahmet sahibidir.”⁵⁹

Bu ayetlerden hareketle Allah’ın elçileri arasında bir üstünlük yapılamayacağı yönünde görüşler mevcuttur. Zaten aksini savunan görüşün dayandığı ayetlerden de bu ayırmadan kasıt nedir, ne anlaşılması gerektiği ya da bir üstünlük/derece ayırımının neye

⁵⁷ el-Bakara 2/136.

⁵⁸ el-Bakara 2/285.

⁵⁹ en-Nisâ 4/152.

göre yapılacağı net bir şekilde beyan edilmemiştir. Şimdi bu ayetlerden yola çıkarak müfessirler getirdikleri yorumları vermeye çalışalım.

Râzî'ye göre, Allah'ın peygamberleri arasında ayırım yapmak doğru değildir. O, “Onlar arasında hiçbir ayırım yapmayız” meâlindeki ayetlerden hareketle fazilet ayırımını kabul etmekle ilgili iki izahatta bulunur: ilk olarak peygamberlerin bazılarını inanıp diğerlerini inkâr etmek şeklinde bir ayırım küfre götürür. İkinci bir durum olarak ise “لَا تَفَرِّقُ” ifadesinin manasında peygamberler arasında itikatta farkların olmadıklarını, aksine tüm peygamberlerin İslam inancı üzerine bir davet yürüttüklerini söyler.⁶⁰

Yazır peygamberler arası ayırımın mümkün olmayacağını bildiren Bakara sûresinin 136. ayetinin anlamını şu şekilde açıklar: “Söz konusu ayet Yahudiler ve Hristiyanların kendi peygamberleri dışındakilere iman etmemelerine ve tanımamalarına bir uyarı olarak anlaşılması gerekir. Bu fikir hepsinin mertebesinin eşit olduğu anlamına gelmez. Özetle hiçbir peygamberi inkâr etmeden ve nübüvvetin bir görev olarak icrasında herhangi bir ayırım yapmadan bu ayetler anlaşılmalıdır.”⁶¹ İbn Âşûr ise Yazır'a yakın bir tutum sergileyerek bu konu ile ilgili olarak şunları söylemektedir: “Biz peygamberler arasında hiç ayırım yapmayız” ayeti, Yahudi ve Hristiyanlara bir cevaptır. Çünkü onlar kendi peygamberlerine iman edip onlardan sonra geleni inkâr ettiler. Ayet bu maksatla, bazı peygamberlere iman etmekle birlikte diğerlerini inkâr etmek şeklinde bir anlayışı reddetmektedir. Böyle bir düşünce olmadığı müddetçe da bazısının bazısına olan üstünlüğü makul karşılanabilir.⁶²

Seyyid Kutup'a göre, hiçbirini diğerinden ayırmaksızın Allah'ın peygamberlerine iman etmek, İslâm dininin emrettiği Allah'a imanın doğal bir sonucudur. Allah'a iman demek, ondan gelen haberlerin sıhhatine, gönderdiği resullerin hak olduğuna, mesajlarının ve indirilen kitaplara inanmak demektir. İmanın böyle anlaşılmasıyla Müslüman, peygamberlerin arasında bir fark gözetmemelidir. Çünkü Hz. Muhammed'e kadar gelen bütün peygamberler, tevhit dini olan İslâm ile gönderilmişlerdir. Bu nedenlerden dolayı peygamberler arasında bir ayrıma gitmek asla kabul edilmemelidir.⁶³

Yukarıdaki ayetlerde de görüldüğü üzere Kur'ân'da peygamberler arasında bir derece veya üstünlüğün olduğunu beyan eden ayetler olduğu gibi peygamberlerin arasında

⁶⁰ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, 1981, c.7, s. 144-146.

⁶¹ Muhammed Hamdi Yazır vd., *Hak dini Kur'ân dili: inceleme - tenkitli metin*, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Baskı, 2021, c.1, s. 1044.

⁶² Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus: Daru't-Tunusiyye, 1. Baskı, 1984, c.3, s. 130-134.

⁶³ Seyyid Kutub, *Fî Zılâli'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, 1. Baskı, 1968, c.1, s. 340-343.

ayırma gidilmemesi konusunda da ayetler karşımıza çıkmaktadır. Kur'ân vahyin bütünlüğü esasına dayalı ilahi bir kitap olarak okunmalıdır. İlâhî metinleri müstakil ve parçacı bir metotla ele aldığımız zaman bütünden ayrı hatta aykırı bir anlam çıkabilir. İşaret ettiğimiz kaynaklardan da anlaşılabilirdiği gibi tefsir literatürü peygamberlerin fazilet dereceleri üzerinden ciddi ürünler ortaya koymuştur. Müfessirlerimizin getirdikleri yorumlar mukayese edildiğinde yukarıda söz konusu olan durumu daha net görebilmekteyiz.

Peygamberlerin aralarında bir üstünlüğün varlığı veya yokluğu konusunda Kur'ân'ın bütünlüğü üzerinden bir çıkarım elde etmek daha sağlıklı olacaktır. Kur'ân ayetleri arasında ilk okunduğu anda bir çelişki hissi uyandıran veya ihtilaf gibi görünen ayetlerin varlığı bahsi geçen bu konuyla sınırlı değildir. Hatta bu durumlarda çözüme nasıl kavuşturulması gerektiğine yönelik örnekler tefsir usûlü eserlerinde müşkilü'l-Kur'ân⁶⁴ başlığı altında incelenmektedir. İşaret ettiğimiz ayetler tek başlarına referans kabul edildiği zaman parçacı bir anlam ortaya çıkabilir. Örneğin peygamberlere üstünlük verildiğini bildiren ayetler ile resuller arasında bir farkın gözetilmediğine delalet eden ayetler ilk etapta farklı manalar çağrıştırabilir. Ancak bahsettiğimiz bütüncül bir yaklaşım ile bu ayetleri anlamaya çalışırsak vahyin maksadına daha iyi bir şekilde ulaşabiliriz. Dolayısıyla bu ayetler birbirinden farklı şeyler ifade etmez. Aksine birbirini tamamlayan farklı parçalar olarak bütünün içinde anlam kazanırlar.

Peygamberlerin üstünlüklerini bildiren ayetlerin tefsirlerine baktığımızda dünyevi anlamda yaşadıkları zorluklar veya Allah tarafından verilen mucizeler olarak bir üstünlük elde etmiş olabilirler. Ancak bu durum peygamberlerin Allah'a yakınlığı anlamında bir üstünlüğe dönüştürülüp rekabet malzemesi olarak değerlendiremeyiz. Özetle Peygamberlerin Allah karşısındaki konumları aynıdır. Nübüvvet açısından vazifeleri ve görevleri yine bu şekilde anlaşılmalıdır. Vazife ve görev bakımından aralarında bir farklılık olmasa da Allah'ın bazı peygamberlere üstünlükler verdiği anlaşılmaktadır. Fakat bu üstünlüklerin neler olduğunu bilmediğimizden dolayı “şu şu açıdan üstündür” dememiz doğru değildir. Peygamberler arasında, sadece Allah'ın bildiği ama bize bildirmediği üstünlükler olabilir.

⁶⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir usûlü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 25. Baskı, 2018, s. 179; Muhsin Demirci, *Tefsir usûlü*, İstanbul, IFAV, 91. Baskı, 2009, s. 186-187; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi*, İstanbul: IFAV, 68. Baskı, 2014, s. 62; Adem Yerinde, “Müşkilü'l-Kur'ân” İstanbul, 2006, s. 164-165.

2.4. Ülü'l-Azm Peygamberlerin Ortak Yönleri

Ülü'l-azm peygamberlerin kimler olduğu veya kaç kişi oldukları tartışmalarını yukarıda ele aldık. Burada ise ayrı bir çalışma⁶⁵ konusu olacak kadar geniş bir alanı kapsayan ülü'l-azm peygamberlerin ortak ve benzeyen yönlerini konumuzun bir bölümü olarak ele almaya çalışacağız. Kur'an'da Allah ile beşer arasında elçilik vazifesi yapan peygamberlerin kendi aralarında birçok ortak özelliğinden bahsedilmektedir. Bu özelliklerin ekseriyeti tüm peygamberlerde olan ortak yönler iken çok azı da farklı özellikler ve sorumluluklar olduğunu Kur'an'dan öğrenebiliyoruz. Peygamberler arası şariat ve bir kısım uygulamaların farklı olması, muhatap oldukları kavimlerin ve yaşadıkları coğrafyanın farklı olması, kavimlerin helak olma biçimleri gibi peygamberden peygambere değişebilen durumları ayetlerden öğrenebiliyoruz. Aynı şekilde peygamberimizin kendisi ile diğer peygamberler arasındaki bazı farkları anlatan rivayetlere de hadis literatüründe karşılaşmaktayız. Misal olarak; Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre, Rasûlullah şöyle buyurmuştur: “Benden önceki nebilerden hiç birisine verilmeyen beş şey bana verildi: Bir aylık yol kadar yerden düşmanımın kalbine korku salmak ile desteklendim. Yeryüzü bana mescit ve temiz kılındı. Dolayısıyla her kime namaz vakti gelirse bulunduğu yerde namazını kılsın. Bana ganimetler helal kılındı. Halbuki benden önce hiçbir peygambere helal kılınmamıştı. Bana şefaet etme yetkisi verildi. Daha önce her peygamber özellikle kendi kavmine gönderiliyordu. Ben ise bütün insanlara gönderildim.”⁶⁶

Asıl konumuz peygamberlerin ortak yönleri olduğu için burada sadece onların farklı yönlerinin de olabileceğine işaret etmek maksadıyla bu şekildeki kısa bir değerlendirmeyi yeterli gördük. Kur'an ayetleri bağlamında peygamberlerin ortak yönleri meselesi ayrı bir tez konusu olacak kadar derin ve geniş olduğundan biz burada konuyu sadece ana hatlarıyla ortaya koymaya çalışacağız. Ayrıca burada ele almaya çalıştığımız peygamberlerin ortak noktaları saydıklarımızdan daha fazla⁶⁷ olduğunu hatırlatmak gerekir.

⁶⁵ Sümeyye Betül Ekinci, “Ülü'l- Azm Peygamberlerinin Benzerlikleri: Kıssaları Bağlamında Bir İnceleme” 11/4, 2024, 20-35.

⁶⁶ Buhârî, "Salat", 23, no. 427.

⁶⁷ Gülcan Koç, *Mesnevî-İ Şerîf'te Ülü'l- 'Azm Peygamberler*, Konya: Selçuk Üniversitesi, 2019, s. 10-16.

2.4.1. Aile mensubiyetleri bakımından benzeyen yönleri

Ülû'l-azm peygamberlerin birbirine benzeyen yönleri ele alındığında karşımıza ilk olarak soy bakımından benzerlikleri çıkmaktadır. Ülû'l-azm peygamberlerin hepsine bakıldığında bunların birbirleriyle bir soy bağına sahip oldukları görülmektedir. Bu durum Kur'ân'da:

”الْعَالَمِينَ عَلَى عِمْرَانَ وَالْإِبْرَاهِيمَ وَالْنُوحَ أَدَمَ اصْطَفَى اللَّهُ إِنَّ”
”عَلَيْمٌ سَمِيعٌ وَاللَّهُ بَعْضُ ط مِنْ بَعْضِهَا ذُرِّيَّةٌ“

“Allah, birbirinden gelme nesiller olarak Âdem'i, Nûh'u, İbrâhim ailesini ve İmrân ailesini seçip âlemlere (bütün yaratılmışlara) üstün kıldı. Allah hakkıyla işitmekte ve bilmektedir.”⁶⁸ Bu ayette görüldüğü gibi ülû'l-azm peygamberlerden bazılarının isimleri sayılarak bunların ailevi açıdan birbirlerine yakın oldukları söz konusu edilmiştir.

”□ الْبَاقِينَ هُمْ ذُرِّيَّتُهُ وَجَعَلْنَا”
”□ الْآخِرِينَ فِي عَلَيْهِ وَتَرَكْنَا“

“Ve yalnız onun soyunu kalıcı kıldık.”

“Sonradan gelen nesiller arasında onun hakkında (iyi bir ün) bıraktık.”⁶⁹

Bu peygamberlerin dini yönden bütün âlemlerden üstün kılınmasının sebebinin Müslümanlık mensubiyetlerinden kaynaklandığı söylemiştir. Bu ayetler, ilgili peygamberlerin kan bağı olarak mensubiyetlerinin ve aile bağlarının olduğu şeklinde anlaşılmamalı aksine takva, ihlas ve tevhid inancı yönünden soydaş oldukları şeklinde anlaşılmalıdır.⁷⁰ Bununla birlikte insanlık soyunun Hz. Âdem'den sonra Hz. Nûh'a akabinde de Hz. İbrâhim ile devam ettiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu anlam itibarıyla insanların aynı özden geldiği vurgulanarak birbirlerine karşı kibir taslamamaları gerektiği konusunda uyarılmışlardır.⁷¹

Hz. Nûh'un neslinin kalıcı kılınması ile birlikte Hz. İbrahim'in onun soyundan geldiği söylenmektedir. Hz. Nûh'un soyundan olmayanların helak edildiği ve yeryüzündeki insan neslinin Hz. Nûh'un soyundan geldiği ifade edilmektedir. Bu bilgileri veriyorsun ama nereden aldığına dair bir kaynak göstermiyorsun. Bu durumda ülû'l-azm peygamberlerin tarihsel-kronolojik açıdan ilki olan Hz. Nûh, ülû'l-azm dahil kendisinden sonra gelen bütün peygamberlerin atası yani soy bakımından onlarla ortak konumdadır.⁷²

⁶⁸ Âl-i İmrân 3/33-34.

⁶⁹ es-Sâffât 37/7-78.

⁷⁰ et-Taberî, c.5, s. 330.

⁷¹ el-Mâtürîdî, c.2, s. 290.

⁷² Ömer Faruk Harman, “Nûh” İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, 33/226.

2.4.2. Yakın akrabaları ile olan imtihanları açısından benzeyen yönleri

Ülû'l-azm peygamberler tebliğ davetini yerine getirirken en yakın çevrelerinden başlayarak onları Allah'ın varlığına ve birliğine davet etmişlerdir. Peygamber kıssalarından anlaşılacağı gibi davetin en zor olanlarından bir tanesi de yakın çevreye yapılan davettir. Çünkü peygamberlerin tebliğ sürecinde yakın çevresinden göreceği destek veya bunun tam tersi herhangi bir engelleme daveti sekteye uğratabilir. Bu yüzden yakın çevreye davet, davetin başlama ve olgunlaşma sürecinden daha uzak çevrelere ulaşmasına kadar birçok açıdan çok önemli bir rol olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü davet, en yakın çevreden başlayarak sağlam temellerle ilerlediğinde karşılaşılabilecek olan olumsuz durumlara karşı daha kolay bir şekilde mücadele etmek mümkün olabilmektedir.

Azim sahibi peygamberlerin diğer bir benzer özelliği de tevhid inancına davet vazifelerini yerine getirirken aile fertleri ve akrabaları, yani yakın çevresi ile imtihtandan geçmeleridir. Hz. İbrâhim babasından, Hz. Nûh oğlundan, Hz. Muhammed amcalarından imtihan olmuşlardır. Hatta Hz. Muhammed'in bazı amcaları apaçık bir düşmanlık göstererek peygamberimizin davet sürecini daha da yıpratıcı, zor bir hale getirmişlerdir. Hz. Mûsâ kendi soyundan olan birine yardım etmek istemiş ancak bunun sonucunda talihsiz bir olay yaşayarak birinin ölmesine sebep olmuş ve bundan dolayı şehri terk etmek zorunda kalıp şehre uzun süre dönememiştir. Hz. Mûsâ'yı çok etkileyen bu olay onun hayatında büyük bir öneme sahiptir. Bundan sonra Hz. Mûsâ'nın Hz. Şuayp ile tanışmasına vesile olan bir sürecin başladığı ve onun peygamberlik ahlakından istifade ettiğine yönelik görüşler de mevcuttur.

2.4.3. Gönderildikleri kavimler yönünden benzeyen özellikleri

Allah tarafından çeşitli kavimlere gönderilen ülû'l-azm peygamberlerin gönderildikleri toplumlar yönünden de bazı benzer özelliklere sahip olduklarını görmekteyiz. Kur'ân kıssaları incelendiğinde bu benzerliklerle alakalı toplumların bazı karakteristik özellikleri ön plana çıkmaktadır. Örneğin Hz. Nûh elçi olarak gönderildiği topluma bakıldığında birden fazla puta taptıkları görülmektedir. Hatta bu putların isimlerinin bile geçtiği: “وَنَسْرًا وَيَعُوقُ يَغُوثٌ وَلَا سُوَاعًا وَلَا وَدًّا تَدْرُجُ وَلَا إِلَٰهَتُكُم تَدْرُجُ لَا وَقَالُوا: “İnsanlara dediler ki: Sakın ilahlarınızı bırakmayın; hele Ved'den, Suvâ'dan, Yegûs'tan, Yeûk'tan ve Nesr'den asla vazgeçmeyin!” ayetinde⁷³ belirtildiği gibi kavminin birçok puta

⁷³ Nûh 71/23.

ilahlık yakıştırdığını görmekteyiz. Ahlaki açıdan hiçbir değerin kalmadığı, zalimliğin, zorbalığın hâkim olduğu, insani değerlerin hiçe sayıldığı bir toplum haline geldikleri şöyle ifade edilir: “Ey Nûh!” dediler, “Bu işten vazgeçmezsen, kesinlikle sen de taşlanacaksın!”⁷⁴ Hz. Nuh’un kavminin tevhid davetine karşı isyan eden,⁷⁵ davete karşı kibirli bir tavır sergiledikleri görülmektedir. Bununla birlikte Hz. Nuh’un kavminin sınırları aştıklarından dolayı kalplerinin mühürlü olduğu,⁷⁶ hakikati görmekte kör oldukları,⁷⁷ bu tutum ve davranışlarını bırakmayıp inançsızlıklarını devam ettirmeleri sonucunda büyük bir tûfan ile cezalandırılıp yok edilen bir toplum⁷⁸ olacakları önceden haber verilmektedir.

Hz. İbrâhim’in gönderildiği toplum incelendiğinde onların gökyüzündeki cisimlere⁷⁹ taptıkları görülmektedir. Toplumun bir şeyleri sorgulamadıkları, zalim bir hükümdar tarafından yönetildikleri,⁸⁰ Hz. İbrâhim’in tevhid davetine karşı inatçı bir tavır sergiledikleri,⁸¹ atalarının dinlerine sorgusuz sualsiz bağlı oldukları ve körü körüne peşinden gittikleri,⁸² görülmektedir.

Hz. Mûsa Allah’ın varlığı ve birliği olan tevhid inancını ulaştırmak için gönderildiği toplumda ise yine zulüm ve köleliğin çokça olduğu,⁸³ kendisine ilahlık vasfı yükleyen kibir sahibi bir hükümdarın var olduğu,⁸⁴ putperestliğin⁸⁵ insanlar arasında yaygın olduğu bildirilmektedir. Bunun sonucunda onların Hz. Mûsa’nın tevhid mesajını büyük bir inatla reddeden bir kavim olduğu görülebilmektedir.⁸⁶

Hz. İsâ’nın peygamberlik görevi için gönderildiği topluma bakıldığında ise onların peygamberleri reddeden,⁸⁷ atalarının dininden vazgeçmeyen,⁸⁸ ve Yahudi liderler tarafından halkın yönlendirildiği bir topluluk⁸⁹ olarak karşımıza çıkmaktadır.

⁷⁴ eş-Şûrâ 42/116.

⁷⁵ Hûd 11/25-26.

⁷⁶ Yûnus 10/74.

⁷⁷ el-A‘râf 7/64.

⁷⁸ Hûd 11/42-44.

⁷⁹ el-En‘âm 6/76-79.

⁸⁰ el-Bakara 2/258.

⁸¹ Meryem 19/46-48.

⁸² el-Mâide 5/104.

⁸³ eş-Şuarâ 26/52 .

⁸⁴ el-Kasas 28/4.

⁸⁵ el-A‘râf 7/127.

⁸⁶ eş-Şuarâ 26/29.

⁸⁷ en-Nisâ 4/156-157.

⁸⁸ ez-Zuhruf 43/63-64.

⁸⁹ Âl-i İmrân 3/49.

Nebîlerin sonuncusu Hz. Muhammed'in gönderildiği toplum ise, ahlâkî açıdan çökmüş, adaletsizliğin had safhada olduğu, güçlülerin güçsüzleri ezdiği, putperest,⁹⁰ ölçü ve tartıda hile yapan,⁹¹ ayetlerin duyulmaması için yüksek ses çıkaran,⁹² hatta Kur'an'ın öncekilerin masalı olduğunu söyleyen⁹³ insanlar olmaları hasebiyle bahsi geçen toplumlara benzer bir zihniyete sahip olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görüldüğü gibi ülü'l-azm peygamberlerin gönderildikleri toplumlarda de şirkin ve putperestliğin yaygın olduğu, tevhid inancına uymayan, peygamberlerin davetlerine karşı çıkan, ve onları inkar eden, aynı zamanda zalimliğin, zulmün, adaletsizliğin çok yaygın olduğu durumlar karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu durum bütün toplumun aynı tavırda olduğu ve elçilerin davetinin hiç karşılık bulmadığı anlamına gelmemektedir. Bu noktada da ülü'l-azm peygamberlerin gönderildikleri kavimler veya toplumlar açısından benzeyen yönlerinin olduğunu söylemek mümkündür.

2.4.4. Davet süresi boyunca karşılaştıkları zorluklar yönünden benzerlikleri

Ülü'l-azm peygamberler elçilik vazifelerini yerine getirmeye çalışırken birçok zorluklarla ve iftiralarla mücadele etmişlerdir. Hatta peygamberlere karşı toplumun bazı kesimleri onlara düşmanlık etmiş, onların davetini engellemek için ellerinden geleni yapmışlardır. Allah, peygamberlerin görevlerini yerine getirirken karşılaştıkları veya maruz kaldıkları kötü davranışlar ve ithamları Kur'an'daki kıssalarda bizlere haber vermektedir. Allah'ın elçileri, peygamberliklerine ve getirdikleri haberlere insanların iman etmesi noktasında birçok yalan ve iftiraya maruz kaldığına yönelik birçok ayet⁹⁴ vardır.

Bununla beraber peygamberlerin kavimleri tarafından karşılaştıkları bir diğer suçlama da gösterdikleri mucizeler karşısında kavimlerinin o mucizeleri sihir veya büyü gibi toplumu da manipüle edecek iftira kampanyalarıyla karşılaşmaları olmuştur. Örneğin Firavun, Hz. Mûsa'yı yalan söylemek ve büyü yapmak ile itham etmiştir.⁹⁵ Yine aynı şekilde gösterdiği mucizelere rağmen kavmi, Hz. İsrâ'yı büyü yapmakla suçlamıştır.⁹⁶ Bunların yanı sıra ülü'l-azm peygamberler tevhid inancını anlatırken kavimleri tarafından ölüm ile tehdit edildiklerine örnek olarak Şuarâ sûresinin 116. ayetinde Allah şöyle

⁹⁰ ez-Zuhruf 43/3.

⁹¹ el-Mutaffîfîn 83/1-3.

⁹² el-Fussilet 41/26..

⁹³ el-Kalem 68/15; el-Furkân 25/5; en-Neml 27/68; el-En'am 6/25.

⁹⁴ Bkz. el-Bakara 2/87, Hûd 11/27, eş-Şuarâ 26/117, el-Kamer 54/9.

⁹⁵ eş-Şuarâ 26/21-37.

⁹⁶ es-Saf 61/6.

buyurur: “(Nûh kavminin ileri gelenleri) Ey Nuh Eğer bu işe (yani tebliğine) son vermezsen şüphesiz taşlanacak kimselerden olacaksın.” Yine aynı şekilde Hz. Muhammed’i tebliğ görevini yerine getirmesinden vazgeçirmek için Mekke’li müşrikler de onu öldürmek, hapsetmek ya da Mekke’den uzaklaştırmak için tuzak kurduklarını anlatan mevzuu Rabbimiz Enfâl sûresinin 30. ayetinde bizlere şu şekilde haber verir; “*Hani inkar edenler seni tutuklamak veya öldürmek ya da Mekke’den çıkarmak için tuzak kuruyorlardı, onlar tuzak kuruyorlar, Allah da tuzak kuruyordu, Allah tuzak kuranların en hayırlısıdır.*” Ülü’l-azm peygamberlerin tebliğ süresince karşılaştıkları ortak problemler sadece bunlardan ibaret olmayıp aynı şekilde yine kavimleri tarafından, getirdikleri vahiyler ile alay edilerek onların davet süreçleri engellenmeye çalışılmıştır.

Bu tarz tehditler, iftiralar ve ithamlar peygamberlerin davet sürecinde karşılaştıkları durumlardandır. Her ne kadar inkarcılar tarafından peygamberlerin nübüvvet sürecini baltalamaya yönelik çokça saldırılar yapılsa da azim sahibi peygamberler davalarından asla taviz vermeden tebliğ vazifelerini yerine getirmeleri de onların ortak özellikleri olmuştur.

2.4.5. Kendilerine şariat verilmiş olması

Ülü’l-azm vasfı ile nitelendirilen peygamberlerin önemli ortak yanlarından bir tanesi de onların şariat sahibi olmasıdır. Bu konu bir ayette şöyle ifade edilmiştir;

وَلَا الدِّينَ أَقِيمُوا أَنْ وَعِيسَى وَمُوسَى إِبْرَاهِيمَ بِهِ يَتَوَصَّدَ وَمَا إِلَيْكَ أَوْحَيْنَا وَالَّذِي نُوحًا بِهِ وَصَّيْنَا مَا الدِّينَ مِنْ لَكُمْ شَرَعَ يُبَيِّبُ مَنْ إِلَيْهِ وَيَهْدِي يَشَاءُ مَنْ إِلَيْهِ يَجْتَبِي اللَّهُ إِلَيْهِ تَدْعُوهُمْ مَا الْمُشْرِكِينَ عَلَى كِبَرٍ فِيهِ تَتَقَرُّوا“

“O, Nûh’a buyurduklarını, sana vahyettiklerimizi, İbrâhim’e, Mûsâ’ya ve İsâ’ya buyurduklarımızı size din kıldı ki o dini ayakta tutasınız, o konuda ayrılığa düşmeyesiniz. Kendilerini davet ettiğin bu din müşriklere ağır geldi. Allah (dini tebliğ için) dilediğini seçer ve kendisine yöneleni doğruya iletir.”⁹⁷

İbn Kesîr burada ismi sayılanların ülü’l-azm peygamberler olduğunu zikrettikten sonra onlara, Allah tarafından bir şariat verilmesini kendi aralarındaki ortak payda olarak izah eder. Bu şariatlerinin aynı din yani tevhid dini olmasının öneminden de bahseden müfessir, “biz peygamberler topluluğu, baba bir ana ayrı kardeşleriz. Dinimiz birdir. Her ne kadar şariatler ve metotlar farklı olsa da peygamberler arasındaki müşterek yön tevhit inancına dayalı ibadettir.” hadisini örnek vererek bütün peygamberlere tevhit inancını anlatmak üzere bir görev verildiğini açıklar.⁹⁸ Bir kişinin Müslüman olabilmesi için

⁹⁷ eş-Şûrâ 42/13.

⁹⁸ İbn Kesîr, c.7, s. 194.

eksiksiz bir şekilde inanması gereken tevhit inancı, peygamberlerin ortak ilkesi olarak burada açıklanmıştır. Yani bir toplum kendi maslahatlarına göre yasaları kabul etmekle bu ayete aykırı bir yol edinmiş olur.⁹⁹

Bu ayette önce Hz. Nûh daha sonra ise Hz. Muhammed zikredildikten sonra bu iki nebî arasında yaşamış olan diğer ülü'l-azm peygamberler sayılmaktadır. Ayrıca Ahzâb sûresinin 7. ayetinde de bu peygamberlerin adları beraber zikredilir. Bu ayette ifade edilmek istenen ise gelen bütün peygamberlerin ve onların getirdikleri dinlerin, sadece Allah'a kul olmaya çağırmış ve ona şirk koşturmak hususunda birleşmiş olmalarıdır.

2.4.6. Dua ve istekleri yönünden ortak yanları

Ülü'l-azm peygamberlerin ortak yönlerinden bir diğeri ise dua ve istekleri açısından benzeyen taraflarıdır. Dua kulun aciziyetini itiraf ve Rabbinin büyüklüğünü kabul etmektir. Kişinin Rabbi ile arasında kurduğu iletişim şekline de dua denilebilir. Bu iletişim şeklinin nasıl olması gerektiğinin en güzel hallerini Kur'ân'ın peygamberlerin aracılığıyla bizlere bildirmesi ile görebiliyoruz. Dua Kur'ân'daki tanımıyla yardım isteme,¹⁰⁰ ibadet,¹⁰¹ çağırmak ve seslenmek¹⁰² gibi farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Allah kendisine kulluk eden insanlardan dua etmelerini istemiş¹⁰³ bu duanın nasıl yapılması gerektiğini de Kur'ân'da peygamberlerin dilinden bize öğretmiştir. Örneğin Hz. Âdem ile eşi, “Dediler ki: “Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz, bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz!”¹⁰⁴ diye Allah'a niyazda bulunmuş ve af dilemişlerdir. Aynı şekilde Hz. Yûnus, “O balık sahibini de (hatırla). Hani o, (kavmine) öfkelenmiş olarak gitmişti de bizim kendisini hiçbir zaman sıkıştırmayacağımızı sanmıştı. Derken o, karanlıklar içinde (kalıp): “Senden başka hiçbir Tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Hakikaten ben haksızlık edenlerden oldum” diye (Allah'a) niyaz etmişti.” ayetinde¹⁰⁵ görüldüğü gibi bizlere dua konusunda da rol model olması açısından ülü'l-azm peygamberlerin duaları ve istekleri son derecede önemlidir.

Ülü'l-azm peygamberler elçi olarak gönderildikleri toplumlar için yaptıkları dualar Allah'a kulluğa çağırma ve onların hidayete ulaşmaları için kavimler adına girdikleri

⁹⁹ ez-Zemahşerî, c.5, s. 400.

¹⁰⁰ el-Bakara 2/223.

¹⁰¹ el-Kehf 18/28.

¹⁰² el-İsrâ 17/110.

¹⁰³ el-Mü'min 40/60.

¹⁰⁴ el-A'râf 7/23.

¹⁰⁵ Hasan Basri Çantay, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, İstanbul: Mürşid Çantay, 1. Baskı, 1990, el-Enbiyâ 21/87.

endişeyi bizlere haber vermektedir. Hz. İbrâhim kavmi ve sonraki nesli için “Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle; rabbimiz, duamı kabul et. Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla.”¹⁰⁶ şeklinde dua etmiştir. Bunun dışında da kendi peygamberlik vazifelerinde başarılı olmak için peygamberler dua etmişlerdir. Örneğin Hz. Musa’nın Allah’a duası Kur’ân ayetlerinde şu şekilde ifade edilmektedir. “Mûsâ “Rabbim!” dedi, “Gönlüme ferahlık ver. İşimi bana kolaylaştır. Dilimden düğümü çöz, ki sözümü iyi anlasınlar. Yakınlarımdan birini bana yardımcı ver. Kardeşim Hârûn’u. Onunla gücümü pekiştir. Onu da görevime ortak et.”¹⁰⁷ Son bir örnek vermek gerekirse Hz. Muhammed bir defasında Rabbine şöyle dua etmiştir: “Ve şöyle niyaz et: “Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla, bana tarafından yardımcı bir güç ver!”¹⁰⁸ Bütün bu nebevi dualardan anlaşılıyor ki çeşitli sebeplerden dolayı peygamberler dua etmiştir. Her peygamberin içinde bulunduğu şartlar ve durumlar değişebileceğinden dolayı duaların içeriği de değişmiştir.

Tüm bunların yanı sıra peygamberlerin dilinden edilen ve Kur’ân aracılığıyla bizlere bildirilen dualar bizler için çokça önem arz etmektedir. Nitekim Kur’ân’ın genel gayesi dikkate alındığında peygamberlerin dili ile adeta bizlere nasıl dua edileceğini öğretmektedir. Ülü’l-azm peygamberlerin duaları ve istekleri, tebliğ vazifelerini yerine getirirken karşı karşıya kaldıkları zorluklarla başa çıkmada Allah’a yönelmeleri, ondan yardım talep etmeleri Allah’a bağlılıklarının bir göstergesidir. Ayrıca nebîlerin duaları Allah’a olan güvenlerini, bağlılıklarını ve güçlü inançlarını yansıtmaktadır.

2.4.7. Şahsiyetleri açısından benzer özellikleri

Kur’ân’da ülü’l-azm peygamberlerin kıssalarını incelediğimizde onların hayatları, tebliğ süreçleri ve öne çıkan şahsi özelliklerini görebilmekteyiz. Bu yönüyle ayetler ele alındığında ülü’l-azm peygamberlerin karakter bakımından da özelliklerinin birbirlerine benzer olduğu görülebilmektedir.

Ülü’l-azm peygamberlerin davet süresi boyunca karşılaştıkları zorluklar neticesinde her zaman cesaret ve kararlılıklarını devam ettirmişlerdir. İnkarcıların veya müşriklerin tüm tehditlerine karşı korkmadan canları pahasına tebliğ vazifelerini yerine getirmeye

¹⁰⁶ İbrâhîm 14/40-41.

¹⁰⁷ Tâhâ 20/25-32.

¹⁰⁸ el-İsrâ 17/80.

devam etmişlerdir. Örneğin Hz. Nûh Kur'ân'ın tabiriyle 950 yıl kavminin arasında kalmış¹⁰⁹ azim ve kararlılıkla onları Allah'ın varlığına ve birliğine iman etmeye davet etmiştir. Hz. Muhammed Mekkeli müşriklerin bütün tehdit ve zorlamalarına rağmen tebliğ vazifesini yerine getirmeye devam etmiş ve onların bu yoldan vazgeçirmeye yönelik tekliflerini reddetmiştir. Tüm düşmanlıklara, boykotlara, tehditlere ve tekliflere rağmen, Allah resulü cesur ve kararlı duruşuyla davasından dönmeyeceğini söylemiştir.¹¹⁰

Azim sahibi peygamberlerin şahsiyet özelliklerinin ortak yanlarından bir tanesi de onların merhametli ve şefkatli olmalarıdır. Onlar gönderildikleri kavimlere son derece merhamet ile yaklaşmış onların hidayete ulaşması, kurtuluşa ermesi için çokça çaba sarf etmişlerdir. Onlar kavimlerini merhamet diliyle davet ederek onların tevhid inancına girip kurtuluşa ermeleri için ellerinden gelen tüm çabayı ortaya koymuşlardır. Hz. peygamber Tâif'e İslam'ı anlatmaya gittiğinde orada taşlanmasına rağmen Tâifliler için beddua etmeyip onların hidayeti için çabalaması onun çok merhamet sahibi olduğunun bir göstergesidir. Hz. Muhammed'in merhameti ve şefkatini Allah Tevbe sûresinin 128. ayeti ile bizlere şöyle bildirilmektedir. “Andolsun, size içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya uğramanız ona ağır gelir, size çok düşkündür, müminlere karşı şefkat ve merhamet doludur.” Hz. Mûsa'nın Medyen'e ilk gittiğinde orada hiç tanımadığı insanların hayvanları için sulama sırası beklerken onlara yardımcı olup sorunlarının giderilmesi için çabalaması¹¹¹ onun merhametinin bir göstergesidir.

Ülû'l-azm peygamberlerin karakteristik özellikleri incelendiğinde ön plana çıkan özelliklerinden bir tanesinin de onların sabır ve sebat konusunda birer öncü olmalarıdır. Ahkâf sûresinin 35. ayeti sabırlı olma konusunda ülû'l-azm peygamberlerin örnek alınması gerektiğini, bu özelliğin onların önemli vasıflarından bir tanesi olduğunu ve diğer peygamberlerden bu yönüyle ayrıldıklarını göstermiştir. Onlar elçilik vazifelerini yerine getirmeye çalışırken karşılaştıkları engeller, zorluklar hatta düşmanlıklar karşısında büyük bir sabır örneği ortaya koyarak bu konuda birer rol model olmuşlardır. Ülû'l-azm peygamberler, insanlara hidayet yolunu göstermek, onların Allah'a kulluk vazifelerini yerine getirmesini sağlamak ve toplumda adaleti tesis etmeye yönelik büyük bir sabır ve gayret ile çalışmışlardır.

Peygamberlerin gönderildikleri toplumlarla aynı dili konuşmaları, birer beşer olduğunu her fırsatta dile getirmeleri, Hz. Âdem ve Hz. İsa dışındaki peygamberlerin anne

¹⁰⁹ el-Ankebût 29/14-15.

¹¹⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, İstanbul, Beyan, 11. Baskı, 2015, s. 97-98.

¹¹¹ el-Kasas 28/24.

babaya sahip olmaları, doğup, yaşayıp vefat etmeleri, Allah bildirmedikçe gaybı bilmeyecekleri yine onların ortak yönleri olarak karşımıza çıkmaktadır. En önemli ortak yönlerinden bir diğeri de hepsinin bir peygamber olarak gönderilip yaşadığı toplumda tevhiğî duruşu ayakta tutmaya çalışıp, şirkin ve küfrün karşısında durarak ortak bir mücadele vermiş olmalarıdır. Sonuç olarak ülü'l-azm peygamberlerin tüm bu benzer özellikleri, onların peygamberlik misyonlarını yerine getirmeye çalışırken ortaya koydukları ortak tavrın neticesi olarak anlaşılabilir.

3. ÜLÜ'L-AZM PEYGAMBERLERİNİN NÜBÜVVET ÖNCESİ HAYATLARI

Tezimizin ikinci bölümünü oluşturan bu kısımda, Kur'ân ayetlerinden, hadislerden ve peygamberler tarihi eserlerinden istifade ederek ülü'l azm peygamberlerin nübüvvet öncesi hayatlarını inceleyeceğiz. Hayatlarını ele alacağımız ülü'l azm peygamberlerin Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ, Hz. Îsâ ve Hz. Muhammed olarak genel kabul gördüğünü söylemiştik. Peygamberlerin hayatlarını kronolojik bir sıralamaya göre başlıklandırdıktan sonra peygamberlerin nübüvvet öncesiyle ilgili ayetleri nüzul zamanına bakılmaksızın içerdiği konu bağlamında ele aldık.

3.1. Hz. Nûh

Allah sadece kendisine kulluk etsin diye insanı yarattığını¹¹² bize haber vermiştir. Yüce yaratıcımızın yaratılış gayesi olarak önümüzde çizdiği bu hedefe istikamet üzere ulaşabilmek için peygamberler ve ilahi kitaplar göndermiştir. Allah'ın insanı yaratma amacıyla peygamberleri ve ilahi kitapları gönderme amacının¹¹³ birbiriyle uyumlu olduğunu görmekteyiz. Bu uyumun en net görüldüğü alanlardan birisi de Kur'ân'ı ana konularından birisi olan kıssalar olmuştur. Kur'ân'daki kıssalar, insanlara hidayet yolunu ve dalâletin sonucunu gösteren işleviyle Peygamberler ve kavimleri üzerinden tüm çağlara hitap eden somut mesajlar içerir. Peygamberlerin aldığı vahiy ile (nübüvvet dönemi) insanları hak dine davet etmeleri karşısında insanlar, inananlar ile inkâr edenler olarak ikiye ayrılmışlardır. Bu tercihlerinden dolayı kendilerine vadedilen sonuçlarla karşılaşan kavimleri yine kıssalardan öğrenmekteyiz. Özelde Kur'ân kıssalarının bu maksadı göz önüne alındığında genel anlamda kıssaların peygamberlerin nübüvvet dönemi hayatlarıyla ilintili olduğunu anlamaktayız. Nübüvvet öncesi hayatlarında bu minvalde kavimlerle muhatap olup olmadıkları tespit edecek çok kısıtlı vahyin bilgi imkanına sahip olmaktayız. Nübüvvet öncesiyle ilgili bu kısıtlı bilgiden deyim yerindeyse belki de en çok nasibini alan Hz. Nûh olmuştur. Kur'ân'ın haber vermediği tarihi gerçeklerin dönemin kaydetme ve nakletme şartlarından dolayı bilinme imkanları kısıtlı olmuştur. Bu yüzden isrâîliyyâtan korunarak Hz. Nûh'un nübüvvet öncesi hayatına yönelik tarihsel anlamda sıhhatli bir bilgiye ulaşma imkanı yok denecek kadar az olduğu için Kur'ân dışındaki kaynaklarda da durum çok farklı olmamıştır.

¹¹² ez-Zâriyât 51/56.

¹¹³ el-Bakara 2/213; Hûd 11/2; en-Nahl 16/102.

3.1.1. Diğer kaynaklarda Hz. Nûh

İbrânîce’de Nôah ismiyle bilinen; dinlenmek¹¹⁴, sükûnet bulmak veya uzun ömürlü olmak anlamlarına gelen Nûh adı, ona babası tarafından verilmiştir. İslâmî kaynaklarda ise ağlamak ve dövünmek anlamında bir isim olduğu, bu ismini de onun kavminin başına gelenlerden dolayı girdiği halden aldığı nakledilmekle beraber bu ismin Arapça olmadığı da söylenmiştir. Babasının “Lamek” olduğu hakkında ihtilaf yoktur. Nübüvvet öncesi hayatına dair İslâmî kaynaklarda nerdeyse bilginin bulunmadığı gibi Hz. Nûh’un hayatının ilk 500 yılıyla ilgili bir bilgi Tevrat’ta da yoktur. Hz. Nûh’un ismi İbranice dilinde Nôah, Yunancada ise Nôe olarak geçmektedir.¹¹⁵

İslâmî rivayetlere göre Ved, Süvâ’, Yegûs, Yeûk ve Nesr isimli putlar daha önce yaşamış iyi insanların isimleriydi. Onların ölümünden sonra insanların bunların heykellerini yapmışlardı ve bu döneme kadar görülmeyen bir şirk inancının başlatanları olmuşlardı. Bilinen bir durum olarak insanların o dönemde şirke battıkları, zulmün hüküm sürdüğü ve insanların büyük bir belayı hak edecek bir seviyeye geldikleri olmuştur. Kur’ân’da Hz. Nûh’un çokça şükreden,¹¹⁶ Allah tarafından seçilmesi,¹¹⁷ duasının kabul edilmesi,¹¹⁸ kafirlere karşı beddua edebilecek kadar çok sert bir yapısından¹¹⁹ bahsedilir. Hz. Ömer’in onun bu sert mizacını örnek aldığı yine kaynaklarda geçmektedir.¹²⁰

Hz. Nûh döneminde yaşayan insanların hayat biçimleri ve akide durumlarında sapmalar olmuş, halk tevhit inancından kopmuş, putlara tapar bir hale gelmişti. Hatta putperestliğin ilk örneğinin Hz. Nûh zamanında onun kavminde ortaya çıktığı ağırlıklı bir görüş olarak kabul edilmiştir. Kavmi haksız bir gurura kapılmış ve kendileri dışındakileri küçümsüyorlardı. Hz. Nûh ise hem nübüvvet öncesinde hem de nübüvvet döneminde sahip olduğu imanından aldığı güçle mazlum ve mağdurları korumamaya çalışmıştı¹²¹

Allah insanları uyarması için insanlığın ikinci atası olarak nitelendirilen Hz. Nûh’u bu kavme göndermişti. Çünkü bu kavim putçu, zalim, kötü ve vicdansız bir yaşam tarzını benimsemişti. Hz. Nûh ömrü boyunca bu kavmini Allah’a itaat etmeye ve O’na karşı kulluk görevlerini yerine getirmeye davet etmişti. Nitekim Hz. Nûh onlara: “İnkârdan

¹¹⁴ Zeynep Yiğit, *Yahudi ve İslâm Kaynaklarına Göre Hz. Nûh ve Tûfan*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2016, s. 37.

¹¹⁵ Yasemin Yaylalı, “Klasik Şiirlerde Hz. Nûh”, *Şarkiyat Mecmuası* 25, 2014, 234-235.

¹¹⁶ el-İsrâ 17/3.

¹¹⁷ Âl-i İmrân 3/33.

¹¹⁸ el-Enbiyâ 21/76.

¹¹⁹ Nûh 71/26-27.

¹²⁰ Harman, “Nuh” s. 224-225.

¹²¹ Neşe Gürer, *Kur’ân’da Peygamberlerin Karakter Özellikleri*, Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2019, s. 46.

sakınmalarını, kendisinin güvenilir bir elçi olduğunu, kendisine itaat edilmesi gerektiğini, yapmakta olduğu vazife için onlardan bir ücret beklemeyip ecrinin Allah'a ait olduğunu, apaçık bir uyarıcı olduğunu, kavminden taşlanacağına yönelik tehditler almasına ve yalancılıkla suçlanmasına rağmen Allah'a sığınıp onun kendisini ve inananları kurtaracağını”¹²² söylemişti. Bu ayetlerden de anlaşılacağı üzere Hz. Nûh kavmini Allah'ın varlığına ve birliğine itaat etmeye davet etmiş ve Allah'a karşı gelmekten sakındırmaya yönelik hitapta bulunmuştur.¹²³ Hz. Nûh'un peygamber olarak gönderildiği kavim Vedd, Süvâ', Yegûs, Yeûk ve Nesr isimli putlara tapıyorlardı.¹²⁴ O, kavmini bu şirkten dolayı başlarına gelecek şiddetli azapla korkutarak uyarmıştı. Tek olan Allah'a ibadet etmeye çağırarak için peygamber olarak gönderildiğini ifade etmişti. Hz. Nûh peygamber olmadan önce de bu kavminin itikadî tutumu bu yönde olmuştu.¹²⁵

Hz. Nûh meşhur tûfan'dan dolayı insanlığın ikinci babası olarak isimlendirilmiştir. Kitâb-ı Mukaddes'te geçen bilginin tam tersi olarak İslam'da ülü'l-azm peygamberlerden biri olarak kabul edilir.¹²⁶ Hz. Nûh, Hz. Âdem'den sonra risalet ile görevlendirilen ilk peygamber olmuştur. Ayrıca Hz. Nûh'un peygamberlikle vazifelendirildiği döneme kadar yirmi neslin geçtiğine dair rivayetler de vardır. Ancak bu haberlere ihtiyatla yaklaşılması gerekir. Hz. Nûh, tevhide davet etmek için gönderildiği kavmi Allah'ı bırakıp gökteki yıldızlara tapmışlar; gündüz ise kaybolan bu yıldızların yerine onları temsil ettiğine inandıkları ve o yıldızların isimlerini verdikleri putlara ibadet etmişlerdir. Hz. Nûh ile alakalı olarak onun kavmine kendisini peygamber olarak nasıl tanıttığını, peygamber olarak nasıl seçildiğini ve ilk peygamber olduğunda bunu nasıl ilan ettiğine dair sahih bir bilgi elimize ulaşmamıştır.¹²⁷

İnsanlığın ikinci atası olan Hz. Nûh, Kur'ânî ifadeyle bin yıldan elli yıl eksik bir hayatı, gönderildiği müşrik kavmine karşı tevhid mücadelesi vermekle geçirmiştir. En yakınları olan eşi ve çocuğu da onun getirdiği daveti reddederek kavminden inkarcıları helak edecek tufan ile boğularak cezalandırılmışlardır. İnananlar ise Hz. Nûh'un Allah'ın emriyle inşa ettiği gemiye sığınarak kurtulmuşlardır. Kur'ân'da Hz. Nûh ile ilgili kıssalar genel anlamda bu çerçevede dönmektedir. Konumuz için ise Kur'ân'ı taradığımızda Hz.

¹²² eş-Şuarâ 26/105-122.

¹²³ İsmail Lütfi Çakan-N. Mehmet Solmaz, *Kur'ân'ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*, Ensar Neşriyat, 9. Baskı, 2014, s. 45-47.

¹²⁴ Nûh 71/23.

¹²⁵ Mustafa Âsım Köksal, *Peygamberler Tarihi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 28. Baskı, 2010, s. 87-88.

¹²⁶ Abdullah Aydemir, *İslami Kaynaklara Göre Peygamberler* Diyanet Vakfı Yayınları, 8. Baskı, 2018, s. 47.

¹²⁷ Ahmet Lütfi Kazancı, *Hz. Adem'den Hatemü'l Enbiya'ya Peygamberler Tarihi*, Ensar Neşriyat, 9. Baskı, 2022, s. 97.

Nûh'un nübüvvet öncesi hayatıyla ilgili yok denecek kadar kısıtlı ayetlerin var olduğuna şahit olduk. Bu sebeple ilgili olabileceğini tahmin ettiğimiz ayetleri tefsirlerde inceleyip müfessirlerimizin Hz. Nûh'un nübüvvet öncesi hayatına ilişkin bağlantısına ulaşmaya çalıştık. Burada bu ayetleri mushaf tertibinden ziyade konumuzla bağlantısının sıklık sırasına göre değerlendiremeye gayret ettik.

3.1.2. Kur'ân ayetleri bağlamında Hz. Nûh

Ankebût sûresinin 14. ve 15. ayetleri:

“ظَالِمُونَ وَهُمْ الظُّفُفَانُ فَأَخَذَهُمْ عَامٌ خَمْسِينَ إِلَّا سَنَةً أَلْفَ فِيهِمْ فَلَبِثَ قَوْمُهُ إِلَى نُوحًا أَرْسَلْنَا وَلَقَدْ
“لِلْعَالَمِينَ آيَةٌ وَجَعَلْنَاهَا السَّفِينَةَ وَاصْحَابَ فَأَنْجَيْنَاهُ”

“Vaktiyle biz Nûh'u kendi kavmine resul olarak göndermiştik. Nûh, bin yıldan elli yıl daha az bir süreyle onların arasında kaldı. Sonunda zulümlerini sürdürürlerken onları tûfan yakaladı.”

“Fakat biz Nûh'u ve gemidekileri kurtardık ve bunu bütün insanlık için bir ibret yaptık.”

Hz. Nûh'un gönderildiği kavminin içinde yaşadığı süreyi anlatan bu ayetler, Hz. Nûh'un kıssasının geçtiği diğer ayetlerin anlaşılmasına da ışık tutmaktadır. Bunun yanında tefsirlerde gördüğümüz kadarıyla Hz. Nûh'un nübüvvet öncesi hayatını da anlatan en yakın ayet olması hasebiyle bu ayetlere öncelik verdik.

Peygamberlerin gönderiliş sıralaması dikkate alındığında Kur'ân'da kavmine verdiği tevhid mücadelesi anlatılan ilk peygamberin Hz. Nûh olduğu karşımıza çıkar. Bununla birlikte Kur'ân'da kaç yıl hayat sürdüğü haber verilen tek peygamber de yine Hz. Nûh'tur. Tevrat'ın Tekvîn bölümü bir tarih eseri hüviyetine benzer olmasından dolayı peygamberler hakkında daha detaylı bilgiler verilmekte ve orada da Hz. Nûh'un 950 yıl yaşadığı bildirilmektedir. Kur'ân'da ise daha çok peygamberlerin ve kavimlerinin ibret alınacak yönlerine değinilmekte ve dersler çıkarılması amaçlanmaktadır.¹²⁸

Hz. Nûh, Hz. Âdem'in oğlu Hz. Şit soyundan Lamek'in oğlu olup Kur'ân'da yaklaşık 43 defa ismi geçen ve 71. sureye adı verilen bir peygamberdir. Bunun yanı sıra Allah tarafından kendilerinden ağır bir söz alınmış¹²⁹ beş büyük nebîden¹³⁰ biridir. Hz. Nûh uzun yıllar boyunca kavmini tevhid inancına davet etmesine rağmen putlara tapan kavmi

¹²⁸ Karaman vd., c.4, s. 260.

¹²⁹ el-Ahzâb 33/7.

¹³⁰ el-Ahkâf 46/35.

bu daveti reddedip ona sapkınlık iftirası attı.¹³¹ Hatta kavmi daha da ileriye giderek bu daveti sonlandırmazsa onu taşıyarak öldüreceklerine yönelik tehditlerde bulundular.¹³²

Zemahşerî, Ankebût sûresinin 14. ayetinde geçen “Nûh, bin yıldan elli yıl daha az bir süreyle onların arasında kaldı” ifadesini yorumlarken Nûh’un ömrünün 1050 sene olduğunu ve onun kırk yaşında peygamber olarak gönderildiğini ifade eder. Onun, kavmine davet için 950 sene boyunca onların arasında nebevî vazifesini ifa etmek için kaldığını ve tûfandan sonra ise yaklaşık 60 yıl yaşadığını söyler.¹³³

Râzî, bir önceki ayetlerin; kafirlerin, münafıkların ve müminlerin özelliklerinden bahsetmekle Allah’ın emir ve yasakları karşısında tavır takınan üçe mükellef türünden bahsederek önceki ayetlerin bu ayetle bağlantısı üzerinde durur. O, Hz. Nûh’un kavmine gösterdiği davet mücadelesi karşısında imanı reddetmeyi tercih eden inkarcıların uğradığı tufan helakını anlatan bu ayetin, bir nevi diğer ayetlerin devamı niteliğinde olduğunu vurgular. Râzî’ye göre Allah bu ayetle, Peygamberimizin müşrik ve kafirler karşısında maruz kaldığı ağır imtihanın benzerini belki daha ağırını, daha önceki peygamberlerin de yaşadıklarını hatırlatarak O’nu teselli etmiştir. Hatta ona göre, Hz. Nuh’un 950 yıl yaşaması belki de bir peygamberin şirke karşı gösterdiği tevhid mücadelesinin en yoğun zorlukları olarak örnek verilmiştir. Kavminin buna rağmen Hz. Nûh’u yalanlaması konusunda Râzî, Mukâtil’e yakın bir yorum getirmiştir.¹³⁴ Bununla birlikte sürenin uzunluğunu emeğin büyüklüğüyle alakalı olduğu da söylenmiştir.¹³⁵ Böylece son Peygamber Hz. Muhammed’e, daraldığı zamanlarda huzur ve sükûnet sağlaması için Hz. Nûh’un azim ve sabır örneği verilmiştir. Çünkü küfürlerinde ısrarlı olan ve çok az kişinin iman ettiği 950 yıllık sürenin Peygamberimizin yaşadığı süreye göre daha uzun olması, onun sabrının da daha fazla olması gerektiği mesajı veriyordu. Diğer tarafına muhatap kitle olan inkarcıların Allah’ın azabının ertelenmesinden bu azabın kendilerine ulaşamayacağı inancına kapılmamalarının dersi veriliyordu. Razi 950 yılı kastederek Allah’ın bu ayette “bin yıldan 50 yıl eksik” ifadesini kullanmasındaki hikmeti açıklarken Zemahşerî’ye atıfta bulunarak onun görüşlerini de aktarır. Zemahşerî’nin burada kullanılan 950 yılın 1000 yıldan daha az bir zaman kastedilerek yaklaşık bir sayı olduğunu, kesinlik ifade etmediğine

¹³¹ el-A’râf 7/60.

¹³² eş-Şuarâ 26/116.

¹³³ ez-Zemahşerî, c.4, s. 540.

¹³⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, Beyrut, Müessesetü’t-Tarihi’l-’Arabî, 1. Baskı, 2002, c.3, s. 377.

¹³⁵ Zekiye Sena Küçükvar, *Hz. Nûh Kıssasını Sîret Bağlamında Okumak*, Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2020, s. 116.

yönelik görüşlerini¹³⁶ de nakleder. Ayrıca Râzî, bu ayetin, insan ömrünün 120 seneden fazla olmayacağı şeklindeki tıbbi argümanların aksine delalet ettiğini, aklın da bu minvalde bu ayet ile muvafık olduğu söyler. Ona göre, Hz. Nûh'un sadece nübüvvet sürecinin 950 yıl değil tüm ömrünün bu kadar uzun bir vakte tekabül edebileceğini sonucu çıkar. Burada ömrün ilahi bir bağış olduğundan dolayı Râzî, Hz. Nûh'un muhatap olduğu kavminin de ortalama böyle bir hayat yaşadığı sonucu çıkarır. Elbette ki onun yaşadığı dönemde vefat eden ve yeni doğan insanlar olmuştur. Bu yüzden Hz. Nûh çocukluk ve gençlik dönemlerini müşrik kavmin içinde geçirmiştir. Toplum onu iyi ahlakıyla tanımıştır.¹³⁷

مَا مَلَكَةٌ لَّا نَزَلَ اللَّهُ شَاءَ وَلَوْ عَلَيْكُمْ يَتَفَضَّلُ أَنْ يُرِيدُ مِثْلَكُمْ بَشَرٌ إِلَّا هَذَا مَا قَوْمِهِ مِنْ كَفَرُوا الَّذِينَ الْمَلَأُوا فَقَالَ
الْأَوَّلِينَ أَبَانَا فِي هَذَا سَمِعْنَا

“Kavminin ileri gelen inkârcıları, “Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Sana sığ görüşlü ayak takımımızdan başkasının uyduğunu da görmüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de kabul etmiyoruz, bilâkis sizin yalancı olduğunuz kanaatini taşıyoruz” dediler.”¹³⁸

Müşrik bir kavme gönderilen Hz. Nûh, ayetlerde gördüğümüz gibi kavmin ileri gelenleri tarafından iftira ve yalanlamalara maruz kalmıştı. İnkârlarını kendilerine masum göstermek amacıyla birçok mazeretin arkasına da sığınarak bu çirkin yakıştırmaları yapabilmışlerdi. Bu ayette de görüldüğü gibi Hz. Nûh'a ve onun getirdiklerine inanmayanlar sadece bir peygamberin insan olmaması gerektiği üzerinden fikir yürüterek bu inkârlarına kılıf bulmuşlardı. Yani onların inkârlarının altında yatan neden, nübüvvetten bağımsız olarak Hz. Nûh'un bir beşer olması, bir insan gibi önceden o toplumun içine doğup büyümesi veya bir insanın ihtiyacı olan tüm evreleri yaşaması olmasıydı. Ancak bir taraftan bu sahte itirazlarını bir peygambere yönlendirirken kendi düşüncelerini halka dayatmışlardır ve halkı kendilerinin aşağısında görerek onların önderleri oldukları şartıyla yol almışlardı. Oysa Allah peygamberinin sadece nasihat için geldiğini, öğüt almak isteyenler için hakikatleri dile getirdiğini söyleyerek bunun bir üstünlük taslama olmadığını peygamberinin diliyle onlara hatırlatıyordu.¹³⁹

Genelde bütün peygamberler hakkında geçerli olan bu durum özelde Hz. Nûh içinde böyledir. Hz. Nûh'un ismiyle beraber geçtiği birçok ayetin tefsirlerde nasıl yorumlandığına baktığımızda, daha çok tebliğ vazifesi çerçevesinde nübüvvet dönemi mücadelesi

¹³⁶ ez-Zemahşerî, c.4, s. 540-541.

¹³⁷ er-Râzî, c.25, s. 42.

¹³⁸ el-Mü'minûn 23/24.

¹³⁹ el-Mâtürîdî, c.10, s. 23-24; Bekir Topaloğlu, Te'vîlâtü'l-Kur'ân tercümesi, İstanbul, Ensar, 1. Baskı, 2017, c.10, s. 35.

anlatılmakta¹⁴⁰ ve insanlara ibret ile örnek denkleminde dersler sunulmaktadır.¹⁴¹ Her ne kadar inkarcılar sürekli onunla alay etmeye fırsat arasalar da Hz. Nûh'un elinde hiçbir dünyalık gücün olmamasına rağmen bütün güçler onun imanı karşısında küçülmekte ve sahip olduğu mahir hitabet üslubuyla alay edenlerin ancak alaylarının kendilerine yönelik olduğunu onlara hadleri bildirerek yüzlerine vurmuştur.¹⁴²

Hz. Nûh yalanlanırken kavmi üzerinden suçlanması, ona tabi olanların toplumun düşük seviyeden, görüşlerine müracaat edilmeyen kimseler olarak suçlanması gibi örneklerden hareketle Hz. Nûh'un peygamberliği öncesi hakkında bazı ipuçları vermektedir. Kavmi suçlanırken kendisinin suçlanmaması, onun güvenilir, hayatında eksiklikler içermeyen bir kimse olduğu anlaşılır. Eğer peygamber olmadan önceki hayatında bazı kusurları olsa idi kavmi tarafından hemen yüzüne vurulurdu. Peygamberlerini suçlamak için inkarcıların “büyücü, sihirbaz...” gibi etiket aramaları onların ne kadar güvenilir kimseler olduğunu göstermektedir. Onlara atfedilecek bir kusur bulamadıkları için sipariş usulü kusurlar yüklenmeye çalışılmıştır. “Seni dalalet içinde görüyoruz” demeleri de “aslında sen önceden böyle değildin. Ne oldu ise bir anda oldu ve dalaletle düştün” şeklinde anlayabiliriz. İnkarcıların hidayet ve dalâlet anlayışları kurdukları haksız menfaatlerine hizmet edip etmemesine göre işlemekte ve peygamberleri bile buna göre değerlendirmektedirler. Buradan anlaşılıyor ki peygamberlere atfedecekleri ahlak dışı bir vasıf bulamayınca onların saltanatlarını sürdürdükleri şirk düzenine karşı çıktıkları için reddedilmişlerdi. Bu da peygamberlerin nübüvvet öncesi hayatlarında ne kadar dürüst ve güvenilir olduklarını gösterir.

3.2. Hz. İbrâhim

Kur'ân, metafizik/gayb âlemin haberlerini fizik/şehâdet âlemine taşıırken; merkezdeki temel gaye, insanın Allah'ın rızasına mazhar olacak rabbânî terbiyenin yollarını göstermek olmuştur. Peygamberlerin nübüvvet öncesi hayatlarının Kur'ân'da kısıtlı olmasının vahyin bu maksadıyla bağlantısı olduğunu çalışmamızın başından beri vurgulamıştık. Bu ulvî maksat ekseriyetle peygamberlerin nübüvvet dönemi hayatıyla ilintili olduğu için kıssalar risâlet görevinin icra edildiği çerçevede yoğunluk kazanmıştır.

¹⁴⁰ Hz. Nûh'un nübüvvet dönemi hayatı ile alakalı ayetler için bkz. el-A'râf 7/59,64; et-Tevbe 9/70; Yûnus 10/71,73; Hûd 11/25-48,89; İbrâhîm 14/9; el-Hac 22/42; el-Mû'minûn 23/23; el-Furkân 25/37; eş-Şuarâ 26/105,122; Sâd 38/12; Nûh 71/1,28.

¹⁴¹ Mukâtil, c.2, s. 43; ez-Zemahşerî, c.2, s. 453-454, er-Râzî, c.14, s. 103-106.

¹⁴² Gürer, s. 48.

Çünkü peygamberlerin nübüvvet vazifesine başladıklarından itibaren yaşadıkları olaylar karşısında gösterdikleri ahlaki faziletleri ve tevhid mücadeleleri konusundaki istikrarlı duruşları bizlere örnek olması açısından bir eksiklik bırakmamıştır. Bir başka deyişle Kur’ân, kıssalar itibariyle bir tarih kitabı niteliğinde olmadığı için Allah, bir peygamberin hayatını doğumundan itibaren tüm detaylarıyla bize anlatmamıştır. Çünkü insanı yaratan Allah, onun nasıl ihya olacağını da en iyi şekilde bildiği için kıssalar, İslâmî bir kimliği kazandıracak şekilde hak ile batılı tarif eden en somut örnekler olmuştur. Bu durum elçilerin nübüvvet öncesi hayatlarının bizler için bir örnek teşkil etmediği anlamına gelmediği gibi Allah’ın kıssalarda rasûllerin peygamber olmadan önceki hayatlarını her zaman kısa tuttuğu manasına da gelmemelidir. Diğer peygamberlerin nübüvvet öncesi hayatlarıyla mukayese ettiğimiz zaman belki de bahsettiğimiz bu gerçeğin bir istisnası olarak Hz. İbrâhim karşımıza çıkmaktadır.

Kur’ân’da en çok bahsi geçen ülü’l-azm peygamberlerden biri de Hz. İbrâhim’dir.¹⁴³ Kur’ân Hz. İbrahim’in hayatını kronolojik bir akış ile anlatmak yerine deyim yerindeyse farklı surelere serpiştirilmiş bir tarzda O’nun hayatını konu alır. Şüphesiz ki tevhit denilince akla ilk gelenlerden biri, şirke olan mücadelesinden dolayı tek başına bir millet olarak tarif edilen¹⁴⁴ Hz. İbrahim olmuştur. Çocukluğunda rabbini bulamayan kavmine sitem etmesi, putları kırması veya nemruta karşı mücadelesi gibi Kur’ân’ın bize bildirdiği kesitlerden anladığımız O’nun tam bir tevhid ehli olduğudur. Onun Kur’ân’da bir millet olarak tanımlanması, mensuplarının çokluğundan ziyade kalabalık müşrik topluma rağmen mensubu olduğu tevhidî çizgide yalnız kalmayı tercih etmesiydi. Biraz sonra ayetlerle etrafında üzerinde duracağımız Hz. İbrahim, nübüvvet öncesi hayatıyla olduğu kadar nübüvvet dönemindeki hayatıyla da sabrın, istikamet, teslimiyetin ve kararlılığın en güzel örneğini ortaya koymuştur. Bu yüzden Allah, “وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا” ayeti¹⁴⁵ ile O’nu dost edindiğini söyleyerek çok az kişiye nasip olacak bir iltifatta bulunmuştur. Yüce Rabbimiz, İbrâhim olmak kadar İbrâhim kalabilmenin de bu iltifatın vesilesi olduğunu Hz. İbrâhim kıssası üzerinden bizlere öğretmiştir.

¹⁴³ Ömer Faruk Harman, “İbrahim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV İslam Ansiklopedisi, 2000, c.21, s. 269.

¹⁴⁴ en-Nahl 16/120.

¹⁴⁵ en-Nisâ 4/125.

3.2.1. Diğer kaynaklarda Hz. İbrahim

“Milletlerin babası” veya “ulu baba” olarak anlamlandırılan İbrâhim kelimesinin kökü hakkında farklı yaklaşımlar olmuştur.¹⁴⁶ Kur’ân için önemli olan peygamberlerin getirdiği mesajlar olduğu için onların doğduğu yerler ve tarihler üzerinde neredeyse hiç durulmamıştır¹⁴⁷. İslami kaynaklara göre Hz. İbrâhim’in soyu, İbrahim b. Tarih üzerinden Hz. Nûh’a dayanır.¹⁴⁸, Kur’ân’ın bütün peygamberlerin tevhid mücadelesi için yeryüzüne gönderildiği şeklindeki genel vurgusunda Hz. İbrâhim de net ve ayrı bir şekilde kendisine yer bulduğunu onun kızasında en berrak haliyle okuyabilmekteyiz. Bütün peygamberlerin yaşadığı gibi ilk imtihanlarını en yakın çevresiyle yaşayan Hz. İbrâhim, gördüğümüz kadarıyla ilk ve en çetin tepkiyi babası Âzer’den almıştır. Bunun sebebi tahkiki bir imana sahip olan bir müslüman olmasından kaynaklanıyordu.¹⁴⁹

Hz. İbrâhim’in nübüvvet öncesi hayatı ile ilgili birçok ayetin varlığı tefsirlerde ve diğer kaynaklarda onun çocukluğu ve gençliği hakkında birçok bilgi edinmemize vesile olmaktadır. Bu sayede isrâîliyyât gibi uydurulmuş kaynakların haberlerinden korunarak sahih bilgiler ışığında Hz. İbrâhim’in hayatına dair malumat edinmekteyiz. Peygamber Efendimizin hadislerinde de onunla ilgili birçok içerik üretmemize imkan sağlayacak haberlerin rivayet edilmiş olması bu minvalde işimizi kolaylaştırmaktadır. Bu çerçevede düşündüğümüz zaman İslam tarihi eserlerinin bahsi geçen ayet ve hadisler ışığında kaleme alınması, Hz. İbrahim’in nübüvvet öncesiyle ve sonrasıyla yaşantısını daha bütüncül bir çerçevede görebilmekteyiz. Kur’ân Hz. İbrâhim’i nübüvvet öncesi hayatına dair ulaştığımız ayetler ve hadisler diğer peygamberlere nazaran daha fazla olmasına rağmen konumuzla ilgili bazı detayları farklı kaynaklardan bulabiliyoruz. Hz. İbrâhim’i biraz daha iyi tanımak adına ve teslimiyeti ile kararlılığını daha net görmek için farklı kaynaklardan da istifade etmeye çalıştık.

Yahudilik ile Hristiyanlık dinlerinin de peygamberliğini hatta ata olarak kabul ettiği Hz. İbrâhim, tevhidî çizgide kalmış tek din olan İslâm ve müntesipleri Müslümanlar için ayrı bir yere sahiptir. Bununla birlikte yüce dinimizin ve insanlık tarihinin son ilahi kitabı Kur’ân’da hayatının detaylı anlatıldığı bir peygamberdir. Yahudi ve Hristiyan kültüründe de hakkında teferruatlı malumatın bulunduğu, Hz. İbrâhim ismi Kur’ân’da altmış dokuz yerde geçtiği gibi hadislerde de sık sık geçmiştir. Soyu Hz. Nûh’a kadar dayanan Hz.

¹⁴⁶ Mehmet Vehbi Arvas, *Tevrat’ta ve Kur’ân’da Hz. İbrahim*, Van, 2009, s. 20.

¹⁴⁷ Arvas, s. 36.

¹⁴⁸ et-Taberî, c.23, s. 288.

¹⁴⁹ Gürer, s. 56.

İbrâhim'in babasının ismi kaynaklarda hem Âzer hem de Târah olarak geçmiştir. Hz. İbrâhim'in babasına Âzer diye seslenmesi bir nidâ/hitap olarak da anlaşılmıştır. Onun gerçek isminin kaynaklarda farklı şekillerde geçmesinin sebebi de buradan kaynaklanmıştır. Çünkü Hz. İbrâhim babası bile olsa onun şirk inancına olan bağlılığını yüzüne vurması için bir putun ismi olan “Âzer” kelimesiyle ona seslenmiştir. Bu yüzden Âzer ismi Hz. İbrâhim'in babasına atfettiği bir isim olarak şekillenmiştir. Böylece “Âzer'in kulu” anlamında onun putperestliğini vurgulamak için babasına nispet ettiği bir isim olarak anlaşılmıştır¹⁵⁰ Annesinin hakkında ise birçok farklı isim geçmiş ve en çok Ūşâ veya Nûnâ olarak kabul görmüştür. Hz. İbrâhim'in babasının Harranlı olmasından onun da buralı olduğu söylendiği gibi Urfalı olduğu da söylenmiştir. Yaşının çok çok üstünde bir zekaya sahip olan Hz. İbrâhim, bu yeteneğini davet yolunda kullanmıştır.¹⁵¹

Hz. İbrahim'in doğum yeri kesin olarak bilinmediği¹⁵² gibi bugünkü Irak toprakları içerisinde olan “Ehvâz” yakınlarındaki “Sûs” şehrinde doğduğu yönünde rivayetler de vardır. Hz. İbrâhim'in yaşadığı dönemde tarih bilincinin olmaması da doğduğu yer konusundaki ihtilafın çıkmasının sebepleri arasında görülmüştür. Asıl sebep ise ayet ve hadislerden onun doğduğu yeri tespit etme imkanının söz konusu olmamasıdır. Fakat kaynaklar, Hz. İbrâhim'in Babil hükümdarı olan Nemrut zamanında doğduğunu ifade eder. Nemrut ilahlık taslayarak şirkin zirvesinde olan zalim bir hükümdar olarak tarihe geçmiştir. Bir gün kral Nemrut'un müneccimleri bu yıl doğacak bir çocuğun onun ilahlığına son verip, putları kırarak halkı “aldatacağını!” söylemesi üzerine Nemrut o yıl doğacak bütün çocukların katledilmesi emrini vermişti. O dönemde Babil'in putçusu olan Âzer'in hanımı da hamileydi. Başına gelecekleri tahmin eden Âzer'in hanımı gizlice bir mağaraya giderek orada çocuğunu dünyaya getirdi. Annesi tarafından ona İbrâhim ismi verildi. Daha sonra İbrâhim'in başına bir şey gelmeyeceğinden emin olan ailesi, onu eve getirdi. Yolda babasına sürekli sorular soran İbrâhim, henüz çocuk olmasına rağmen etrafında var olan şeyleri sorgularken “Mutlaka bunların bir yaratana olmalı” şeklindeki bir sorusuyla âdeta ilk günden bir hakikat arayışı içerisinde olduğunu hissettirmiştir.¹⁵³ Kavmi gökcisimlerine ve suni putlara tapması/onları ilahlaştırmasına rağmen O, akli deliller ileri sürerek tevhidî bir akideye mensup olmuştur.¹⁵⁴

¹⁵⁰ ez-Zemahşerî, c.2, s. 365.

¹⁵¹ Harman, “İbrahim”, c.21, s. 269.

¹⁵² Harman, “İbrahim”, c.21, s. 267.

¹⁵³ Kazancı, s. 165-170.

¹⁵⁴ Gürer, s. 56.

Allah inançsızlıkları veya yanlış inançlarındaki ısrarları sebebiyle yeryüzünde birçok milleti helak etti. Yeryüzünde Allah'ın varlığını ve birliğini ikame eden nesilleri inşa eden peygamberlerden sonra tevhid inancını bozan, Allah'ı unutan, doğru yoldan sapan, Allah'ın yanına başka ilahlar yakıştıran putperest toplumlar ortaya çıktı. Tevhid inancına sahip olmayan, putlara veya yıldızlara tapan, yıldızları ruhların sembolü sayan ve bunu bir inanç haline getiren Sabiilik de ortaya çıkan sapkın akide zeminlerinden birisiydi. Sabiilik güneşe, aya, yıldızlara ve bunlar adına yapılmış putlara tapan bir inanç biçimi haline getirilmişti. Allah tevhit inancından uzaklaşmış ve Sabiilik üzere olduğu halde kendilerini hak yolda zanneden Hz. İbrâhim'in kavmine doğru yolu göstermek, Allah'a kulluğa davet için Hz. İbrâhim'i gönderdi. O, bir dostun vefasını ve sadakatini hayatının her aşamasında Allah'a göstererek Kur'ân'da "Halîlullah/Allah'ın dostu"¹⁵⁵ olmaya layık olmuş ve bu hitapla bizlere tanıtılmıştır. Kıssaların terbiye etme boyutunu düşündüğümüzde Hz. İbrâhim'in özelinde gerçekleşen her olayın bizlere bakan birçok tarafın dersler içerdiğinin rahatlıkla görmekteyiz

Hız. İbrahim'in inanç konusunda tatmin olma arzusu da Kur'ân'da anlatılmış¹⁵⁶ ve imanın üstün mertebesine ulaşmak için Rabbine niyazda bulunduğu bizlere haber verilmiştir. Dualarının kabul olduğunu put yapıp satan ve onlara tapan babasının davetini reddederek verdiği cevaplardan da anlaşılmaktadır. Çünkü Allah'tan başkasının rızasına talip olmayan kavli ve fiili dualarıyla tarif edilmiş olan Hz. İbrahim, birçok noktada ders olacak bir hayatın sahibi olmuştur.¹⁵⁷ Hz. İbrâhim 'in nübüvvet dönemi hayatıyla ilgili kıssasında birçok kesit Kur'ân'da bizlere bildirilmiştir. Bu bölümde onun nübüvvet öncesi hayatında hangi merhalelerden geçtiğini ve asla şirk inancına düşmeden nasıl müşriklerle mücadele ettiği üzerinde duracağız.

3.2.2. Kur'ân ayetleri bağlamında Hz. İbrâhim

Ömrü, hanif olma ile millet olma denkleminde geçen Hz. İbrahim, diğer semavî dinlerin de ortak peygamberi olarak kabul edilmiştir. Ancak çalışmamızın sınırlarından dolayı burada diğer ilahi kitaplardan ziyade Kur'ân ayetleri çerçevesinde Hz. İbrâhim'in nübüvvet öncesi hayatını değerlendireceğiz. Kur'ân'da Hz. İbrâhim'in nübüvvet öncesi ile ilgili ayetlerin genel anlamda iki başlık altında toplandığını görmekteyiz. Bundan dolayı

¹⁵⁵ en-Nisâ 4/125.

¹⁵⁶ el-Bakara 2/260.

¹⁵⁷ Çakan - Solmaz, s. 75-79.

burada iç içe anlatıldığı için “babası ile mücadelesi ve gök cisimleri hakkındaki yaklaşımı” şeklinde birinci başlık, daha sonra ise putları kırması çerçevesinde Hz. İbrâhim’in hayatını işleyen ayetleri ve müfessirlerin bu ayetler hakkındaki görüşlerini ifade etmeye çalışacağız.

3.2.2.1. Babası ile mücadelesi ve gök cisimleri hakkındaki yaklaşımı

Hız. İbrâhim’in hayatı anlamaya başladığı ve sorguladığı çocukluk dönemlerinde, Allah tarafından ona verilen üstün bir zekâ ile toplumun içinde olduğu itikaî buhranları önce ailesinden başlayarak görmeye başladı. Gün geçtikçe bu sapmanın ne kadar kötü bir gidişat olduğunu daha net görüyor ve bu duruma kayıtsız kalamıyordu. Tertemiz tevhidi inancından dolayı bu şirk inancına tahammül edemeyişi babasıyla girdiği diyalogdan anlaşılmaktadır. Allah’ın Hz. İbrâhim’in kıssasının bu bölümünü bizlere aktararak büyük dersler edinmemizi sağladı. Bu başlıkta Hz. İbrâhim’in babası Âzer ile girdiği mücadelesini bu perspektifle ele almaya çalışacağız.

Hız. İbrâhim’in nübüvvet öncesi hayatına dair Kur’ân’daki en önemli kesitlerden biri belki de en önemlisi aşağıda ayetler ile birlikte verdiğimiz çocukluk veya erken gençlik dönemlerine ait yaşantısıdır. Başta babası ve çevresi olmak üzere toplumunun sahip olduğu ve farklı vasıflarla kabul ettiği ilah tasavvurunun aksine bir ilahı kabul eden Hz. İbrâhim, söz ve eylemleri de bu yönde olunca toplumdan tepkiler hatta tehditler almaya başlamıştı. Gök cisimlerine farklı ulûhiyyet ve rubûbiyyet sıfatlarıyla ilah edinmeleri de yine bu bağlamda anlaşılması gerektiğini görmekteyiz.

“وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ أَرَزَرَأْتَنَخَذُ أَصْنَاماً إِلَهَةً إِنِّي أَرَأَيْكَ وَقَوْمَكَ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ”
“وَكَذَلِكَ نُرَى إِبْرَاهِيمَ مَلَكُوتَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَيَكُونُ مِنَ الْمُوقِنِينَ”
“فَلَمَّا جَنَّ عَلَيْهِ اللَّيْلُ رَأَى كَوْكَبًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَا أُحِبُّ الْإِفْلِينَ”
“فَلَمَّا رَأَى الْقَمَرَ بَازِغًا قَالَ هَذَا رَبِّي فَلَمَّا أَفَلَ قَالَ لَئِنْ لَمْ يَهْدِنِي رَبِّي لَأَكُونَنَّ مِنَ الْقَوْمِ الضَّالِّينَ”
“فَلَمَّا رَأَى الشَّمْسَ بَازِغَةً قَالَ هَذَا رَبِّي هَذَا أَكْبَرُ فَلَمَّا أَفَلَتْ قَالَ يَا قَوْمِ إِنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ”
“إِنِّي وَجَّهْتُ وَجْهِيَ لِلَّذِي فَطَرَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ حَنِيفًا وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ”
وَحَاجَهُ قَوْمُهُ قَالَ أَنُحَاجُّوَنِي فِي اللَّهِ وَقَدْ هَدَانِ وَلَا أَخَافُ مَا تُشْرِكُونَ بِهِ إِلَّا أَن يَشَاءَ رَبِّي شَيْئًا وَسِعَ رَبِّي كُلَّ شَيْءٍ
تَتَذَكَّرُونَ” “عِلْمًا أَفَلَا
وَكَيْفَ أَخَافُ مَا أَشْرَكْتُمْ وَلَا تَخَافُونَ أَنَّكُمْ أَشْرَكْتُمْ بِاللَّهِ مَا لَمْ يُنَزَّلْ بِهِ عَلَيْكُمْ سُلْطَانًا فَآيُ الْقَرِيعِينَ أَحَقُّ بِالْأَمْنِ إِنْ كُنْتُمْ
تَعْلَمُونَ”
“الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ □”
“وَبَلَّغْنَا حُجَّتَنَا إِبْرَاهِيمَ عَلَى قَوْمِهِ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مِّنْ نَّسَاءِ إِنَّ رَبَّكَ حَكِيمٌ عَلِيمٌ”

“İbrâhim, babası Âzer’e, “Putları tanrılar mı sayıyorsun? Doğrusu ben seni de kavmini de apaçık bir sapkınlık içinde görüyorum” demişti. Böylece biz İbrâhim’e göklerin ve yerin melekûtunu görüp kavrama imkânı veriyorduk ki kesin inananlardan olsun. Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü. “Rabbim bu mudur” dedi. Yıldız batınca da “Batanları sevmem” dedi. Ayı doğarken görünce, “Rabbim bu mudur” dedi. O da batınca, “Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yolunu şaşırmış kimselerden olurum” dedi. Güneşi doğarken görünce, “Rabbim bu mudur; zira bu daha büyük” dedi. O da batınca dedi ki: “Ey kavmim! ben, sizin (Allah’a) ortak koştüğunuz şeylerden uzağım.” “Ben, O’nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratana çevirdim ve ben müşriklerden değilim.” Kavmi onunla tartışmaya girişti. Onlara dedi ki: “Beni doğru yola iletmişken, Allah hakkında benimle tartışıyor musunuz? Ben sizin O’na ortak koştuklarınızdan korkmam. Ancak rabbimin (beni korkutacak) bir şey dilemesi hariç. Rabbimin ilmi her şeyi kuşatmıştır. Hâlâ ibret almıyor musunuz? Siz, Allah’ın size haklarında hiçbir hüküm indirmedığı şeyleri O’na ortak koşmaktan korkmazken, ben sizin ortak koştüğunuz şeylerden nasıl korkarım? Şimdi biliyorsanız (söyleyin), iki gruptan hangisi güvende olmaya daha lâyıktır?” İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar var ya, işte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır. İşte bunlar, kavmine karşı İbrâhim’e verdiğimiz delillerimizdir. Biz dilediğimiz kimselerin derecelerini yükseltiriz. Şüphesiz ki senin rabbin hikmet sahibidir, her şeyi bilmektedir.”

Tefsir kaynaklarında hakkında çok uzak yorumların yapılmadığını fark ettiğimiz Hz. İbrâhim’in nübüvvet öncesi hayatıyla ilgili bu ayet grubunu¹⁵⁸ müfessirlerimiz bir bütün olarak tefsir etmişlerdir. Birçok tefsir eserinde müfessirler birbirine yakın görüşler ileri sürdükleri için burada maksadın hasıl olacağı kadarıyla yetineceğiz. Ancak yeri gelmişken şunu belirtmekte fayda vardır. Hz. İbrâhim çocukluğunda da Allah’a iman ediyordu. Ama “Rabbim bu mudur” ifadeleri ile kavminin yanlış yolda olduğuna, onların Rab olarak kabul ettikleri ay, yıldız gibi cisimlerinde yaratılmış ve batıp giden cisimler olduğuna dikkat çekerek onların Rab olamayacaklarını vurgulamıştır.

Mukâtil’e göre Hz. İbrâhim’in başından geçen bu olaylar doğduğu coğrafya olan Kûtâ’ bölgesinde meydana gelmiştir. Kahinler dönemin zalim kralı Nemrut’a gelerek bu sene doğacak olan bir erkek çocuğun bizim ilahlarımızdan başka bir ilaha çağıracağını ve onun, Nemrut’un ailesini helak edeceğini söylemişlerdi. Nemrut tedbir için erkekleri kadınlardan uzak tutacağını ve bu sene doğacak olan her erkek çocuğu öldüreceğini

¹⁵⁸ el-En‘âm 6/74-83.

söylemişti. Ancak Âzer'in karısı hamileliğini dönemin zalimi Nemrut'tan gizler. Daha sonra bir dere yatağına giderek gizlice çocuğunu dünyaya getirip bir beze sararak otların arasına saklar. Âzer'den de çocuğunun gizlenmesi için yardım alır ve annesi belli zamanlarda çocuğunu emzirir ve ihtiyaçlarını karşılar. Mukâtil'in haber verdiğine göre çocuk diğer emsallerinden çok daha hızlı bir şekilde büyüyüp gelişir. Hz. İbrahim toplumun yanlış inancını henüz küçük yaşta fark ederek sahih bir ilah anlayışını en yakını olan annesinden başlatarak sorgulamaya başlar. İki defa annesine benim ilahım kimdir diye sormasına karşılık annesinden ilahının kendisi olduğunu ikinci sormasında ise babasının onun ilahı olduğunu cevap olarak alır. Üçüncü defa sorduğunda ise annesi ona kızıp onu dövmüştür. Hz. İbrâhim ile annesi arasında geçen aynı diyalog farklı bir zamanda babasıyla da yaşanır. Bu sorgulamalardan sonra Hz. İbrâhim'in annesi, kocasına dönerek şöyle söyledi: "Hatırlıyor musun ehl-i arzın dinini değiştirecek bir çocuğun dünyaya geleceği söyleniyordu, işte o kişi senin oğludur" der. Bu olay Hz. İbrâhim'in henüz çocuk yaşlarında dahi İslâm akîdesine sahip olduğu ve bu akideye aykırı olan tüm inanç ve davranışlardan uzak durduğunu göstermektedir.¹⁵⁹ Taberî ise, bu ayetlerde anlatıldığı gibi Hz. İbrâhim'in dış alemini keşfetmesine yönelik bu arayışı vesilesiyle Allah'ın ona iç âlemini keşfetmesini lûtfetmiştir.¹⁶⁰

Hz. İbrâhim'in nübüvvet öncesinde de hanif bir inanca¹⁶¹ sahip olmasına rağmen bu ayetlere göre gökcisimleri üzerinden girdiği ilah arayışının sebebi, toplumun içine düştüğü şirk bataklığını onlara fark ettirmek içindi. Böylece Hz. İbrâhim hem kendi imanının mutmain olmasını sağlamak hem de müşrik kavmine ulûhiyet ve rubûbiyyet inancına uygun tevhit inancının hak, diğer tüm sapmış inançların ise batıl olduğunu ortaya koyacak deliller elde ediyordu.¹⁶² Hz. İbrâhim'in babası dahil o kavim, güneşi, ayı ve yıldızları putlaştırıp taparak dinleri konusunda büyük batıl sapmalara girmişlerdi. Hz. İbrâhim hak ile batıla dikkatleri çekmek için delil çıkartma yolunu bu süreçte rabbanî bir terbiye ile öğrenmekle insanlara doğru bir düşünce ve bakış açısını kazandırmanın yolunu bulmuştu. Böylece bu toplumun içinde oldukları dini inancın ne kadar yanlış olduğunu, bütün bu cisimlerin sonradan yaratıldığı için bunları yaratan birinin mutlaka var olacağını bu cisimlerin doğuşları ve batışları üzerinden öğretiyordu.¹⁶³

¹⁵⁹ Mukâtil, c.1, s. 557.

¹⁶⁰ et-Taberî, c.9, s. 353.

¹⁶¹ el-Bakara 2/135; Âl-i İmrân 3/67,95; en-Nisâ 4/125; el-En'âm 6/79,161.

¹⁶² Arvas, s. 46-47.

¹⁶³ ez-Zemahşerî, c.2, s. 366.

Mâtürîdî ise bu ayetler hakkında şu yorumları yapmıştır: Ayetteki “Hz. İbrâhim’in babası Âzer demişti ki” ifadesinden Âzer kelimesinin onların arasında bir ayıplama adı olmasına rağmen Hz. İbrâhim’in babasının isminin Âzer olduğunu söylemiştir. Bu durumdan hareketle Mâtürîdî, Hz. İbrâhim’in “*Ey sapık putlari mi tanrılar ediniyorsun*” şeklinde babasına hitap etmesini Âzer isminin bir put adı mı yoksa Hz. İbrâhim’in babasının ismi mi olduğu hakkında ihtilaflar¹⁶⁴ olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca ayette Hz. İbrâhim’in babasına yönelik “*Seni ve kavmini bir sapkınlık içerisinde görüyorum*” anlamındaki ifadeden babasının o toplumda önde gelen bir şahsiyet olduğunu göstermiştir. Mâtürîdî, yukarıdaki ifadelerden hareketle insanın, babasının Allah’ın katındaki konumu sebebiyle tahkir edebileceğini söylemiştir. Bu ruhsat ona göre, tevhid ve imanın fetret döneminde insanlar için lazım olduğuna bir delildir. Çünkü Mâtürîdî’ye göre Hz. İbrâhim onlara “sapıklar” diye hitap ederken kendisi o esnada peygamber olmadığı daha sonra resul olarak görevlendirileceği için imanın fetret dönemi henüz bitmemiştir.¹⁶⁵ Hz. İbrâhim babasıyla her zaman bu düzeyde konuşmamış, bazı ayetlerde görüldüğü gibi babasını merhamet diliyle tevhide davet etmiştir.^{166 167}

Müfessirler, Hz. İbrâhim’in akli delillerle kâinat döngüsünün nasıl hareket ettiğini anlamaya yönelik çaba sarf ederken güneşin, ayın yıldızların bir emre tabi olduklarını, onların her gün gökyüzünü ve yeryüzünü dolaştıklarını düşündüğünü söylemişlerdir. Onlara göre, Hz. İbrâhim’in yeryüzünde ve gökyüzünde bulunan her şeyin her zaman kendileri için belirlenen sınırlar dahilinde bir düzen sürdüğünü araştırması Allah’ı araması ile ilgilidir. Hz. İbrâhim’in bu şekilde düşüncelere dalması, onu bu hakikatlerin kendiliğinden meydana gelen olaylar olmadığını, mutlaka bir yöneticisi, düzenleyicisi olduğunu yani yüce bir varlık tarafından idare edildiğini sorgulamaya götürmüştür. Böylece Hz. İbrâhim, yönetim ve hikmetin başka bir yardımcıya muhtaç olmayacak şekilde yüce ve tek bir varlığın sayesinde sürdürüldüğünü akli ile anlayarak Allah’ın bir olduğunu bulmuştur.¹⁶⁸ Peygamberlerin, insanları Rableri ile buluşturma ve var olmalarının anlamını kavratma vazifelerini düşündüğümüz zaman Hz. İbrâhim’in hayatının bu kesitini sadece ona mahsus bir bölüm olmadığını aksine kavmi için de bu hakikat

¹⁶⁴ et-Taberî, c.9, s. 342; er-Râzî, c.13, s. 39; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb Tercümesi*, çev. Suat Yıldırım vd., İstanbul, Huzur, 1. Baskı, ts., c.9, s. 508-509; İbn Cerîr et-Taberî, *Taberî Tefsir Tercümesi*, çev. Kerim Aytekin - Hasan Karakaya, İstanbul, Hisar, 1996, c.3, s. 312.

¹⁶⁵ el-Mâtürîdî, c.5, s. 107-108.

¹⁶⁶ Meryem 19/41-46.

¹⁶⁷ Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî fî tefsîri’l-Kur’ânî’l-‘azîm ve’s-seb’i’l-me’ânî*, Beyrut, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 1. Baskı, ts..

¹⁶⁸ el-Âlûsî, c.8, s. 257-262; el-Mâtürîdî, c.5, s. 108.

telaşına düştüğünü anlayabiliriz. Hatta Allah bu kıssayı, son ilahi vahiyle bizlere de haber vermekle kıyamete kadar inananların imanını arttıracak inkâr edenlerinde durdukları yeri/şirk inancını sorgulatacak bir imkân vermektedir. Böylece kıssalar her ne kadar belli bir çerçevede anlatılsa da tüm insanlığa dersler barındırır.

Kavmi Hz. İbrâhim’le tartışınca Hz. İbrâhim onların hiçbir tehdidini ciddiye almadı. Hatta “ben sizin Allah’a ortak koştuklarınızdan korkmam” demesi sahte ilahların kendisine zarar vermeyeceğinden emin olmasından dolayıdır. Herhangi bir zarar veya faydanın sadece Allah’tan gelebileceği inancında olan Hz. İbrâhim, sadece bir günah işlediği zaman başına kötü bir şeyin gelmesinden endişelenirdi. Çünkü ona göre, yıldız, güneş ve ay ancak Allah’ın istediği zamanlarda zarar verebilecek bir güce sahip olabilirlerdi. Bu yüzden güvende olmak konusunda müşriklerden daha çok muvahhitlerin layık olduğuna vurgu yapmıştır.¹⁶⁹ Bu örnek ile putları kırmasıyla bütün toplumu karşısına aldığı örnek, Hz. İbrâhim’in karakterindeki cesareti ortaya koymaktadır.¹⁷⁰

Mâtürîdî, yakarıda Hz. İbrâhim’in Allah’ı arayışını anlatan En’âm sûresinin 76. ile 79. ayetleri hakkında üç farklı yorumun olduğunu söyler. Birinci yoruma göre ayeti zâhirî anlamıyla yorumlayanlar Hz. İbrâhim’in Rabbini tam manada bilemediği için bu arayışa girmişti. Bu sebeple gerçek anlamda Rabbini tam anlamıyla tanıyıp bilmesi ancak ayetlerin ve aklın verileri ile mümkün olmuştur. İkinci görüşe göre ise Hz. İbrâhim’in o esnada mümin olduğu ve Allah’ı gerçek manada bildiğini halde kavminin ona daha çok güvenecekleri ve yaklaşacakları düşüncesinden hareketle onları tedricen bu imana alıştırmaya çalıştığı yönündedir. Üçüncü yorum ise toplumun inkârı karşısında Hz. İbrâhim, ilah arayışındaki bu süreciyle fark ettirmeden aklî delille üstün gelmek ya da onların içine düştükleri kızgınlık durumundan onları şüphelendirip onların arkasına gizlendikleri mazeretleri geçersiz kılmak ve onların yanlışlarını açıkça göstermektir. Çünkü onlar putlara hem kendileri tapıyor hem de Hz. İbrâhim de dahil olmak üzere kendi soyundan olanları da bunlara tapmaya davet ediyorlardı. Hz. İbrâhim ise onların kendisini tapmaya çağırdığı yıldızların bir yaratıcının emrine amade olduğunu söyleyerek hem kendini korumaya hem de onları bu sapık inançlarını sorgulamaya çalışıyordu. Aynı sebepten ötürü Hz. İbrâhim, “Onların yeryüzünde dönüp dolaştığını ve ardından yok olduğunu bunların da bir emre tabi olduğunu söyleyip ben bunları sevmem bunlar benim rabbim değildir” diyerek onların düşünüp kendisini tapmaya davet ettikleri şeyleri geçersiz

¹⁶⁹ ez-Zemahşerî, c.2, s. 368-369.

¹⁷⁰ Tarık Karaçobanoğlu, *Kur’ân-ı Kerim Işığında Hz. İbrahim’in Kişiliği*, Eskişehir: Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, 2017, s. 38.

kılmayı amaçlamıştır.¹⁷¹ Mâtürîdî'nin naklettiği bu görüşlerin hepsinde de doğruluk payları vardır hatta bir görüşün doğru olması diğerleri reddetme anlamına gelmemelidir. Ancak kanaatimizce ikinci görüş nebevî duruşa daha yakışır durmaktadır. Her ne kadar henüz vahiy almamış olsalar da peygamberler, nübüvvet öncesinde peygamberlik makamına hazırlandıkları için doğru bir inançla büyümüşlerdir. Bu yüzden Hz. İbrâhim'in kıssasındaki bu bölümümde onun iman ettiğini söyleyebiliriz.

Bu bölüm hakkında genel bir değerlendirme yapmak gerekirse Hz. İbrâhim'in babasına davet anlamındaki muamelesine dikkatlice bakıldığında tedricen bir sertliğe doğru gittiği rahatlıkla görülür. İlk başta nazik ve güzel cümlelerle başlayan Hz. İbrâhim onun kendi inancındaki ısrarı üzerine Hz. İbrâhim'in dilinin gittikçe keskinleştiği fark edilir.¹⁷² Hz. İbrâhim'in, babasıyla girdiği tartışmanın, mensubu olduğu tevhid inancının dayanaklarının, babasını hakikate davet etmenin ve ettiği duaların detaylıca anlatıldığı bir diğer Kur'ânî pasaj da Şuarâ sûresinin 70. ayeti ile 89. ayetleri arasında şu şekilde geçmektedir:

”إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا تَعْبُدُونَ“
”قَالُوا نَعْبُدُ أَصْنَامًا فَنَظَلُّ لَهَا عَاكِفِينَ“
”قَالَ هَلْ يَسْمَعُونَكَ إِذْ تَدْعُوْنَ“
”أَوْ يَنفَعُونَكَ أَوْ يَضُرُّونَ“
”قَالُوا بَلْ وَجَدْنَا آبَاءَنَا كَذَلِكَ يَفْعَلُونَ“
”قَالَ أَفَرَأَيْتُمْ مَا كُنْتُمْ تَعْبُدُونَ“
”أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ الْأَقْدَمُونَ“
”فَأَنَّهُمْ عُدُوْا لِي إِلَّا رَبَّ الْعَالَمِينَ“
”الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ“
”وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ“
”وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ“
”وَالَّذِي يُمَيِّتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ“
”وَالَّذِي أَطْمَعُ أَنْ يَغْفِرَ لِي خَطِيئَتِي يَوْمَ الدِّينِ“
”رَبِّ هَبْ لِي حُكْمًا وَأَلْحِقْنِي بِالصَّالِحِينَ“
”وَاجْعَلْ لِي لِسَانَ صِدْقٍ فِي الْآخِرِينَ“
”وَاجْعَلْنِي مِنْ وَرَثَةِ جَنَّةِ النَّعِيمِ“

¹⁷¹ el-Mâtürîdî, c.5, s. 131-140; Râzî bu ayetlerdeki kelimelerin dilsel tahlillerine uzunca izahatlar getirmiş, konuyla ilgili birçok görüş ileri sürmüş, bu görüşlerden hangisinin doğruya yakın olduğunu açıklamış, bu bölümde işaret ettiğimiz noktalara genişçe değinmiştir. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. er-Râzî, c.13, s. 36-70.

¹⁷² Mehmet Mahfuz Ata, “Kur'ân'da Hz. İbrâhim'in Örneğinde Aile İlişkisi ve Eğitimi” Sempozyum, 2019, s. 363.

“وَاعْفُزْ لِأَبِي إِنَّهُ كَانَ مِنَ الضَّالِّينَ”

“وَلَا تُخْزِنِي يَوْمَ يُبْعَثُونَ”

“يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ”

“إِلَّا مَنْ آتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ”

“Hani o, babasına ve kavmine, “Neye tapıyorsunuz?” diye sormuştu. “Putlara tapıyoruz ve onlara tapmaya devam edeceğiz” diye cevap verdiler. İbrâhim, “Peki ama, dedi, dua ettiğinizde onlar sizi işitiyorlar mı? Yahut size fayda veya zarar verebiliyorlar mı?” “Hayır ama biz atalarımızı böyle yapar bulduk” dediler. İbrâhim dedi ki: “İyi de sizin ve önceki atalarınızın neye taptığınızı hiç düşündünüz mü? İyi bilin ki âlemlerin rabbi dışında taptıklarınız benim düşmanımdır; O, beni yaratan ve bana doğru yolu gösterendir. Beni yediren ve içirendir. Hastalandığım zaman bana şifa verendir. Canımı alacak olan, sonra beni yeniden diriltecek olandır. Hesap günü hatalarımı bağışlayacağını umduğum yine O’dur. Rabbim! Bana hikmet ver ve beni iyiler arasına kat. Arkadan gelecekler içinde iyilikle anılmayı bana nasip eyle! Beni, naîm cennetine girenlerden eyle! Babamı da bağışla; kuşkusuz o doğru yoldan sapanlardan oldu. İnsanların diriltileceği gün ve Allah’a temiz bir kalple gelenler dışında malın da çocukların da fayda vermeyeceği gün beni mahcup etme!””

Bu ayetlerin zâhirî anlamı, Hz. İbrâhim’in gönderildiği kavmin aya, güneşe ve yıldızlara tapan müşrik kimseler olduğuna işaret etmektedir. Gökyüzündeki bu ilahların yeryüzündeki temsilcileri ise sembolleştirdikleri putlardı. Bu kavmin gökteki tanrılarının en büyüğü güneş, yerdeki tanrılarının en büyüğü ise “Ba’l” adında bir puttu. Bu topluma göre insanları yönetme hakkı putların aitti. Yaratma ve yok etme görevini de “zaman”ın yetkisindeydi. Anlaşıyor ki Hz. İbrâhim’in kavmi sadece somut maddeleri putlaştırmamış, zaman gibi mefhumları da putlaştırmışlardır. Her bir işi ise farklı putlara vermişlerdir. Hz. İbrâhim, ilah olmaya tek lâıyk olanın, yaratan, yöneten ve görev dağılımının asla alternatif varlıklara devretmeyen Allah olduğunu, Allah’ın yediren, şifa veren, öldüren, yaşatan tek ilah olduğunu vurgulayarak insanlar ile Allah arasına dizilmiş engelleri kaldırmaya çalışmıştır.¹⁷³ Tevhid mücadelesinde hak yolda kalabilmesi için asla Allah’a dua etmeyi ihmal etmeyen Hz. İbrâhim, Allah’tan “lisân-ı sıdk” ve “kalb-ı selîm” istemesi hem kendinin hem de zürriyetinin tevhid çizgisinde kalmasını istemesinden dolayıdır. Bütün bu dualardan sadece babasının affını istemesi kabul edilmemiştir.¹⁷⁴ Hz.

¹⁷³ el-Âlûsî, c.19, s. 209-212.

¹⁷⁴ Karaman vd., c.4, s. 159-160.

İbrâhim'in gökcisimlerine yaklaşımının tebliğin bir parçası olarak kabul edenler de olmuştur.¹⁷⁵ Tefsirlerde¹⁷⁶ genel anlamda tevhid ve şirkin mücadelesinde müşriklerin inançlarını temellendirecek delillerde boğuldukları halde taassuplarından ve korkularından dolayı tevhid dinini kabule yanaşmadıklarını bu ayetler üzerinden açıklamışlardır.

Hiz. İbrâhim kıssasında somutlaşan bu hakikatler her çağa hitap edecek gerçekleri ortaya koymaktadır. İnsanı yaratan Allah, neye inanacağına da karar verme yetkisine sahip olduğu halde dönemin müstekbirleri, Allah'ın elindeki bu yetkiyi kendilerinde zannederek halkın inancını menfaatleri uğruna dizayn etmeye kalkışmışlardır. Kurdukları bu sistemin devamı için ekonomik, askeri veya dinî her türlü zorba tedbiri alabilmişlerdir. Bir an olsun Hiz. İbrâhim'in daveti insanların kalbine dokunacağı anda insanlar, Nemrut'un askerlerinin korkularından veya onun uydurduğu dini savunan din tüccarlarının dayattığı yanlış inançlardan dolayı tevhit akidesinden çıkıp tekrar eski hallerine dönebilmişlerdir. Kur'an, inananlara örnek, inkâr edenlere de ibret olacak bir anlayışla bu tarz kıssaları bizlere haber vermiştir.

Hiz. İbrâhim'in özelinde somutlaşan tevhid ve şirk mücadelesinden; yanlış bir yolda olan insanın Allah'a karşı ileri sürecek hiçbir mazeretin kalmadığını, arkasına gizledikleri bahanelerin sadece kendi kuruntuları olduğunu, hakikati bütün açıklığıyla insanlara tebliğ eden peygamberlerin tüm cefayı çektiklerini anlamaktayız. Bu bağlamda toplum tarafından benimsedikleri hatta uğruna canlarını vermeyi göze aldıkları yapay tanrıları putlara karşı da tevhidî bir duruş sergileyebilmişlerdir. Hiz. İbrâhim'in putları kırdığı sahne bu durumun en berrak örneğidir.

3.2.2.2. Hiz. İbrâhim'in putları kırması

Kur'an'da peygamberlerin kıssalarını okuduğumuzda Allah'ın elçileri yaptıkları nebevî görev karşısında ilk ve en büyük tepkileri gönderildikleri kavimlerin ileri gelenleri tarafından aldıklarını görüyoruz. Bunun en büyük sebebi deyim yerindeyse kurdukları düzenin kaymağını bu kesim yemesinden dolayıdır. İnsanları hiyerarşik bir düzene tabi tutarak en üst katmana kendilerini oturtan bu müşrik yöneticiler, şirk düzeni üzerinden birçok haksız menfaatler elde edebilmişlerdir. Bu anlamda onların kurdukları düzene bir

¹⁷⁵ Mehmet Mübarek Çelik, *Kur'an'ı Kerim'e Göre Hiz. İbrahim*, İstanbul, 1998, s. 18-19.

¹⁷⁶ et-Taberî, c.17, s. 589-596; el-Mâtürîdî, c.10, s. 304-309; ez-Zemahşerî, c.4, s. 396-399; er-Râzî, c.24, s. 141-148; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-menşûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Kahire, 1. Baskı, 2003, c.11, s. 269-272.

tehdit olarak ortaya çıktıkları için peygamberlere ilk cepheyi müşriklerin önde gelenleri açmışlardır. Hz. Mûsâ'nın firavun ile, Hz. İbrâhim'in Nemrut ile ve Hz. Muhammed'in dönemin ileri gelen müşrikleri Ebu Cehil veya Ebu Lehep gibi üst sınıf insanla muhatap olmaları bundan dolayıdır.

Peygamberler üstün bir ahlaka ve keskin bir zekaya sahip oldukları için insanların sürü psikolojisiyle takip ettikleri yolun yol olmadığını, sorguladıkları zaman o yoldan dönülebileceğini ve kurtuluşun da ancak bu şekilde mümkün olacağını tebliğ etmişlerdir. Bu tebliğ metodu her zaman tekdüze olarak devam etmemiş, çoğu zaman monotonluktan çıkarılarak farklı eylemlere ve söylemlere dönüşebilmiştir. İnsanları hakikat ile buluşturma/ tanıştırmak ve vahyin istediği bir insan ve toplum modeli oluşturabilmek için çabalamışlardır.

Hz. İbrâhim putları kırarak bu hakikati insanlara öğretmeyi hedeflemiştir. İşin başından sonuna kadar önemli bir plan ve gaye uğruna hazırladığı tüm senaryoları büyük bir dikkatle yerine getiren Hz. İbrâhim kavminden gelebilecek tepkileri de ön görerek cevaplarını buna göre hazırlamıştı. Asıl gayesi de insanlar ile hakikatler arasına çekilmiş perdeleri kaldırarak insanları hakikat ile buluşturmaktır. Bunun için en önemli şey bugüne kadar aldatıldıklarının farkına vardırarak ve aklını kullanarak mevcut halini ve inancını tarafsız bir şekilde görmelerini sağlamaktır. Hz. İbrâhim tam da bu durumun en güzel örneğini ortaya koyarak kırdığı putlar üzerimden insanların zihnine şirkin kurucu kadrosunun bugüne kadar düşüncelerine fırsat bile vermediği bazı soruları ve sorunları düşünmesine fırsat vermişti. Bu vesileyle gerçeği fahmedebilmenin ve uyanabilmenin bir aracı haline getirmek için putları kırmakla kalmamış bu uğurda müstekbirlerin ona uygulayacağı cezayı da göze alacak kadar büyük bir cesaret örneği ortaya koymuştu.

Çalışmamızın bu kısmında ise yine Hz. İbrâhim'in nübüvvet öncesi hayatında putları kırmasıyla meşhur olmuş kıssasını anlatan ayetlere değineceğiz. Bütün peygamberlerin bir sıfatı olan fetanet, akıllı ve zeki olmaları anlamına gelir. Zaten böyle bir vasfın olmayışı tebliğ vazifesini sekteye uğrattırdı.

Hz. İbrâhim'in hayatının bu bölümü onun ne kadar akıllı ve zeki olduğunun en canlı örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm tedbirleri insanların şirk bataklığından çıkmasına ve tevhide yönelmesine dair aldığı bu örneklerle daha net kavramaktayız. Putları kırması için tasarladığı cesur planı sistematik olarak uygulaması ve akabinde insanları düşünmeye sevk edecek sorular sorması bu endişesinin bir ürünüydü. Bu pasajda müfessirlerimizin bir önceki bölümlerde olduğu gibi çok uzak yorumlarda bulunmadıkları

ortaya çıktı. Bundan dolayı burada vereceğimiz Enbiyâ sûresinin 51-67 arası ayet grubunun tefsirine yönelik genel çerçeveyi aktarmaya çalıştık.

“وَلَقَدْ آتَيْنَا إِبْرَاهِيمَ رُشْدَهُ مِن قَبْلُ وَكُنَّا بِهِ عَالِمِينَ”
“إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ وَقَوْمِهِ مَا هَذِهِ التَّمَاثِيلُ الَّتِي أَنْتُمْ لَهَا عَاكِفُونَ”
“قَالُوا وَجَدْنَا آبَاءَنَا لَهَا عَابِدِينَ”
“قَالَ لَقَدْ كُنْتُمْ أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ”
“قَالُوا أَجِئْتَنَا بِالْحَقِّ أَمْ أَنْتَ مِنَ اللَّاعِبِينَ”
“قَالَ بَلْ رَبُّكُمْ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ الَّذِي فَطَرَهُنَّ وَأَنَا عَلَىٰ ذَلِكُم مِّنَ الشَّاهِدِينَ”
“وَتَاللَّهِ لَآكِيدَنَّ أَصْنَامَكُمْ بَعْدَ أَنْ تُولُوا مُدْبِرِينَ”
“فَجَعَلَهُمْ جُودًا إِلَّا كَبِيرًا لَهُمْ لَعَلَّهُمْ إِلَيْهِ يَرْجِعُونَ”
“قَالُوا مَنْ فَعَلَ هَذَا بِالْهَيْتِنَا إِنَّهُ لَمِنَ الظَّالِمِينَ”
“قَالُوا سَمِعْنَا فَتًى يَذْكُرُهُمْ يُقَالُ لَهُ إِبْرَاهِيمُ”
“قَالُوا فَاتُّوا بِهِ عَلَىٰ أَعْيُنِ النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَشْهَدُونَ”
“قَالُوا ءَأَنْتَ فَعَلْتَ هَذَا بِالْهَيْتِنَا يَا إِبْرَاهِيمُ”
“قَالَ بَلْ فَعَلَهُ كَبِيرُهُمْ هَذَا فَسَلُّوهُمْ إِنْ كَانُوا يَنْظِقُونَ”
“فَرَجَعُوا إِلَىٰ أَنفُسِهِمْ فَقَالُوا إِنَّكُمْ أَنْتُمُ الظَّالِمُونَ”
“ثُمَّ نَكْسُوا عَلَىٰ رُءُوسِهِمْ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا هَؤُلَاءِ يَنْظِقُونَ”
“قَالَ أَفَتَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكُمْ شَيْئًا وَلَا يَضُرُّكُمْ”
“أَفْ لَكُمْ وَلِمَا تَعْبُدُونَ مِن دُونِ اللَّهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ”

“Biz daha önce İbrâhim’e doğru düşünme yeteneği vermiştik. Biz onu biliyorduk. O, babasına ve kavmine, “Şu kendilerine tapmakta olduğunuz heykeller de ne oluyor?” diye sormuştu. Onlar da “Atalarımızı bunlara tapar bulduk” diye cevap vermişlerdi. İbrâhim, “Doğrusu siz de atalarınız da açık bir sapkınlık içindesiniz” dedi. Onlar da “Bize gerçeği mi getirdin, yoksa bizimle oyun mu oynuyorsun?” diye sordular. İbrâhim şöyle cevap verdi: “Hayır, sizin rabbiniz, göklerin ve yerin rabbidir; onları O yaratmıştır, ben de bunu ikrar edenlerdenim.” Sonra (içinden şöyle geçirdi): “Allah’a yemin ederim ki siz ayrılıp gittikten sonra putlarınıza bir oyun oynayacağım!” (Onlar gidince) İbrâhim putları paramparça etti, belki ona başvururlar diye büyük putu bıraktı. (Dönüp durumu gören) putperestler, “Bunu tanrılarımıza kim yaptı? Muhakkak o, zalimlerden biridir” dediler. Bazıları, “İbrâhim denen bir gencin bunları diline doladığını işitmiştik” deyince, “O halde, onu hemen insanların önüne getirin, belki birileri şahitlik eder” dediler. “Bunu ilahlarımıza sen mi yaptın, ey İbrâhim?” diye sordular. İbrâhim, “Hayır” dedi, “Bu işi şu büyükleri yapmıştır. Konuşabiliyorlarsa onlara sorun!” Sonra kendi kendilerine dönüp,

“Asıl haktan ayrılanlar sizlersiniz!” dediler. Sonra yine başlarını öne eğerek “Bunların konuşamayacağını pekâlâ biliyorsun” dediler. İbrâhim, “öyleyse Allah’ı bırakıp da size ne fayda ne de zarar veremeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Size de Allah’ı bırakıp taptığınız bu şeylere de yuf olsun! Siz aklınızı kullanmaz mısınız?” dedi. Putperestler, “Eğer bir şey yapacaksanız, yakın onu ve böylece tanrılarınıza yardım edin!” dediler.”¹⁷⁷

Taberî “rüşd” kelimesini, “hakkı bulma yetisi” olarak izah eder ve ayette geçen “daha önce” ifadesinden ise bu yetinin, Hz. Mûsâ ve kardeşi Hz. Hârûn’a da verildiğini bildirir.¹⁷⁸ İbn Kesîr ise “rüşd” kelimesini Allah’ın Hz. İbrâhim’e henüz küçük yaşta iken verdiği bir “hüccet” olarak açıklar. Bu hüccetin, kavmine karşı tevhidi ispatlayacak alanda kullanmasında işine yarayacak bir irade/argüman olduğunu söyler.¹⁷⁹

Müfessirler, ayette geçen “rüşd” kelimesini her türlü ehliyet, liyakat ve salahiyet olarak açıklamışlardır. Bu manada Hz. İbrahim’e çok değerli bir olgunluğun bahşedildiğini dile getirir. Onlara göre, “şu heykeller de neyin nesi” ifadesiyle Hz. İbrâhim, kavmi için çok değerli olduğunu bildiği halde bu putlara değer vermediği için onlardan habersizmiş gibi davranmış ve onları görmezden gelmiştir. Hz. İbrâhim bu tavrı onların şereflerini küçük düşürmek ve putlarını tahkir etmek için yapmıştır. Ayrıca Hz. İbrâhim onların dalâlet içinde olduklarını söylemesi onları şaşırtmış, bu sözün ciddiyet ifade etmediğini zannetmişlerdir. Ancak Hz. İbrâhim genç yaşlarında göklerin, yerin hatta onların ve taptıkları putların da rabbinin Allah olduğunu söylemiş ve kendisinin de buna şahitlik ettiğini ifade etmiştir. Bazı müfessirler, Hz. İbrâhim’in bu sözüyle onlardan uzak olduğunu ve savunduğu davasını delillendirebileceğini ifade etmiştir. Onlara göre, Hz. İbrâhim adeta putperestlere “ben sizin gibi değilim, sizler tuttuğunuz yolun doğruluğuna delil getiremeyip atalarımızın bulunduğu yol üzereyiz diyorsunuz ve başka bir şey bulamıyorsunuz ben ise ispat edebileceğim şeyler söylüyorum” şeklinde onların bu taklit inançlarına¹⁸⁰ karşı çıkarak tevhidi duruşu ortaya koymuştur.¹⁸¹ Zemahşerî, Hz. İbrâhim’in gösterdiği tüm bu gayretlerin yanında bütün putları kırıp büyük putu bırakmasının sebebini ise kavminin bu olayı öğrendikten sonra kendisine gelecekleri, hakikatin tarafı olacakları yönündeki beklentisine bağlar. Hz. İbrâhim ise kavmi geldiğinde “Aksine şu büyükleri yapmıştır. Şunlara sorun” diye cevap vererek onları susturacaktı. Zemahşerî’ye göre, Hz.

¹⁷⁷ el-Enbiyâ 21/52-67.

¹⁷⁸ et-Taberî, c.16, s. 290.

¹⁷⁹ İbn Kesîr, c5, s. 347.

¹⁸⁰ Hz. İbrâhim’in bu ayette belirtilen mücadelesi ve kavmiyle diyalogu için ayrıca bkz. et-Taberî, c.16, s. 291-306; et-Taberî, *Taberî Tefsir Tercümesi*, c.5, s. 531-537.

¹⁸¹ el-Âlûsî, c.17, s. 122-133.

İbrâhim, putların aciz olduğunu, kimseye herhangi bir fayda veya zarar veremeyeceğini anlamaları için bu planlarını sürdürmüştür. “Taklitçilere kötülük olarak ‘putperestlerin kendi içlerinden çıkması’ yeter” diyen Zemahşerî, müşriklerin geldiği hallerin en büyük sebebi atalarını tedricen taklit etmelerinden kaynaklanmıştır.¹⁸² Hz. İbrâhim’in putları kırması, baltayı büyük putun boynuna bağlayıp müşrik kavmi sorgulamaya ve hakikati bulmaya davet etmesi, bütün bu itirazlarından dolayı ateşe atılıp Allah’ın yardımıyla kurtulması olaylarının anlatıldığı bu ayet grubu ile alakalı baktığımız tefsir eserleri neredeyse aynı minvalde yaklaşmışlardır.¹⁸³

Müşrikler, akıl nimetinden kendilerini mahrum bırakmasından dolayı sahih bir ilah fikrine sahip olmadıklarını bu kıssa bizlere göstermektedir. Çünkü akıl, hakikati araştırmada, bulmada ve kabul etmede öncelik vazifesini üstlenen bir yetidir. Müşrikler ve onların yöneticileri, insanların bu akıllarını kullanmamaları için gerek oluşturdukları iklimle gerekse de zorba anlayışlarıyla büyük çabalar içine girmişlerdir. Böylece hakikat olan tevhidi manaya ulaşamamanın önündeki en büyük engel, Allah’ın insana verdiği akıl O’nun istediği gibi kullanmamacasından kaynaklanmıştır. Tam bu noktada peygamberler devreye girerek insanları, akıl etme ve mevcut hallerini sorgulamaya davet etmişlerdir.

Bu minvalde Hz. İbrâhim, burada insanları düşünmeye sevk etmek için kıldığı putların kendilerini bile savunamayacağı kadar aciz ve zayıf olduklarını insanların akıllarına zerk etmeye çalışmıştır. Hatta büyük putun boynuna baltayı asarak onların sahip olduğu inançla alay edencesine onları bir muhakeme alanına çekmeye çalışmıştır. Hz. İbrâhim’in bu gayreti bazı insanları kısa süreliğine düşündürüp hakikate yaklaştırsa da yukarıda bahsettiğimiz iklim ve zorba yöneticilerin korkusundan dolayı tekrar eski şirk inançlarına dönmüşlerdir. Bu değişimin gerçekleşmemesinin sebebi peygamberlerin vazifelerinde bir ihmalkarlık göstermesinden dolayı değildir. Çünkü Allah onlara sadece tebliğ etme¹⁸⁴ işini vermiş, hidayeti ise hak etmeleri karşısında kendisine bağlamıştır.

¹⁸² ez-Zemahşerî, c.4, s. 150-154; Ebu’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *El-Keşşâf ‘an hakâ’iki ğavâmidî’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvil fî vucûhi’t-te’vil: Keşşâf tefsiri: (metin-çeviri)*, ed. Murat Sülün, çev. Muhammed Coşkun, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. Baskı, 2016, c.4, s. 445-455.

¹⁸³ er-Râzî, c.22, s. 179-185; İbn Kesîr, c.5, s. 347-349; es-Süyûtî, c.10, s. 302-305.

¹⁸⁴ el-Mâide 5/99; el-Ankebût 29/18; el-Ankebût 36/17.

3.2.2.3. Hz. İbrâhim'in Allah'tan aldığı vaat ve tekrar dirilişin imkanına yaklaşımı

“وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ ۖ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا ۚ قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي ط ۖ قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ”

“Vaktiyle rabbi İbrâhim'i bazı sözlerle sınavıp da İbrâhim onları eksiksiz yerine getirince, “Ben seni insanlara önder yapacağım” buyurmuştu. İbrâhim, “soyumdan da” deyince rabbi, “Vaadim zalimleri kapsamaz” buyurdu.”¹⁸⁵ ayetinden anlaşıldığı gibi Hz. İbrâhim Allah tarafından birtakım olaylar ile imtihan edilmiştir. Bazı müfessirler Hz. İbrahim'in imtihan olduğu buyruklar konusunda farklı görüşler beyan etmişlerdir. Sözü edilen bu buyrukların En'âm sûresinin 76. ile 78. ayetleri arasında bahsi geçen hususlar¹⁸⁶ olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca Hz. İbrâhim'in on farklı şey ile imtihana tabi tutulduğunu ve bunları yerine getirdiğini de dile getirmişlerdir. Bu on şeyin beş tanesi başı, beş tanesi de bedeniyle alakalı olan bu imtihanın asıl hikmeti Kur'ân'da geçen Hz. İbrâhim'in ateşe atılması meselesiydi. Hz. İbrâhim sabır ve metanet göstererek bu imtihandan Allah'ın razı olacağı bir şekilde çıkmıştır.¹⁸⁷

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ ۖ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ ۖ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي ۖ قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ ۖ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ۖ ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا ۖ وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ۝”¹⁸⁸

“İbrâhim “Rabbim! Ölüleri nasıl diriltiyorsun, bana göster!” deyince, rabbi “Yoksa inanmıyor musun?” demişti. O “Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye” cevabını verdi. Rabbi “Kuşlardan dört tane al, onları kendine alıştır, sonra (parçalayıp) her bir tepeye onlardan bir parça bırak, sonra onları çağır. Koşarak sana gelecekler ve şunu bil ki, Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir” buyurdu.”¹⁸⁸ Bu ayetin tefsiri ile alakalı Mâtürîdî şöyle demiştir; Hz. İbrâhim, Allah'ın ölüleri dirilttiğine net bir şekilde inanıyordu fakat buna kendi gözleriyle şahit olmak istedi. Çünkü ona göre, insanın gözleriyle şahit olması gelen haberden daha güçlüdür. Mâtürîdî'ye göre, Hz. İbrâhim'in Allah'tan bu talepte bulunmasının sebebi diriltme olayının nasıl olacağı konusunda O'nun içinden gelen duygu ve düşüncelerin kendisini uyarmasıydı. Mâtürîdî, insanın psikolojik olarak ihtiyacı olmadığı halde fazla bilgi edinmek amacıyla bazı meseleleri kurcaladığını düşünür. O, Hz. İbrâhim'in kalbinin sükûnet bulması ve talep ettiğine ulaşabileceğini bilmesi için böyle bir

¹⁸⁵ el-Bakara 2/124.

¹⁸⁶ "Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü. “Bu mu Rabbim?” dedi. Yıldız batınca da “Batanları sevmem” dedi. Ayı doğarken görünce, “Bu mu Rabbim?” dedi. O da batınca, “Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yolunu şaşırmış kimselerden olurum” dedi. Güneşi doğarken görünce, “Bu mu Rabbim? zira bu daha büyük” dedi. O da batınca dedi ki: “Ey kavmim! ben, sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım.” “Ben, O'nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratana çevirdim ve ben müşriklerden değilim.”

¹⁸⁷ el-Mâtürîdî, c.1, s. 226-227; Topaloğlu, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân tercümesi*, c.1, s. 254.

¹⁸⁸ el-Bakara 2/260.

istekte bulunduğunu ifade eder. Mâtürîdî bu ayetin tefsiri ile alakalı diğer farklı bir yorumu ise Hz. İbrâhim'in Allah'a arz ettiği soruyla hissi bir mucizeye sahip olmak istediğini, çünkü Hz. İbrâhim'in mucizelerinin akli olduğunu ifade eder. Ayrıca diğer Peygamberlere verilen mucizelerin hem hissi hem de akli olduğu halde Hz. İbrâhim'e hissi bir mucize vermiştir.¹⁸⁹

3.3. Hz. Mûsâ

Kur'ân'da kıssası en uzun anlatılan ülü'l-azm peygamberlerin başında Hz. Mûsâ gelir. Kur'ân ayetleri bağlamında hayatını okuduğumuz zaman çok çetin imtihanlardan geçtiği, bu yüzden de o, sabrın ve gayretin en güzel örneğini temsil eden bir peygamber olmuştur. Onun, nübüvvet öncesi hayatı da en az peygamberlik dönemi kadar önemlidir ve Kur'ân'da detaylı bir şekilde anlatılmaktadır. Kur'ân'da Hz. Mûsâ'nın otuz dört sürede ve 136 yerde bahsi geçer. Bu kadar uzun bir şekilde kıssasının anlatılması bir nevi onun hayatından ve tevhid mücadelesinden birçok dersin alınmasına da delalet eder.¹⁹⁰ Firavun'un İsrailoğulları'na uyguladığı zulüm ve erkek çocuklarını öldürme emri, Hz. Mûsâ'nın doğduğu dönemin zorluklarını gözler önüne serer. Kasas sûresi'nde bu durum şöyle ifade edilir: "Firavun ise o yerde büyüklük taslamış ve halkını çeşitli sınıflara ayırmıştı; onlardan bir topluluğu güçsüz buluyor, onların oğullarını boğazlıyor, kadınlarını sağ bırakıyordu. Çünkü o, bozgunculardandı."¹⁹¹

Böyle bir iklimde Hz. Mûsâ'nın annesine gelen ilahi bir ilham, onun Allah'a olan güvenini pekiştirmesine de çocuğunu nehre bırakacak kadar büyük bir teslimiyet göstermesine de kaynak olmuştur. Nübüvvet öncesiyle ve sonrasıyla kaynaklarda Hz. Mûsâ'nın kıssasından onun ilahi bir koruma altında olduğunun gösteren bunun gibi birçok işaret vardır. Bu kıssada anlatılan olaylar, Firavun'un bile ilahi plana hizmet eden bir aracı haline geldiğini gösterir. Firavun'un tedbirinin Allah'ın takdirini değiştiremeyeceğini de açıkça ortaya koyar. Aynı zamanda Hz. Mûsâ'nın annesine geri dönmesi de bir mucize olarak yorumlanır. Aynı ilahi irade Hz. Mûsâ'nın birisini öldürdüğü için şehirden kaçmak zorunda kalmasında da etkili olmuştur. Kaynaklarımızda Hz. Mûsâ'nın Medyen yolculuğu ve orada geçirdiği süre, Hz. Mûsâ'nın bir yandan kendini geliştirip olgunlaştığı bir dönem, diğer yandan içsel ve dışsal anlamda nübüvvet görevine hazırlık evresi olarak kabul edilir.

¹⁸⁹ el-Mâtürîdî, c.2, s. 260.

¹⁹⁰ Ömer Faruk Harman, "Mûsâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV İslam Ansiklopedisi, 2020, c.31, s. 207.

¹⁹¹ el-Kasas 28/4.

Şuayb peygamberin rehberliğinde geçirdiği bu dönem, onun bilgelik ve sabır kazandığı bir zaman dilimidir. Bu bağlamda Hz. Mûsâ'nın nübüvvet öncesi hayatı, iman edenler için önemli dersler barındırdığı gibi nübüvvet dönemine dair önemli ipuçları da içermektedir. Bu bölümde, Hz. Mûsâ'nın nübüvvet öncesi hayatını Kur'ân ayetleri çerçevesinde inceleyecek ve bu ayetlerin tefsir kaynaklarında nasıl yorumlandığını ele alacağız.

3.3.1. Kaynaklar bağlamında Hz. Mûsâ

Hz. İbrâhim'in ailesi ile beraber Harran'a daha sonra da Filistin'e göç ettikten sonra bir müddet burada kalmışlardır. Burada Hz. İbrâhim'in soyundan gelen peygamberlerden bir tanesi de "İsrail" lakabı ile Hz. Ya'kûb'tur. Onun oğlu Hz. Yusuf'un Mısır'a gitmesiyle İsrailoğulları için Mısır serüveni başlamıştı. Mısır'daki bazı zorba ve baskıcı kesimler saltanatı ele geçirince İsrailoğulları orada esir hayatı yaşamaya başlamışlardır. Hz. Mûsâ böyle bir geçmişe sahip bir kavme gönderilmişti.¹⁹²

Hz. Mûsâ'nın gönderildiği İsrailoğulları kavminin o dönemde yaşadığı ülkede zalim bir hükümdar olan Firavun, bir rüya görür. Saltanatına son verecek bir bebeğin doğduğunu gördüğü rüyasına dayanarak, bütün ülkede doğan çocukların katledilmesini emreder. Hz. Mûsâ'nın doğduğu yıla da denk geldiği için o yıl birçok çocuk öldürülür. Ancak Allah Hz. Mûsâ'nın annesine vahyederek onun içini rahatlatır ve Hz. Mûsâ'yı nehre bırakmasını emrederek kurtulmasının yolunu gösterir. İlahi taktir tecelli etmesiyle Firavun'un kucağında Mûsâ yetişir, bütün bebekleri öldürse de rüyasında gördüğü kişiyi kendi elleriyle büyütür. Hz. Mûsâ, gençliğinde dönemin zalim hükümdarı Firavun'un soyu olan kıptilerden birini öldürdüğü için korkudan bulunduğu alanı terk eder. Medyen isminde bir yere gider, Hz. Şuayb'ın kızıyla evlenir ve orada on yıl kalır. Daha sonra Mısır'a geri dönmeye karar verir ve yolda nübüvvet ile görevlendirilir. Kardeşi Hârûn'un hitabeti daha kuvvetli olduğu için Allah'tan onun kendisine yardımcı bir peygamber olarak tayin edilmesini ister. Allah'ın emriyle Firavun'a hidayet yolunu göstermek için ona gönderilirler. Ancak Firavun, bütün imkanlarını kullanarak onların taleplerinin düşmanlıkla reddeder. Ayrıca onun zulmü altında yıllarca sürgün hayatı yaşayan İsrailoğulları onun peygamber olmasıyla kurtulur, Hz. Mûsâ'nın asasının yılan olması, nehri ikiye bölüp Firavun'un askerlerinden kurtulmaları, çölde gökten yiyeceklerin inmesi gibi mucizeler tezahür eder. Meşhur bir kavram olarak literatüre geçen rû'yetullah meselesi, Hz. Mûsâ'nın Allah'ı görme isteği üzerinden gelişmiştir. Ancak bir beşer bünyesinin bunu

¹⁹² Gürer, s. 96.

kaldıramayacağını göstermesi için de Allah'ın nuru tecelli etmiş ve bu tecellinin karşısında Hz. Mûsâ bayılmıştır. Allah ile aracısız konuştuğu için Kur'ân'da "kelîmullah" olarak nitelendirilmiştir. Bütün bunların dışındaki olaylarla da onun kıssası, Kur'ân'da en uzun bir şekilde kendine yer bulur.¹⁹³

Hz. Mûsâ, kendisine Tevrat verilerek ilahi kitap indirilen dört peygamberden biridir. Kur'ân'da Hz. Mûsâ'nın hayatı hakkında verilmeyen bazı detaylara diğer kaynaklardan elde edebilmekteyiz. Hz. Mûsâ'nın babası olan İmran beş nesil geriden Hz. İbrâhim'in torunudur. Yani bu demek oluyor ki soy bakımından Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ'nın altıncı dedesidir. İsrâiloğulları Hz. Yusuf'tan sonra Mısır'a yerleşip orada uzun süre kaldıktan sonra siyasi üstünlüklerini kaybettiler ve Mısır'ın yerlisi olan Kiptilerin emirleri altına girdiler. Kiptiler ise putperest bir toplum olup bu toplumun hükümdarları olan Firavunlar İsrâiloğullarına köle gibi davranıyor ve onları esirleri gibi kullanıp çok ağır işlerde çalıştırıyorlardı. İsrâiloğulları bu zulümden kurtulup Filistin'e dönmeyi istiyorlardı ancak Firavunlar bunu engellemeye çalışıyorlardı.¹⁹⁴ Hz. Mûsâ'nın doğduğu Mısır'da var olan Firavun krallığı Mısır'da azınlık olan kişilere çok ağır işler yükler, onlara işkenceler eder hiçbir neden olmadan onları asar keserlerdi. Anlatılanlara göre Hz. İbrâhim'in soyundan gelecek bir kurtarıcı anlayışı ile İsrailoğulları, kendilerine gelecek bu kurtarıcının Firavunların zulmüne son verecekti. Kaynaklarda bu olaylar anlatıldıktan sonra genelde yukarıda açıkladığımız Hz. Mûsâ'nın hayat serüveni aktarılır.¹⁹⁵

3.3.2. Kur'ân ayetleri bağlamında Hz. Mûsâ

Yukarıda sözü edilen çerçevede Hz. Mûsâ'nın nübüvvet dönemi hayatı Kur'ân'da uzunca anlatılmasına rağmen nübüvvet öncesi ile doğrudan ilgili olan kısımların yoğun olarak Kasas sûresinin 7. ile 29. ayetleri etrafında döndüğünü söyleyebiliriz. Bu sebeple genel olarak tefsir kaynaklarında da Hz. Mûsâ'nın nübüvvet öncesine dönük hayatının bu bölümü üzerinde durulmuştur. Konumuzun alanı gereği burada tefsirler ışığında bu ayetlere değineceğiz. Kur'ân ayetleri bağlamında Hz. Mûsâ'nın nübüvvet öncesi hayatını üç başlık altında incelemek mümkündür. Bu yüzden bu bölümde onun nübüvvet öncesi hayatı ile ilgili ayetleri ve müfessirlerin bu ayetlere yaklaşımları

¹⁹³ Harman, "Mûsâ", c.31, s. 211-212.

¹⁹⁴ Çakan - Solmaz, s. 142-145.

¹⁹⁵ Aydemir, s. 113-116.

noktasında kronolojik öncelikten dolayı doğumu ve saraya yerleşmesi meselesi ile konuya başlamayı uygun gördük.

3.3.2.1. Doğumu ve saraya yerleşmesi

Hız. Mûsâ'nın doğumu ve yaşadıkları ilahi iradeyi en net bir şekilde ortaya koymaktadır. Özellikle Allah'ın Hız. Mûsâ'nın annesi vaat ettiklerinin gerçekleşmesi bu hakikatin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Hayatında birçok mucizevî kesitlere sahip Hız. Mûsâ, nübüvvet öncesi hayatıyla kutsal bir görev olan risâlete nasıl hazırlandığını en canlı sahnelerle kıssalardan öğrenmekteyiz.

”وَإِذْ نَادَىٰ إِلَىٰ أُمِّ مُوسَىٰ أَنْ أَرْضِعِيهِ إِذَا فَخَفَتْ عَلَيْهِ فَلَقِيهِ فِي الْيَمِّ وَلَا تَخَافِي وَلَا تَحْزَنِي إِنَّا رَادُّوهُ إِلَيْكَ وَجَاعِلُوهُ مِنَ الْمُرْسَلِينَ“

”فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا إِنَّ فِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَجُنُودَهُمَا كَانُوا خَاطِبِينَ“
”وَقَالَتِ امْرَأَتُ فِرْعَوْنَ قُرْتُ عَيْنٍ لِي وَلَكَ لَا تَقْتُلُوهُ □ عَسَىٰ أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ“
”وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ فَارِغًا إِنْ كَادَتْ لَتُبْدِي بِهِ لَوْلَا أَنْ رَبَطْنَا عَلَىٰ قَلْبِهَا لِتَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ“
”وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ فَبَصُرَتْ بِهِ عَنْ جُنْبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ“
”وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ“
”فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلَتَعْلَمَنَّ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ □“

“Mûsâ'nın annesine, “Onu emzir, başına bir şey gelmesinden endişe ettiğinde onu nehre bırak. Korkup kaygılanma. Biz onu sana geri döndüreceğiz ve onu peygamberlerden biri yapacağız” diye vahyettik. Nitekim Firavun ailesi onu bulup aldı. Ama sonunda o kendileri için bir düşman ve tasa sebebi olacaktı. Şüphesiz Firavun, Hâmân ve askerleri yanlış yoldalardı. Firavun'un karısı, “O, senin ve benim göz aydınlığımız, muradımız olsun! Onu öldürmeyin, belki bize faydası dokunur veya onu evlât ediniz” demişti. Onlar işin farkında değillerdi. Mûsâ'nın annesinin yüreği ise yalnızca çocuğuyla meşguldü. Eğer, inanıp güvenen biri olması için onun kalbini pekiştirmemiş olsaydık neredeyse işi meydana çıkaracaktı. Mûsâ'nın ablasına, “Onu izle” dedi. O da ötekiler farkına varmadan uzaktan kardeşini gözetledi. Biz önceden onun, başka sütanneleri kabul etmesini engellemiştik. Bunun üzerine ablası, “Sizin adınıza onun bakımını üstlenecek, üzerine titreyecek bir aile bulayım mı?” dedi. Böylelikle biz annesinin gönlü rahatlasın, gam çekmesin ve Allah'ın vaadinin gerçek olduğunu bilsin diye onu annesine geri verdik; fakat oradakilerin çoğu bunu bilmiyorlardı.”¹⁹⁶

¹⁹⁶ el-Kasas 28/7-13.

Firavunun Mısır topraklarında zorbalaştığı ve böbürlendiği en net sahnelerden birisi de burada anlatılmıştır. Halkını aptallaştırıp baskı ve eziyetler ile kendisine tapmaya mecbur bırakmıştır. firavun halkı sınıfları ayırıp İsrâiloğullarını diğer sınıfların altında tutup köleleştirmiş ve onlardan doğan erkek çocuklarını da boğazlıyordu. Ancak Kıptiler işçilerin ve hizmetçilerin tükeneyeceği endişesi ile durum firavuna anlatınca doğan erkek çocukları bir yıl arayla sağ bırakıp bir yıl arayla da öldürüyordu. Hz. Mûsâ'nın nasıl kurtulduğunu yukarıdaki ayetlerde anlatılmıştı. Ancak kardeşi Hârûn'un ise Firavun'un çocukları öldürmediği bir yılda doğmuştu.¹⁹⁷

Hz. Mûsâ'nın annesi Allah'ın emriyle onu nehre bırakacağı zaman bir annelik içgüdüğü olarak iki korku yaşamıştı. Birinci korkusu Firavun'un casuslarının veya askerlerinin çocuğunu öldürme korkusu, ikincisi ise nehirde oğlunun başına bir şey gelebilme ihtimalinden dolayı yaşadığı korkuydu. Korku, beklenen bir musibetten dolayı insanı olumsuz etkileyen bir duygu iken; üzüntü, gerçekleşmiş bir sıkıntıdan dolayı insanın yaşadığı bir hüzündür. Rivayetlere göre doksan bin bebeğin öldürülmesine rağmen Allah Hz. Mûsâ'nın annesini hem korkudan hem de hüzünden emin kalarak onu teselli etmiş, gönlünü yatıştırmış ve beklenen hayrı vaat etmiştir.¹⁹⁸ Ayetin devamında Firavun'un Hz. Mûsâ'yı bulduğunu söylemesi, düşmanlıkla niyetiyle değil muhabbet ve onu evlat edinme arzusuyla buldukları anlamına gelir.¹⁹⁹ Böylece Allah'ın Hz. Mûsâ'nın annesine vadettiği hayır, Firavun'a ise kendi düşmanını kendi eliyle beslemesiyle vaat ettiği cezanın başlangıcı oldu. Ayette belirtildiği gibi “Onlar bunun farkında değildi” denilirken bu husus dile getirilmiştir.²⁰⁰

Hz. Mûsâ'nın annesi ise Allah'tan aldığı metanet ile kalbi iyice sükûnet bulduğu için aşırı sevinç veya tasa anında bir hata yapmaktan korundu. Aksi halde Mûsâ'nın kendisinin çocuğu olduğu söyleyerek bütün işi meydana çıkaracak ve oğlunun ölümüne sebep olacaktı. Böylece Hz. Mûsâ'nın annesi, Firavun'un şefkatine değil Allah'ın vaadine inanıp tevekkül ediyordu. Hz. Mûsâ'nın kendi öz annesi dışında hiçbir kadının sütün emmediği için Allah'ın takdir ettiği olaylar gerçekleşti ve firavun belli bir ücret karşılığında öz annesini Hz. Mûsâ'ya hizmetçi olarak tuttu. Yıllarca annesinin yanında büyüyen Hz. Mûsâ, gençlik çağına gelince Allah'tan ona bir hikmet ve ilim verildi. Bu ayette ona verilen ilmin Tevrat, hükümün ise sünnet olduğu şeklinde yorumlar yapılmıştır. Allah'ın bu ikramı

¹⁹⁷ et-Taberî, c.18, s. 150-151; el-Mâtürîdî, c.11, s. 8.

¹⁹⁸ el-Âlûsî, c.20, s. 112-120.

¹⁹⁹ Muzaffer Ertuğrul, *Hz. Mûsâ-Hızır (as) Kıssası'nın Tasavvufî Yorumu*, Ankara: Ankara Üniversitesi, 2011, s. 114.

²⁰⁰ er-Râzî, c.24, s. 226-231.

sayesinde Hz. Mûsâ, henüz peygamberlikle görevlendirilmeden önce gençlik çağında olayları ince kavrayışıyla idrak eder, olaylar hakkında yorum yapacağı zaman da hakkı söylerdi.²⁰¹

3.3.2.2. Gençliği ve Mısır'dan ayrılışı

”وَلَمَّا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَاسْتَوَىٰ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ“
وَدَخَلَ الْمَدِينَةَ عَلَىٰ حِينٍ غَفْلَةٍ مِنْ أَهْلِهَا فَوَجَدَ فِيهَا رَجُلَيْنِ يَقْتَتِلَانِ هَٰذَا مِنْ شِيعَتِهِ وَهَٰذَا مِنْ عَدُوِّهِ فَاسْتَعَاثَ الَّذِي مِنْ شِيعَتِهِ
عَلَى الَّذِي مِنْ عَدُوِّهِ فَوَكَرَهُ مُوسَىٰ فَقَضَىٰ عَلَيْهِ قَالَ هَٰذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ عَدُوٌّ مُضِلٌّ مُبِينٌ“
”قَالَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ“
”قَالَ رَبِّ بِمَا أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَنْ أَكُونَ ظَهِيرًا لِلْمُجْرِمِينَ“
”فَأَصْبَحَ فِي الْمَدِينَةِ خَائِفًا يَتَرَقَّبُ فَإِذَا الَّذِي اسْتَنْصَرَهُ بِالْأَمْسِ يَسْتَصْرِخُهُ قَالَ لَهُ مُوسَىٰ إِنَّكَ لَعَوِيٌّ مُبِينٌ“
”قَلَمَّا أَنْ أَرَادَ أَنْ يَنْطِشَ بِالَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لَهُمَا قَالَ يَا مُوسَىٰ أَتُرِيدُ أَنْ تَقْتُلَنِي كَمَا قَتَلْتَ نَفْسًا بِالْأَمْسِ □ إِنْ تُرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ
جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ وَمَا تُرِيدُ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُصْلِحِينَ“
”وَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَا الْمَدِينَةِ يَسْعَىٰ قَالَ يَا مُوسَىٰ إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ“
”فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ □“

“Mûsâ yetişip olgunlaşınca, ona hikmet ve ilim verdik. İşte güzel davrananları biz böyle ödüllendiririz. Mûsâ, ahalisinin fark edemeyeceği bir vakitte şehre girdi. Orada, biri kendi halkından, diğeri düşmanı olan taraftan iki adamın birbirleriyle kavga ettiğini gördü. Kendi halkından olan kişi, düşman taraftan olana karşı ondan yardım istedi. Bunun üzerine Mûsâ ötekine bir yumruk vurup ölümüne sebep oldu; sonra şöyle dedi: “Bu şeytanın işidir; o gerçekten ayartıcı ve apaçık bir düşman! Rabbim! Doğrusu kendime zulmettim; beni bağışla!” Allah da onu bağışladı. Çünkü O, gerçekten çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicidir. Mûsâ, “Rabbim! Bana lütfettiğin nimetler hakkı için suçlulara asla arka çıkmayacağım” dedi. Şehirde korku içinde etrafı gözetleyerek sabahladı. Bir de ne görsün, dün kendisinden yardım isteyen adam bağıarak ondan yine yardım istiyor! Mûsâ ona, “Açıkkası sen düpedüz serserinin birisin” dedi. Mûsâ, ikisinin de düşmanı olan adamı yakalamak isteyince adam şöyle dedi: “Ey Mûsâ! Dün birini öldürdüğün gibi, şimdi de beni mi öldürmek istiyorsun? Demek ki sen insanların arasını düzelten değil de bu ülkede zorba biri olmak istiyorsun!” dedi. Şehrin öbür ucundan bir adam koşarak geldi ve dedi ki: “Ey Mûsâ! İleri gelenler seni öldürmek için hakkında görüşme yapıyorlar; derhal çıkıp git! İnan ki ben senin iyiliğini isteyenlerdenim.” Mûsâ korku içinde etrafı gözetleyerek oradan ayrıldı. “Rabbim! Beni zalimler topluluğundan kurtar” dedi. “

²⁰¹ el-Mâtürîdî, c.11, s. 11-19; ez-Zemahşerî, c.4, s. 483-488; İbn Kesîr, c.6, s. 222-224.

Ayette geçen “güçlü çağın” ifadesi ile 33 yaşlarına; “olgunlaşma çağın” ise 40 yaşlarına tekabül ettiğini söyleyenler olmuştur. Bu çağlarda Hz. Mûsâ’ya verilen hikmetten ise olayların inceliklerini kavramak ve onlarla amel etmek olarak yorumlanmıştır.²⁰² Bazı müfessirler ise yetişkinlik döneminin 18 ile 30 yaş arasında olduğunu söylemişlerdir. Bunlar, olgunlaşma döneminin ise 30 ile 40 yaş arasında gerçekleştiği görüşünü savunmuşlardır. 40 seneden sonra insanın zayıflama döneminin başladığını kabul edenler; aynı zamanda olgunluğun son sınırı olarak da bu yaşı baz almışlardır. Hz. Mûsâ’ya bu yaş aralığında ilim ve hikmetin verilmesi; insanlar arasında hükmetme yeteneğine ve sosyal işleri nasıl yürütülmesi gerektiğini bilgisine vakıf olması olarak yorumlanmıştır. Bu yüzden bazı müfessirler, hikmet yeteneğinin nübüvvet öncesi bir anlayış, akıl ve ilimden kaynaklandığını söylemişlerdir.²⁰³

Şehirdeki halkın “Hz. Mûsâ’nın girmesinden habersiz” olduğunu bildiren bu ayetten müfessirler, gelen kişinin Hz. Mûsâ olduğunu bilmedikleri şeklinde yorumlamışlardır. Bazıları ise “habersiz olmak” Hz. Musa’nın tanınması ile ilgili bir meseleden farklı olarak şehir ahalisinin gerçekten habersiz olduğuna yönelik diğer bir görüşte bulunmuşlardır.²⁰⁴

Hz. Mûsâ’nın şehre girdiği vakitle ilgili müfessirler arasında farklı görüşler²⁰⁵ olsa da önemli olan onun orada iki kişinin kavga ettiğine denk gelmesidir. Kendi soyundan yani İsrâiloğullarından bir adam Hz. Mûsâ’dan yardım isteyince Hz. Mûsâ karşısındaki kişiye bir yumruk atarak adamı kasti olmadan öldürdü. Öldürdüğü kişi de Firavun’un soyundan olduğu için şehirden korku içinde gizlenmeye başladı.²⁰⁶ Böyle bir durumdayken yardım etmek için yanına gittiği kişi yüzünden bir adamın ölmesine sebep olan Hz. Mûsâ, başka bir zamanda yine aynı adamın kendisinden yardım istediğini duydu. Ancak karşı taraftaki adam ona, daha önce aynı sebepten dolayı birisini öldürdüğünü söyleyince Hz. Mûsâ’nın korkusu daha çok arttı. Çünkü bu durumu sadece kendisini bildiğini zannediyordu. Artık suçlunun Hz. Mûsâ olduğu yayılmış ve Firavun tarafından aranan bir kişi ilan edilmişti.²⁰⁷

Hz. Mûsâ, Firavun’un kavminden olan o adamı öldürmesinden dolayı korku içinde şehirde sabahladı. Bu korkunun sebebi ise kendisine bir kısas uygulanması veya işlediği suçun cezasını ağır olacağını düşünmesiydi. Şehrin diğer tarafından Hz. Mûsâ’nın yanına gelen bir adam “yetkililerin onu öldürmek için kendi aralarında istişare ettiğini” haber

²⁰² et-Taberî, c.18, s. 181.

²⁰³ el-Mâtürîdî, c.11, s. 20.

²⁰⁴ el-Mâtürîdî, c.11, s. 22.

²⁰⁵ ez-Zemahşerî, c.4, s. 485.

²⁰⁶ et-Taberî, c.18, s. 188.

²⁰⁷ Mukâtil, c.3, s. 340-342; Süyûtî, c.11, s. 437-454.

verdi. Bu yüzden onun için en hayırlı olanın onun buradan uzaklaşması olduğunu tavsiye etti. Bunun üzerine Hz. Mûsâ Hz. Şuayb'ın memleketi Medyen'e doğru yola çıkar.²⁰⁸

3.3.2.3. Medyen'e yolculuğu ve tekrar Mısır'a dönüşü

”وَلَمَّا تَوَجَّهَ تِلْقَاءَ مَدْيَنَ قَالَ عَسَى رَبِّي أَنْ يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ“
”وَلَمَّا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةٌ مِنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمْ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقِي
يُصْدِرَ الرِّعَاءَ وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ“ ”حَتَّى
”فَسَقَى لَهُمَا ثُمَّ تَوَلَّى إِلَى الظِّلِّ فَقَالَ رَبِّ إِنِّي لِمَا أَنْزَلْتَ إِلَيَّ مِنْ خَيْرٍ فَقِيرٌ“
”فَجَاءَتْهُ إِحْدَاهُمَا تَمْشِي عَلَى اسْتِحْيَاءٍ قَالَتْ إِنَّ أَبِي يَدْعُوكَ لِيَجْزِيَكَ أَجْرَ مَا سَقَيْتَ لَنَا فَلَمَّا جَاءَهُ وَقَصَّ عَلَيْهِ الْقِصَصَ قَالَ
لَا تَخَفْ □ نَجَوْتَ مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ“
”قَالَتْ إِحْدَاهُمَا يَا أَبَتِ اسْتَأْجِرْهُ إِنَّ خَيْرَ مَنِ اسْتَأْجَرْتَ الْقَوِيُّ الْأَمِينُ“
”قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنكِحَكَ إِحْدَى ابْنَتَيَّ هَاتَيْنِ عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِي حِجَجٍ فَإِنْ أَتَمَمْتَ عَشْرًا فَمِنْ عِنْدِكَ وَمَا أُرِيدُ أَنْ أَتُخِفَ
عَلَيْكَ سَتَجِدُنِي إِنْ شَاءَ اللَّهُ مِنَ الصَّالِحِينَ“
”قَالَ ذَلِكَ بَيْنِي وَبَيْنَكَ أَيَّمَا الْأَجَلَيْنِ قَضَيْتُ فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ وَاللَّهُ عَلَى مَا نَقُولُ وَكِيلٌ“
”فَلَمَّا قَضَى مُوسَى الْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًا قَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَعَلِّي آتِيكُمْ مِنْهَا بِخَبَرٍ
أَوْ جَذْوَةٍ مِنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ“

“Mûsâ Medyen'e doğru yöneldiğinde, “Umarım rabbim bana doğru yolu buldurur” dedi. Medyen suyuna vardığında orada hayvanlarını sulayan bir grup insanla karşılaştı. Onların biraz ötesinde de (hayvanlarının suya gelmesini) engelleyen iki kadın gördü. Onlara, “Meseleniz nedir?” diye sordu. “Çobanlar sulayıp çekilmeden biz (hayvanlarımızı) sulayamayız; babamız da çok yaşlı” dediler. Bunun üzerine Mûsâ, onların hayvanlarını sulayıverdi. Sonra gölgeye çekilip, “Ey rabbim! Bana lütfedeceğin her türlü hayra muhtacım!” diye niyazda bulundu. Bu esnada kızlardan biri utangaç bir eda ile yürüyerek yanına geldi; “Bizim yerimize (hayvanlarımızı) sulamanın karşılığını ödemek üzere babam seni çağırıyor” dedi. Mûsâ, babalarının yanına gelip de ona başından geçenleri anlatınca, “Korkma, zalimler guruhundan kurtuldun” dedi. O iki kızdan biri, “Babacığım, onu ücretle tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir olandır” dedi. Baba, “Bana sekiz yıl çalışmana karşılık şu iki kızımдан birini seninle evlendirmek istiyorum. Eğer on yıla tamamlarsan bu da senin bileceğin bir şey; seni zorlamak istemem. İnşallah benim iyi kimselerden olduğumu göreceksin” dedi. Mûsâ, “Bu seninle benim aramdadır; bu iki süreden hangisini doldurursam doldurayım, bana haksızlık yok! Söylediklerimize Allah şahittir” diye cevap verdi. Mûsâ bu süreyi

²⁰⁸ ez-Zemahşerî, c.11, s. 489-490.

doldurup ailesiyle birlikte yolda giderken Tûr tarafında bir ateş gördü; ailesine, “Siz bekleyin; ben bir ateş gördüm, belki oradan size bir haber yahut ısınmanız için bir parça ateş getiririm” dedi.”²⁰⁹

Medyen’e vardığında Burada iki kızın hayvanlarını sulaması için kendi hayvanlarını sulayan çobanların gitmesini beklediğini görünce onlara yardım etti. Bu sebepten dolayı kızları eve erken dönünce babaları bunun sebebini sordu. Kendilerine bir gencin yardım ettiklerini babalarına söyleyince, bu kızların babaları olan Şuayb aleyhisselam bu genci görmesi için onu çağırdı. En az sekiz yıl yanında yardımcı olarak kalması durumunda kızlarından birisini onunla evlendireceğini söyleyen Hz. Şuayb, sözünde durdu ve onu kızıyla evlendirdi. Daha sonra Hz. Mûsâ ailesi ile beraber Mısır’a doğru yola çıktı. Yolda bir dağda ateşin çıktığını görünce oraya doğru gitti ve orada Allah’tan vahiy alarak nübüvvet görevine başladı.²¹⁰

Râzî’ye göre, Hz. Mûsâ, o adamı itmesinden dolayı onun ölümüne sebep olmasının karşılığında firavun sisteminde büyük bir cezanın olduğunu biliyordu. Hemen ertesi gün öldüren kişinin kendisi olarak anlaşılabileceğini tahmin ettiği ve askerlerin peşine düşeceğini bildiği için endişe ile geceyi korku içinde geçirdi. Hatta kavga eden İsraili ertesi gün tekrar Hz. Mûsâ’dan yardım isteyince ona “azgın” olduğunu söylemesi de bu endişesinin ve pişmanlığının bir göstergesiydi. Zaten olay bütün şehre yayılınca firavuna kadar da ulaşmış ve Kıptilerin Hz. Mûsâ’yı öldürme fikri ortaya çıkmıştı. Böyle bir atmosferde Hz. Mûsâ, Allah’a yalvararak ve ondan yardım isteyerek korku ile güven arasında bir his ile şehirden çıktı. Ancak müfessirler Hz. Mûsâ’nın Medyen’e doğru bilerek gidip gitmediği konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Râzî’ye göre, bir kısım müfessir; Medyen’i sonradan keşfetti çünkü bilinçli olarak oraya gitmedi demişlerdir. Diğer bir kısmı ise, Hz. Mûsâ’nın zihninde zaten Medyen’e gitme planı vardı ve bu gaye ile yola çıktığını söylemişlerdir. Râzî, ayette Hz. Mûsâ için “Medyen’e yöneldi” yerine “Medyen tarafına yönelince” demesi o tarafın tam olarak nereye çıktığını bilmediğini, “umarım Rabbim beni doğru yola iletir” derken de yine kasti olarak Medyen’e gitmediği anlamına geldiğini ifade etmiştir. Hz. Mûsâ bu şehre varınca büyük bir kalabalığın bir kuyunun etrafında su sırası beklediğini görür. Biraz daha aşağı tarafta ise iki kadının hayvanlarını otlatması için beklediğini fark eder. Onların burada bekleme sebebini sorunca babalarının yaşlı olduğundan dolayı onun işlerini kendilerini yaptığını Hz. Mûsâ’ya söylediler. Hz.

²⁰⁹ el-Kasas 28/7-29.

²¹⁰ Mukâtil, c.3, s. 340-342; es-Süyûtî, c.11, s. 437-454; ez-Zemahşerî, c.11, s. 495-497; et-Taberî, c.18, s. 210-215; el-Mâtürîdî, c.11, s. 32-34.

Mûsâ'nın iri yapılı ve güçlü bir bedeni olduğu için o iki kadının hayvanlarını alıp oradakilerden müsaade isteyerek o hayvanları suladı. Bu iki kadın bu olayı döndüklerinde babalarını anlattı. Babaları Hz. Şuayb ona yukarıda geçen teklifte bulunarak hem güven içinde uzun bir süre geçirmesini hem de kızıyla evlendirip bir aile kurmasını sağladı.²¹¹

Hız. Mûsâ'nın nübüvvet öncesi hayatıyla ilgili yukarıda tefsirlerden elde ettiğimiz kadarıyla geniş çaplı bir malumatın varlığını gördük. Ancak aynı durum Kur'ân'da Hz. İsa'nın nübüvvet öncesi yaşamı hakkında da söylemek neredeyse imkansızdır. Çünkü daha önce de çeşitli vesilelerle açıklamaya çalıştığımız gibi Kur'ân'ın temel gayesi insanları dalâletten kurtarıp hidayete sevk etmektir. Bu gayeyi peygamberlerin kronolojik hayatlarını vermek yerine onların getirdiği mesajlar, bu mesajlar karşısında kavimlerinin tutumları, iman veya inkâr şeklinde iki tercih olan bu tutumların sonucunda nelerle yüzleştikleri üzerinden kıyamete kadar bütün insanlara dersler çıkarma imkânı sunarak gerçekleştirir. Hz. İsa'nın mucizevi doğumu ve nübüvvet öncesi başka birkaç küçük detay hariç neredeyse Kur'ân'da bir bilgi bulunmamaktadır. Şimdi dördüncü ülü'l-azm peygamber olan Hz. İsa'ya geçebiliriz.

3.4. Hz. İsa

Kur'ân'da Hz. İsa'nın hayatı, özellikle nübüvvet öncesi dönemi hakkında bilgi sınırlıdır. Ancak, bazı ayetler, tefsirler ve İslam Tarihi kaynakları üzerinden nübüvvet öncesi hayatına dair önemli ipuçları edinmek mümkündür. Hz. İsa hem Müslümanlar hem de Hristiyanlar için büyük bir peygamber olarak kabul edilir. Müslümanlar onu Allah'ın peygamberi olarak görürken, Hristiyanlar onu Tanrı'nın oğlu olarak kabul eder. Kur'ân'da Hz. İsa'nın babasız bir şekilde Meryem annemizin rahmine düşmesi büyük bir mucize²¹² olarak anlatılmaktadır. Hz. Meryem'in bakire ve iffet abidesi olmasına rağmen Hz. İsa'ya hamile kalması, insanlık tarihinde benzeri olmayan bir olaydır. Tefsirlerde bu olay, Hz. İsa'nın nübüvvet öncesi olağanüstü durumlarından biri olarak kabul edilir.

Hız. Âdem'in de babasız olarak Allah tarafından yaratılmasıyla da birbirine benzerlik gösteren Hz. İsa'nın yaratılışı, Allah'ın kudretini en canlı şekilde göstermektedir. Bu durum, Hz. İsa'nın nübüvvet öncesi hayatının sıradan bir insanın hayatından farklı olduğunu ortaya koymaktadır. İslâmî ilimlerde Hz. İsa'nın doğumu kadar ölümü de gündem olmuş ve yeryüzüne tekrar bir kurtarıcı olarak gönderileceğine yönelik ihtilaflar

²¹¹ er-Râzî, c.24, s. 237-240.

²¹² Meryem 19/1621.

günümüze kadar tartışılmalıdır. Ancak Hz. İsa'nın hayatındaki bu kısım nübüvvet dönemi ile ilgili bir bölüm olduğundan dolayı burada vefatı ve tekrar yeryüzüne gönderilmesi meselesini işlemeyeceğiz. Çalışmamızın bu kısmında, Hz. İsa'nın Kur'an'daki ayetler ışığında nübüvvet öncesi hayatını inceleyeceğiz.

3.4.1. Diğer kaynaklar bağlamında Hz. İsa

İncil'lerde Hz. İsa ile alakalı bilgilere baktığımızda, Matta İncil'inin ilk bölümünde Hz. İsa'nın soyu Hz. İbrahim'den Hz. Davud'a 14 kuşak, Hz. Davud'tan Babil sürgününe kadar 14 kuşak, Babil sürgününden Mesih'e kadar 14 kuşak olduğu ifade edilmektedir.²¹³ Hz. Meryem Kur'an'da iffeti ve namusuyla örnek bir kadın olarak ifade edilmiş, saflığı ve dürüstlüğü'nün yanı sıra iyi bir anne ve rol model olarak karşımıza çıkmaktadır.²¹⁴ Herhangi bir erkeğin eli değmeden Allah'ın ol demesi ile Hz. Meryem hamile kalmış ve Hz. İsa'yı dünyaya getirmiştir. İnsanlar daha önce Hz. Meryem'in bir iffetsizliğine şahit olmadıkları için Hz. Meryem'in kucağında bir çocukla gelmesine hayret ettiler. Bu çocuğun nasıl ve kimden olduğunu sormaya başladılar. Hz. Meryem ise hiçbir karşılık vermeden sadece çocuğu işaret etti. Tam o esnada beşikteki bebek bir anda herkesin anlayabileceği bir tarzda konuşmaya başladı. Küçük çocuğun konuştuğunu ilk kez gören herkes duyduklarına ve gördüklerine inanamadı. Çünkü daha önce bu tarz bir şeyle karşılaşmamışlardı ve kime anlatsalar onların bu anlattığına inanmayacaklardı. Bundan sonra artık Hz. Meryem'in herhangi bir açıklama yapmasına gerek kalmamıştı. Hz. İsa bundan sonraki hayatında normal bir çocuk gibi hayatına devam etmiş, çocuklar nasıl ve ne zaman konuşuyorsa o da aynı şekilde konuşmuştur. Hz. İsa annesiyle beraber Şam tarafında Nasıra adında bir köyde yaşamaya devam ettiler. Hz. İsa bu köyde 30 yaşına kadar kaldı. O, 30'lu yaşlarına geldiğinde vahiy meleği tarafından kendisine vahiy geldi ve onun peygamber olarak seçildiğini ona bildirdi.²¹⁵

Hz. İsa'nın Filistin'in Kudüs şehrinin güneyinde bulunan Beytlehem kasabasında doğduğu bilinir. Hristiyanlar onun doğumunu miladi takvimin başlangıcı kabul ederek tarihin sıfır yılını Hz. İsa'nın doğumundan başlatırlar. Ancak Hristiyan bilim adamlarının yaptığı bazı araştırmalar, onun doğum tarihinin MÖ 4. yıla veya MS 2. ya da 3. yıla tekabül ettiğini ortaya koymakla Hz. İsa'nın doğum tarihi hakkında kesin bir bilginin

²¹³ Hüseyin Çelik, *Hz. İsa (as) İncecek Mi*, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2020, s. 22.

²¹⁴ Hüseyin Çelik, "Kur'an'da, Peygamber Kıssalarında Kadın Motifleri", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2, 2014, s. 54.

²¹⁵ Kazancı, s. 565-575.

olmadığını akıllara getirmişlerdir. Hz. İ̇sâ'nın babasız bir şekilde dünyaya gelerek bebekliğinden itibaren farklı özellikler ortaya koymasını hem Kuran'da hem de İnciller'de görmek mümkündür.²¹⁶ Hz. İ̇sâ'nın nesebi sadece Matta ve Luka İncillerinde karşımıza çıkmaktadır. Matta Hz. İ̇sâ'nın soyunu Hz. İbrâhim'e kadar dayandırıp 42 kişi sayarken, Luka incili ise Hz. Adem'e kadar 55 kişi sayarak Hz. İ̇sâ'nın soyunu dayandırır.²¹⁷

Hristiyanlık literatüründe Hz. Meryem'in hamileliği ile Hz. İ̇sâ'nın doğum süreci Matta ve Luka İncillerinde onların diğer kaynaklarına nazaran daha detaylı olarak ele alınır. Bu anlatılar arasında ince nüans farklılıkları bulunsa da Hz. İ̇sâ'nın Hz. Adem'e kadar olan nesebi, Meryem'in çocukla müjdeleneceği, Hz. İ̇sâ'nın doğumu ve yaşadığı olaylar anlatılır. Ancak bu iki İncil'in kaynağı olarak kabuk edilen Markos İncil'inde bu olaylara değinilmediği görülür.²¹⁸

Kur'an'da kendisinden bahsedilen dört seçkin aileden bir tanesi de Âl-i İmrân'dır. Hz. İ̇sâ'nın annesi Hz. Meryem bu aileye mensup idi. Hz. Meryem henüz doğmadan annesi tarafından beyt-i maktis için adanmıştı. Hz. Meryem yaşadığı süre boyunca iffeti ve namusuyla tanınan bir kadındı. Bir gün beyti'l-makdis'te iken Cebrail ona insan şeklinde görünerek Allah ona bir erkek çocuk bahşedeceğini haber vermiştir. Hz. Meryem yukarıdaki diyalog ile bu müjde karşısında şaşkınlığını gizleyememişti. Zamanı geldiğinde Hz. Meryem bir çocuğa hamile kaldı ve uzak bir yere giderek bu çocuğu doğurdu.²¹⁹ Kaynaklarda bu olaylarla ilgili benzer pasajlar geçmektedir. Tekrara düşmemek için burada ayetler üzerinden bir incelemeye geçeceğiz.

3.4.2. Kur'an ayetleri bağlamında Hz. İ̇sâ

Ülû'l-azm peygamberlerden biri olarak anlatılan Hz. İ̇sâ, Kur'an'da on beş sûrede ve toplamda doksan üç ayette ismi ile zikredilir. Birçok defa İ̇sâ, bazı yerlerde Meryem'in oğlu,²²⁰ Allah'ın kelimesi, rûhullah²²¹ veya Hristiyanların yüklediği anlamdan farklı olarak Mesih vasfı²²² ile Hz. İ̇sâ'dan bahsedilir. Hz. İ̇sâ'nın anlatıldığı yerlerde en çok vurgulanan durumlardan hiç şüphesiz biri de ona ulûhiyet nispet etmeyi kesin bir dille

²¹⁶ Zekiye Sönmez, "İnciller ve Kur'an Işığında Hz. İ̇sâ" 2000. Yılında Hristiyanlık, Ankara, Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2002, 142-143.

²¹⁷ Niaz Çavgalov, *İncillere ve Kur'an'a Göre Hz. İ̇sâ'nın Mesajı*, Bursa, 2012, s. 7.

²¹⁸ Ali İhsan Yitik, *İncillere ve Kur'an'a Göre Hz. Meryem'in Müjdeleneceği ve Hz. İ̇sâ'nın Doğumu*, Ankara, Berikan Yayınevi, ts., s. 409-410.

²¹⁹ Çakan - Solmaz, s. 235-239.

²²⁰ en-Nisa 4/171.

²²¹ en-Nisa 4/171.

²²² Çelik, s. 30.

yasaklanmasıdır. Mucizevî doğumu kadar Allah'tan aldığı ilahi kitap İncil ile İsrâiloğullarına gönderilmiş bir peygamber olarak risâlet görevine başlaması ve bu uğurda ağır imtihanlardan geçmesi olmuştur. Ayrıca havarileri ile birlikte Allah'ın gökten sofraya indirmesiyle²²³ onlara ikramda bulunması, körlük gibi bazı hastalıkları iyileştirmesi ve ölümleri direktmesi²²⁴ gibi mucizeler de Hz. İsa'ya verilmiştir. Hz. İsa'nın nübüvvetten önce Allah'ın izniyle kuş şeklinde bir şey yapıp ona üfleyerek can verdiği, körü ve alacalıyı iyileştirdiği ve ölümleri dirilttiği belirtilir. Bu ayetler, Hz. İsa'nın nübüvvet öncesi döneminde olağanüstü bir şekilde babasız doğan kimse olduğunu gibi nübüvvet dönemine dair de olağan üstü olduğunu ortaya koyar. Onun yaşadığı toplumda, manevi bir rehber olarak tanınmış olabileceği ve bu dönemde de Allah tarafından desteklendiği düşünülebilir. Ayrıca O, Hz. Muhammed'in Ahmet ismi ile geleceğini de müjdelemiştir.²²⁵ Burada Hz. İsa'nın nübüvvet öncesi hayatını konu alan ayetler ışığında onu peygamberlikten önceki hayatıyla tanımaya çalışacağız.

”إِذْ قَالَتِ الْمَلَكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ □ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنْ الْمُقَرَّبِينَ“

”وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ“

”قَالَتْ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمَسِّنِي بَشَرٌ قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ يَخْلُقُ مَا يَشَاءُ إِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ“

”وَيُعَلِّمُهُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ“

”إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ“

“Melekler demişti ki: “Ey Meryem! Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor. Adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir, dünyada da âhirette de itibarlı ve (Allah'a) yakın kılınanlardandır. O hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşacak ve sâlih kişilerden olacak.” Dedi ki: “Rabbim! Bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur?” Allah buyurdu: “İşte öyle, Allah dilediğini yaratır, bir işin olmasını istedi mi ona sadece ‘ol!’ der, o da olur.” Rabbin ona yazmayı, hikmeti, Tevrat'ı ve İncil'i öğretecek.” Allah nezdinde İsa'nın durumu Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan var etti; sonra ona “ol” dedi ve oluverdi.”

Burada zikrettiğimiz Âl-i İmran sûresinin 45. ayetinden 62. ayetine kadar Hz. İsa'nın doğumu, özellikleri kendisine verilen görevler ve Allah'ın katına yükselmesi meselelerinin konu edilmiştir. Ancak Âl-i İmran sûresinin 45. ayetinden 48. ayetine kadar olan bölüm

²²³ el-Mâide 5/112.

²²⁴ Âl-i İmrân 3/49.

²²⁵ Ömer Faruk Harman, “İsa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV İslam Ansiklopedisi, 2000, c.22, s. 469-472.

Hız. İŖŖŖ'nın nŖbŖvvet Ŗncesi hayatını anlatmaktadır. Hız. İŖŖŖ'nın doğum yeri ve tarihi ile ilgili kaynaklarda kesin bir bilgi ulaşmamız mŖmkŖn olmamıştır. Hız. Meryem'in babasının isminin İmrŖn olmasından dolayı Hız. İŖŖŖ'nın İmrŖn ailesine mensup olduğunu sŖyleyebiliriz. Bizim için Ŗnemli olan burada Hız. Meryem'in mucizevŖ bir şekilde hamile kalması ve Cebrail ile girdiği diyalogtur. Ŗzellikle Cebrail'e iffetinden ve bir erkek kendinin kendine değmediğinden bahsederek bŖyle bir işin mŖmkŖn olmadığını sŖylemesine karşılık Cebrail'den, Allah için bu mucizelerin kolay bir iş olduğu cevabını alır. Babasız bir şekilde dŖnyaya gelen Hız. İŖŖŖ'nın bu durumu bu surenin 59. ayetinde Hız. Âdem'in yaratılışına benzetilerek izah edilir.²²⁶ Ailesi ve yakın akrabalarla ilgili geniş bir bilginin tefsir kitaplarında yer almasına rağmen konumuzla doğrudan ilintili olmadığı için burada belirtmeye gerek yoktur. Ayrıca İncil Ŗzerinden uzunca açıklamalar da yapılmış ancak konumuz Kur'an ayetleri bağlamında bir inceleme olduğu için burada bu konulara girmedik.

Hız. İŖŖŖ'nın "anne kucağında" konuşması "sŖt dŖneminde kaldığı beşiği" ifade eder. Bu Kur'anŖ ifadeler onun ne kadar kŖŖk yaşta mucizevi bir şekilde konuştuğunu gŖsterir. Bu ayette hem beşikte hem de yetişkinlik dŖneminde konuştuğunu vurgulaması beşikteki konuşmalarının bir yetişkinin konuşması hatta bir peygamber lisani²²⁷ ile kendini ifade etmesi şekkinde olgun ifadeler barındırdığını gŖsterir. Ayette geçen "كھلا" ifadesi ise 30 ile 40 yaşları arasına denk gelecek bir manayı içerir ve Hız. İŖŖŖ'nın yetişkin ve gençlik dŖnemlerine işaret eder.²²⁸ MŖfessirler, bu ayette Allah'ın Hız. Meryem'i bir kelimeyle mŖjdelemesinin iki anlama gelebileceğini sŖylemiřlerdir. Birinci anlamı Allah'ın bir şeye ol dediğinde onun olması anlamına gelen ve 47. ayette geçen "كن" kelimesidir. Bu anlamda sebepler Allah'ın dışındaki varlıklar için geçerli iken Allah için Hız. İŖŖŖ'nın Ŗzelinde olduğu gibi babasız bir şekilde doğması Allah'ın ol emrinin kudretini gŖsterir. İkinci anlamı ise Hız. İŖŖŖ'nın beşikte iken konuştuğu kelimelerdir.²²⁹

İnsan için en imkŖnsız olan işlerde Allah'ın ol demesiyle o işin hemen gerçekleşmesi, Allah'ın kudretinin tezahŖrŖdŖr. Hız. İŖŖŖ'nın vasıtasız ve babasız bir şekilde doğumu da bu minvalde anlaşılmalıdır. Hız. İŖŖŖ'nın beşikte konuşması gibi bu da sadece ona mahsus bir durumdur. Allah onun hem beşikte hem de yetişkin olduğunda insanlarla konuşacağını beyan ederken aslında gençlik dŖnemine kadar yaşayacağına işaret

²²⁶ Karaman vd., c.1, s. 570.

²²⁷ ez-ZemahřerŖ, c.2, s. 559.

²²⁸ er-RŖzŖ, c.8, s. 26-28.

²²⁹ el-MŖtŖrŖdŖ, c.2, s. 305.

etmiştir. Mucize devamlı sürmediği için Hz. İsa'nın beşikte konuşması da o anda gerçekleşmiş bir mucizedir. Bununla birlikte Hz. Meryem bir çocuğun ancak evlilikle dünyaya gelebileceğini bildiği için bu müjdeyi duyduğunda “bir erkek elinin kendine değmediğini” söyleyerek şaşkınlığını dile getirmişti. Bu yüzden Hz. Âdem'in durumu ona haber verilerek onun Allah için kolay bir iş olduğu ve bu sürecin Allah'ın kontrolü altında olduğu mesajı veriliyordu.²³⁰

Hiz. Meryem, Allah'ın takdiri ile düştüğü bu durumdan başına ne geleceğine tahmin etse de Allah'ın emrinden dolayı insanların içine girdi ve insanlar ona çirkin yakıştırmalarda bulundu. Ancak Hz. İsa yine Allah'ın takdiriyle beşikteyken Allah'ın bir kulu olduğunu söyleyerek mucizevi bir şekilde konuştu. Böylece insanlar Hazreti Meryem'in iffetinin temizliğini bir kez daha anlamış olurdular. Beşikte: “kendisine kitap verileceğini, peygamber seçileceğini, namaz ve zekât ibadetlerini titizlik yerine getireceğini, annesine hürmetli bir evlat olacağını, asla isyankârlık içine girmeyeceğini, doğacağı, öleceği ve dirileceği günlerde Allah'ın emniyeti dahilinde korunacağını” söyledi. Ayette geçen Hz. İsa'nın yetişkin iken konuşacağı şekildeki ifadeden bazı müfessirler, peygamberlik vazifesinin verilmesiyle insanları tebliğ görevini kastedildiğini söylemiştir.²³¹

Hristiyanlar, Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelmesinin arkasındaki hakikati fark etmek yerine Onun, bir tanrının oğlu olduğuna yönelik sapkın bir inanca girmişlerdir Oysa Kur'an bu mucizevi yaratılışı Hz. Adem'in yaratılışına benzemesi üzerinden anlatmakta ve onu asla ilah olmadığını özellikle vurgulamaktadır.²³²

”إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ اذْكُرْ نِعْمَتِي عَلَيْكَ وَعَلَىٰ وَالِدَتِكَ إِذْ أَيَّدْنَاكَ بِرُوحِ الْقُدُسِ تُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَإِذْ عَلَّمْنَاكَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالنُّورَ وَالْإِنْجِيلَ وَإِذْ تَخْلُقُ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ بِإِذْنِي فَتَنفُخُ فِيهَا فَتَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِي وَتُبْرِئُ الْأَكْمَةَ وَالْأَبْرَصَ بِإِذْنِي وَإِذْ تُخْرِجُ الْمَوْتَىٰ بِإِذْنِي وَإِذْ كَفَفْتُ بَنِي إِسْرَآئِيلَ عَنْكَ إِذْ جِئْتَهُم بِالْبَيِّنَاتِ فَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ إِنْ هَٰذَا إِلَّا سِحْرٌ مُّبِينٌ“

“İşte o zaman Allah şöyle diyecek: “Ey Meryem oğlu İsa! Sana ve annene lüt ettiğim nimetleri hatırla! Seni Rûhulkudüs'le (Cebrâil) desteklemiştim de hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşuyordun. Sana yazmayı, hikmeti, Tevrat ve İncil'i öğretmiştim. Benim iznimle çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıp ona üflüyordun ve benim iznimle derhal kuş oluyordu. Benim iznimle körü ve cüzzamlıyı iyileştiriordun. Yine benim iznimle ölüleri diriltiyordun. Onlara açık kanıtlar getirdiğin zaman buna karşı

²³⁰ el-Mâtürîdî, c.2, s. 304-306.

²³¹ et-Taberî, c.5, s. 409-416.

²³² Karaman vd., c.1, s. 570.

içlerinden inkâr edenler ‘Bu düpedüz bir büyü!’ dediklerinde İsrâiloğulları’nın sana zarar vermelerini önlemiştim.”²³³

Hız. İsâ’nın çamurdan kuş biçiminde bir cisim yaptıktan sonra ona üflediğinde Allah’ın izniyle onun canlı bir kuşa dönüşmesi, körleri ve cüzzamları iyileştirmesi ebetteki büyük mucizelerdir. Ancak Allah’ın Hız. İsâ’ya verdiği en büyük nimet, ayetin sonlarında da belirtildiği gibi onu İsrâiloğullarından gelebilecek tehditlere ve tehlikelere karşı koruma garantisiydi. Bunun dışında Hız. Zekeriyâ her ne zaman Hız. İsâ’nın odasına gelse mabette onun yanında mutlaka Allah’tan gelen bir rızık bulurdu. Bunlardan dolayı Allah, ona ve annesine verdiği nimetlerden dolayı şükretmesini istemiştir. Çünkü Hız. İsâ çamurdan yapılmış bir kuşun nasıl diriltildiğini kendi gözleriyle görerek Allah’ın kudretini en iyi şekilde kavramıştı. Bu tür mucizelerin Hız. İsâ’nın eliyle meydana gelmesi onun peygamberliğine işaret olarak anlaşılmıştır.²³⁴

Bu ayetlerin dışında Hız. İsâ’nın doğumunun müjdelenmesi, Hız. Meryem’in hayretler içinde kalması ve beşikte konuşması gibi nübüvvet öncesi hayatını anlatan başka ayetler²³⁵ de vardır. Ancak hem bu ayetler hem de tefsirlerde bu ayetlere getirilen yorumları okuduğumuz zaman ortalama bahsettiğimiz çerçeve çıkmaktadır. Aynı yaklaşımları zikretmemek için burada son peygamber Hız. Muhammed’in nübüvvet öncesi hayatını incelemeye çalışacağız.

3.5. Hız. Muhammed

Son Peygamber Hız. Muhammed’in soyunun Hız. İsmâil üzerinden Hız. İbrâhim’e kadar dayandığı kaynaklarda şu şekilde tarif edilir: Muhammed b. Abdullah b. Abdülmuttalib b. Hâşim b. Abdümenâf b. Kusay b. Kilâb b. Mürre b. Kâ’b b. Lüey b. Gâlib b. Kureyş b. Mâlik b. Nadr b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar b. Nizâr b. Mead b. Adnân b. İsmâil b. İbrâhim’dir.²³⁶

3.5.1. Diğer kaynaklar bağlamında Hız. Muhammed

Hız. Muhammed insanlar arasında en saygıdeğer ve en kâmil olandır. İnsanların en güzel özellikleri onda görülmektedir. O yaşadığı hayatıyla bizlere yegâne örnek olmuş hem

²³³ el-Mâide 5/110.

²³⁴ el-Mâtürîdî, c.4, s. 369-370.

²³⁵ Meryem 19/16-27, 29-33, 34-36.

²³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa’d, *Kitâbü’l-Tabakâtü’l-kebîr*, thk. Dr. Ali Muhammed Ömer, Kahire: Mektebetü’l-Hancı, 1. Baskı, 2001, s. 88-89.

bu dünyada hem de ahirette mutlu olabilmenin formülünü bizlere yaşayarak öğretmiştir. Bizler için bu kadar değerli olan bir şahsiyetin hayatını öğrenmek elbette çok önemlidir. Allah'ın elçi olarak seçtiği Hz. Muhammed'in hayatı yüzyıllar geçmesine rağmen büyük bir merakla öğreniliyor, okunuyor ve örnek alınmaya devam ediliyor. Bu bağlamda O'nun hayatını öğrenmek istediğimizde Kur'an'da onun hayatı ile alakalı çok az bilgi olmasına rağmen sîret kaynaklarında hayatının büyük bir bölümünü okuyabilmekteyiz. Peygamberimizin hayatını çok detaylı bir şekilde ele almak konumuzun bağlamının dışına çıkacağından dolayı burada Hz. Peygamberin diğer kaynaklarda geçen yönüyle hayatını özetle vermeye çalışacağız. Bu kadar geniş malumatın olduğu bir Peygamberin Nübüvvet öncesi hayatını ancak müstakil bir tez olarak yazmak mümkün iken biz burada bu derinlikte bir çalışmanın içine giremeyeceğiz. Çünkü bu çalışmamız bir siyer veya İslam tarihi kaygısıyla yazılmadığı için konumuz bağlamında en ana hatlarıyla Hz. Muhammed nübüvvet öncesi hayatını ele alacağız. Hz. Muhammed'in hem nübüvvet öncesini hem de nübüvvet dönemini tahlil edebilmek için onun doğduğu ortamı tanımak önem arz etmektedir. Burada dinî, ekonomik ve sosyal/ahlakî yapı üzerinden Peygamberimizin doğduğu çevreyi incelemeye çalışacağız.

3.5.2. Doğduğu çevre ve toplumsal yapı

Hz. Muhammed 2 yıl öncesi olarak 569 yılında doğduğuna yönelik güçlü görüşler²³⁷ olmasına rağmen 571'de doğduğuna yönelik genel bir kabul oluşmuştur. Arap yarımadasının Hicaz bölgesine bağlı Mekke şehrinde dünyaya geldi. Onu gerek nübüvvet öncesi gerek nübüvvet dönemi noktasında daha iyi tanıyabilmek için doğduğu çevreyi ve toplumun yapısını iyi tahlil etmek gerekir. Bu sebeple din, ekonomi, ahlak ve sosyal hayat başlıkları altında Hz. Muhammed'in doğduğu çevreyi ve toplumun yapısını tanımaya çalışacağız. Ancak asıl konumuz Peygamberimizin nübüvvet öncesi hayatı olduğu için bu başlıkları sadece ana hatlarıyla ele alınacaktır.²³⁸

3.5.2.1. Dini hayat

Hz. Muhammed'in doğduğu bölgede en yaygın inanç putperestlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında da başka inançlar ve dinler olmakla beraber; müntesibi en fazla olan putperestlik, toplumsallaşma aşamasını kökleştirmiş bir inanç halinde toplumun

²³⁷ Hamidullah, s. 49.

²³⁸ Mustafa Fayda, "Hz. Peygamber Devri Kronolojisi" Ankara, TDV İslam Ansiklopedisi, 2020,.

benliğine sinmişti. Rivayetlere göre put inancını Mekke'ye ilk getiren kişi Luhay b. Amr'dır.²³⁹ İnsanlar dünyaya gözlerini açar açmaz atalarını bu ahval üzerinde görünce hiçbir sorgulama ve arayış içine girmeden büyüklerinden devraldıkları bu dini mirası aynı hassasiyetle koruyup bir sonraki nesle aktarmanın endişesine giriyordu. Allah'ın varlığını kabul etmekle beraber²⁴⁰ onun yeryüzüne müdahalesini reddedecek bir ilah anlayışı olarak tasavvur edilen putperestlik diğer peygamber kıssalarında da gördüğümüz gibi klasik bir şirk inancıydı. Allah'ın varlığını kabul ettikleri için Allah'ın yerine değil onun yanına alternatif bir ilah yakıştırıyorlardı. Hatta Allah'ın kutsallaştırmada o kadar yanlış bir düşünceye kapılmışlardı ki putların kendilerini Allah'a yaklaştırdıklarını iddia ediyorlardı.²⁴¹ Özetle ulûhiyet ve rubûbiyyet anlamında Allah'ın yetkilerini/sıfatlarını bölerek Allah'ın dışındaki varlıklara atfediyorlardı. Böylece şirk inancını kendilerince meşrulaştırıyorlardı.²⁴²

Mekke özelinde söylemek gerekirse bu şirk inancında samimi olan müntesiplerinin yanında kendi menfaatlerini devam ettirmenin meşru bir kanalı olarak da putperestliği kullanan ve eşraf diyebileceğimiz Mekke'nin ileri gelenleri de olmuştur. Hatta bu putları Kabe'nin içinde muhafaza ederek meşruiyet kazandırmanın en siyasi ve zekice hamlelerini de atıyorlardı. Kabe'nin Mekke'de olması dini inancı belirlenen en önemli etken olmuştur Mekke'deki her bir kabile Kabe'ye karşı ayrı bir görev üstlenerek bu hassasiyetle hizmet etmişlerdir. Bu bağlamda putperestlik sadece bir dini inanış değil kısmen bir geçim kaynağı olarak da anlaşılabilir. Çünkü haram aylar olarak kabul edilen zilkade, zilhicce, muharrem, receb aylarında başka bölgelerdeki insanlar Kabe'ye hem kendi putlarını ziyaret etme hem de ticaret amaçlı ziyaretlere gelirlerdi.²⁴³

Kendi elleriyle yapıp taptıkları bu putların kendi iç bütünlüğünde hiyerarşik değerleri de vardı. Hübel, Lât, Uzzâ ve Menât isimli putlar en değerli putlarıydı ve genelde büyük kârlar alacakları zaman bunların huzurunda alır, fal oklarını ve bu putların önünde çekerlerdi.²⁴⁴ Hazırlıklarını putların önünde yapar kurbanlarını onlar için keserlerdi. Bu inançlarını sorgulamaya kalkışan birisine de en ağır cezaları vererek toplumun içinde bu

²³⁹ Abdülkerim Özaydın, "Amr b. Luhay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV İslam Ansiklopedisi, 1991, c.3, s. 87-88.

²⁴⁰ ez-Zümer 39/3.

²⁴¹ ez-Zümer 39/3.

²⁴² Celaleddin Vatandaş, *Hz. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti*, İstanbul, Pınar Yayınları, 5. basım, 2009, c.1, s. 81.

²⁴³ Mustafa Sinanoğlu, "Şirk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2010), s. 197-198.

²⁴⁴ Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*, Ensar Neşriyat, 2021, c.1, s. 80.

tür potansiyeli olan insanları önceden söndürme tedbirlerini en üst çitadan belli ederlerdi.²⁴⁵

En yaygın inanç putperestlik olmasına rağmen Mekke’de başka inançlar da vardı. En yakın haliyle ateşe tapan Mecûsiler nüfus olarak ne kadar bir orana tekabül ettiği tam olarak bilinmese de Mekke’de varlığını sürdürüyorlardı.²⁴⁶ Kaynaklarda İran tarafındaki tüccarlar üzerinden bu dini anlayışın buraya getirildiği söylene de farklı görüşlerin varlığından dolayı net bir şey söylemek doğru bir tespit için yeterli olmayacaktır. Ancak sayılarının çok olmadığı konusunda neredeyse fikir birliği vardır.²⁴⁷

Bir diğer din ise dünya genelinde nüfusu çok olmasına rağmen Mekke’de daha az bir mensuba ulaşabilmiş Hristiyanlık’tı. En bilinen örneği olarak Hz. Muhammed vahyi ilk aldığı andaki endişesini giderebilmesi için Hz. Hatice’nin önerdiği Varaka b. Nevfel sayılabilir. Mekke’nin yakın bölgelerindeki komşu yerler dönemin Roma İmparatorluğunun egemenliğinde olduğu ve bu imparatorluk da Hristiyanlık inancını benimseyip hatta resmi din haline getirdiği için Mekke’deki insanlar bu dine yabancı değillerdi. Bütün dinlerin tanınmasında belki de en önemli etken Mekke’nin bir ticaret şehri olmasıydı. Çünkü Mekke’deki tüccarlar dünyanın dört bir yanını geziyor ve farklı inançlarla tanışıyorlardı. Hatta kurulan ticaret panayırıları Hindistan, Çin, İran gibi birçok ülkeden insanların gelmesine ve tanışmalarına vesile oluyordu. Bundan dolayı birçok dini inanç en azından bağıklık seviyesinde bir tanışıklık derecesindeydi.²⁴⁸

Mekke’deki dini inançlardan belki de mensubiyet açısından en azı Haniflik’ti. Birkaç kişiden oluşan Hanif inancı Hz. İbrâhim’den kalmış bütün şirk ve yanlış inançlardan korunabilmiş Allah’ın bir ve tek olduğunu kabul etmiş tek din olarak kalmıştı. Ancak Haniflik nüfus bakımından az olmasından ve Hz. İbrâhim ile aralarında çok uzun bir süre geçmiş olmasından dolayı Haniflik ne toplumsallaşabilmiş ne de siyasallaşabilmişti. Ayrıca bu inancın tüm vecibeleri yerine getiremiyor hatta birçok temel ibadetleri unutulmuştu. Deyim yerindeyse Hanifler neyin yanlış olduğunu bilmekle beraber neyin doğru olduğunu ve nelerin yapılması gerektiğinden mahrum kalmışlardı. Toplumun genel kabul ettiği şirk inancına muhalif olmalarına rağmen başkaldırı aşamasına geçecek bir güce

²⁴⁵ Vatandaş, c.1, s. 241.

²⁴⁶ Apak, c.1, s. 74.

²⁴⁷ Vatandaş, c.1, s. 19.

²⁴⁸ Nebi Bozkurt, “Mekke”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, TDV İslam Ansiklopedisi, 2003, c.28, s. 555-556.

hiçbir zaman ulaşamamakla beraber bireysel olarak bazen bu tür tepkiler ortaya çıksa da genelde ağır cezalar ile cezalandırıldıkları için buna kalkışamıyorlardı.²⁴⁹

Yahudilik dini de daha çok Medine’de olmasına rağmen Mekke’de de kısmen bulunuyordu. Çünkü tahminen o dönemde Mekke’nin nüfusu 10.000 civarındaydı. Kendilerini seçilmiş üstün ırk olarak kabul eden Yahudiler kendileri dışındaki bütün insanların onlara hizmet etmesi için yaratıldığını iddia ediyorlardı. Bu inançlarının gerçekleşeceği gün bekledikleri peygamberlerin kendi aralarında doğacakları gün olarak tahayyül ederek kendisi dışındakilerine bir intikam sözüyle korkutuyorlardı. Birbirlerini destekleme konusunda çok güçlü bir bağ kuran Yahudiler Mekke’de az olmalarından dolayı Medine’ye göre biraz daha zayıf kalmışlardı.²⁵⁰

Cahiliye döneminde Mekke’deki dinlerden bir tanesi de Sabiilik inancıydı.²⁵¹ Yıldızlara veya diğer gök cisimlere taparak Allah’a şirk koşmanın başka bir versiyonunu benimsemiş bu inançtaki insanlar toplumun bir kısmını oluşturuyordu. Ancak şunu net bir şekilde söyleyebiliriz ki toplumun egemen gücü Mekkeli müşrikler olduğu için putperestlik dışındaki inançların mensupları bu hakimiyeti eline almaya kalkışmayı bile akıllarından geçiremezlerdi.

3.5.2.2. Ekonomik yapı

Mekke’de yaşayan insanların temel geçim kaynakları tarım, hayvancılık ve ticarete dayanıyordu.²⁵² Ancak iklim şartlarından dolayı ağırlıklı olarak ticaret ile uğraşıyorlardı. Uzun süre çöl iklimine ve susuzluğa dayanabildiği için neredeyse develerin dışında hayvanlar bulunmuyordu. Ancak ticaret onların tarım ve hayvancılıktan eksik kalan yönlerini telafi etmelerine imkân sağlıyordu. Kendi imkanlarla yetiştiremedikleri ve üretmedikleri ihtiyaçlarını ya başka şehirlere ticaret amacıyla gittiklerinde ya da insanların Mekke’ye ticari amaçla geldikleri zamanlarda karşılayabiliyorlardı. Haram aylarda Mekke’ye gelen tüccarların güvenliğini sağlayabilmek için savaş ve kan davaları yapılmıyordu. Normalde kan davalarının bu kadar yaygın olduğu bir toplumda böyle bir radikal kararın alınmasının temel sebebi şehirdekilerin başka geçim kaynağının

²⁴⁹ Şaban Kuzgun, “Hanîf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 1997, c.16, s. 36; Vatandaş, c.1, s. 20.

²⁵⁰ Apak, c.1, s. 73.

²⁵¹ Apak, c.1, s. 75-76.

²⁵² Apak, c.1, s. 69.

olmamasıdır. Yakın bölgelerde özellikle Taif, Medine gibi şehirlerde tarım imkânı daha fazlaydı ancak Mekke'nin iklim ve toprak yapısı buna müsaade etmiyordu.²⁵³

3.5.2.3. Ahlâkî ve sosyal yapı

Peygamberimizin doğduğu Mekke ve civarındaki coğrafyanın ahlaki ve sosyal yapısı bilinmeden peygamber efendimizin hem nübüvvet öncesi hem de nübüvvet dönemi yaşadıkları evrelerin tam anlaşılması mümkün değildir. Ana hatlarıyla söylemek gerekirse bu zina, içki, kumar, kan davaları, kızların diri diri toprağa gömülmesi, kadınlara hiçbir değerin verilmemesi, eş sayısında hiçbir sınırın olmaması gibi ahlaksızlığın yaygın olduğu bir dönemde peygamberimiz doğdu. Bu ahlaksızlıkların ve şirk inancının yaygınlığından dolayı İslam bu döneme cahiliye ismini verdi. Bunlara rağmen cömertlik, cesaret ve haksızlıkla mücadele gibi bazı faziletli vasıflara sahip kişilerde vardı.²⁵⁴

Köleler ve hürler olarak insanlar iki sosyal sınıfa ayrılmış, köleler her türlü hizmeti yapmakla zorunlu tutulmuş ve bunun karşısında sadece doyabilecekleri kadar bir yiyecek temin edilirdi. Hiçbir hukuk ve ahlak kuralı geçerli olmadığı için efendiler kölelerine istediklerini yapar hiç kimseye hesap vermek zorunda da kalmazlardı. Bir kölenin özgürlüğüne kavuşabilmesi için çok aşırı yüksek bir maliyet ödemesi gerekirdi. Ancak sosyal yapı denilince akla ilk Mekkeli müşriklerin taassup hayatı gelir. Kendi akrabalarının haklı olduğunu ve birlikte düşmana karşı savaşılması endişesini nesilden nesile almış ve aktarmışlardı. Bu taassup İslam'ın kabul edilmesinde de büyük bir engel olarak çıkmıştı.²⁵⁵

3.5.2.4. Doğumu ve çocukluğu

Allah, son peygamber Hz. Muhammed'i her türlü haksızlığın ve zulmün baş gösterdiği bir o zaman ve zeminde âlemlere rahmet olarak gönderdi. İçki, zina, adam öldürme, kızların diri diri toprağa gömülmesi, şirk, yalan, iftira, kan davaları gibi her türlü akide bozukluğunun ve ahlaksızlığın yaşandığı Arabistan yarımadasının Hicaz bölgesine bağlı Mekke'de²⁵⁶ Resulullah dünyaya geldi. Doğmadan önce babasını kaybetmiş²⁵⁷

²⁵³ Hasan Kılıç, "İslam Öncesi Mekke'de Dinin Ekonomik Hayat Üzerindeki Belirleyici Etkisi", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 12, 2022, s. 40.

²⁵⁴ Mehmet Eser, Adnan Adıgüzel, "Hz. Muhammed'in Yetişmesinde Etkili Olan Bazı Kişiler", *Akademik Siyer Dergisi* 2/4, 2021, s. 80.

²⁵⁵ Vatandaş, c.1, s. 21.

²⁵⁶ Hamidullah, s. 49.

²⁵⁷ Hamidullah, s. 49.

doğduktan altı yıl sonra da annesinin vefatıyla²⁵⁸ hüznü daha da derinleşmişti. Sanki Allah kıyamete kadar bütün insanlara örnek olacak bir şahsiyeti kendisi terbiye edecekmiş gibi noksan olan bir insanın terbiyesinden onu korumak için yetim ve öksüz bırakmıştı.²⁵⁹

Çocukluğunda annesini de kaybeden Hz. Muhammed iki yıl süreyle asıl adı Şeybe²⁶⁰ olan dedesi Abdülmuttalib'in yanında kaldı. Sevgili torununu en mahrem toplantılara götürecek kadar çok seven ve koruyan dedesi de hayatını kaybedince torununun bakımını üstelenmesini Ebû Tâlib'e vasiyet etti.²⁶¹ Amcası Ebû Tâlib maddi durumu çok iyi olmamasına rağmen eşi Fatma ile yeğenine en güzel şekilde bakmış ve evliliğine kadar yanından ayırmamıştı.²⁶²

Hz. Muhammed'in doğduğu Mekke şehri sıcak bir iklime sahip olduğu için yeni doğan bebeklerin hem fasih bir Arapça öğrenmeleri hem de güçlü bir bedene sahip olmaları için ücret karşılığında süt anneleri eşliğinde serin yayla köylerine gönderilirlerdi. Her yıl belli bir dönemde Mekke'ye gelen Süt anne kabilesi yeni doğan çocukları özellikle zengin ailelerin çocuklarını almak için yarışırılar hatta daha erken Mekke'ye ulaşmak için büyük bir çaba sarf ederlerdi. Peygamberimizin babasının vefat etmiş olması süt annelerin hayallerindeki ücret için bir engel olarak duruyor o yüzden kimse Peygamberimize süt annelik yapmak istemiyordu. Ancak dedesi Abdülmuttalip belli bir ücret karşılığında sevgili torununa süt annelik yapması için Hz. Halime²⁶³ ile anlaştı. Bunun dışında Peygamberimizin bir diğer süt annesi Süveybe hanımdır.²⁶⁴

Hz. Peygamber, toplumun içinde olduğu bu bataklığın hiçbirisine bulaşmadan yaşamayı başarabildi. Yaklaşık kırk yıllık nübüvvet öncesi hayatında dürüst, güvenilir, adil gibi her türlü ahlaki fazileti yakıştırılabileceğimiz bir hayatın sahibi oldu. Hiçbir yakın çevresi hatta hiçbir canlı ondan incinmedi. İmkanları olmasına ve günahın toplumsallaşmış olmasından dolayı işlemeden ayıplanmayacağını bilmesine rağmen haram ve çirkin olan her şeyden uzak kaldı. Yaşı ilerledikçe toplumun ahlaki ve itikadı saplantılarına, sapık düşüncelerine ve uygulamalarına karşı rahatsızlığı da artıyor ve sürekli sakin ve kimsesiz ortamlarda tefekkür etmeye çalışıyordu. En yakın akrabaları hatta aynı evde yaşadığı

²⁵⁸ Apak, c.1, s. 110.

²⁵⁹ İbn Sa'd, s. 131.

²⁶⁰ H. Ahmet Zezikki, "Abdülmuttalib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, TDV İslam Ansiklopedisi, 1988, s. 272.

²⁶¹ Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik İbn Hişâm, *Sîret-i İbn-i Hişâm Tercemesi*, çev. Hasan Ege İstanbul, Kahraman Yayınları, 1. Baskı, 2006, s. 225.

²⁶² Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Ömer Abdusselam, Beyrut, Dâru'l- Kitâbu'l-Arabiyye, 3. Baskı, 1990, 188-192; Ege, s. 240.

²⁶³ Eser, Adıgüzel, s. 80.

²⁶⁴ İbn Sa'd, s. 90-91.

amcaları bile şirk inancına mensup iken o, Allah’a asla böyle bir şey yakıştıramayacağını biliyordu.

3.5.2.5. Gençliği ve evliliği

Gençliğinde çobanlık ve ticaret²⁶⁵ gibi birçok işle uğraşarak farklı tecrübeler ve deneyimler kazanmış, mesleğinden dolayı birçok yer gezmiş ve insanlarla görüşmüştür. Bütün bunlar onun nübüvvet vazifesini üstlendikten sonra işini kolaylaştıracak bir birikim olarak karşına çıkacaktı. Amcası Ebû Tâlib ile Şam’a yine ticari amaçlarla gitmesi hayatında birçok tecrübeyi edinmesini sağladı.²⁶⁶ Hz. Peygamber 20’li yaşlarda iken ticaret sebebiyle Yemen’den Mekke’ye gelen bir tüccarın satmış olduğu malın parasını alamamasından dolayı Hilful- Fudûl denilen bir topluluğa katılmıştır.²⁶⁷ Bu topluluğun gayesi zulme ve haksızlığa uğrayanların yanında olup toplumda adaleti tesis etmektir. Daha sonra bu topluluk Erdemliler Birliği olarak anılmıştır. Buradan hareketle Hz. Peygamberin henüz genç yaşlarda iken adaletsizliğe ve zulme karşı olduğunu ilan ettiğini görmekteyiz.²⁶⁸

Her türlü düşmanlıktan ve mücadeleden kaçınmanın, kötülük yapmanın ve kan dökmenin haram olduğu zilkade, zilhicce, muharrem, receb aylarında yapılan savaşlara “Ficâr savaşları” diye adlandırılır. Hz. Muhammed’in de on beş-yirmi yaşlarında amcalarına yardım etmek için akrabalarıyla birlikte katıldığı bir savaş olmuştur.²⁶⁹

Hz. Muhammed’in hayatının en önemli bölümlerinden bir tanesi de Hz. Hatice ile evlenmeseydi. Kureyş kabilesine mensup olanlarının büyük çoğunluğu hayatlarını ticaretle devam ettiriyorlardı. Tahıl ve kumaş ticareti yapan Ebu Talib’e yardım ederek mesleğe başlayan Hz. Muhammed, genç yaşlarda ticarete atılmış ve bu yönde seyahatler gerçekleştirmiştir. Yaptığı bu seyahatler sonucunda çeşitli bölgelerde yaşayan insanları siyasi, dînî ve toplumsal hallerini öğrenme imkânı elde etmiştir. Hz. Muhammed 25 yaşına geldiğinde amcası Ebu Talip Mekke’nin tanınan tüccarlarından Hz. Hatice’ye giderek Şam’a gidecek olan kervana yeğeni Muhammed’i de dahil etmesi talebinde bulundu. Bunun üzerine doğru sözlü, güvenilir ve ahlaklı olmasıyla tanınan Hz. Peygamberle ticari iş birliği yapmayı teklif eden Hz. Hatice kendisine iki kat ücret vereceğini de vaat etmiş ve

²⁶⁵ Hamidullah, s. 55.

²⁶⁶ İbn Sa’d, s. 148.

²⁶⁷ Apak, c.1, s. 122.

²⁶⁸ İbn Sa’d, s. 155-157; İbn Hişâm, s. 152.

²⁶⁹ İbn Sa’d, s. 154; İbn Hişâm, s. 208.

Suriye'ye gidecek olan kervanının başında Hz. Muhammed'i göndermiştir. Bu ticaretin sonucunda Hz. Muhammed hakkındaki izlenimlerini de aldıktan sonra Hz. Hatice onunla evlenmeye karar vermiş ve ona evlilik teklifinde bulunmuştur.²⁷⁰ Hz. Muhammed yaptığı istişarelerden sonra Hz. Hatice'yi amcaları vasıtasıyla ailesinden isteyip nikahlarını gerçekleştirmişlerdir.²⁷¹

Amcasının küçüklüğünde onun bakımını üstlenmesinden dolayı bir vefa borcu olarak Hz. Hatice ile evlendikten sonra amcasının oğlu Hz. Ali'nin bakımını üzerine alarak bu vefa borcunu ödemeye çalıştı. Kırk yaşında Nübüvvet ile görevlendirildiğinde onun en yakın dostu yine eşi Hz. Hatice olmuştu. Mekkeli müşriklerin taassup ve kibir kokan caddelerinde, sokaklarında 13 yıl boyunca yürüttüğü tebliğ vazifesi sonucunda hem çok az insan Müslüman olmuş hem de müşriklerin çok şiddetli eziyetlerine maruz kalmışlardı. Daha Medine'ye hicret etmeden oradaki çalışmaları üzerinden bir Müslüman toplum inşa etmiş ve tedbirini aldıktan sonra hicretin yoluna koyulmuştu. Öyle bir izzetli davanın Peygamberi olmuştu ki ona inananlar savaş meydanlarında babalarıyla ve kardeşleriyle çarpışabiliyordu. Ancak her insan gibi Hz. Muhammed'in de bir eceli vardı. Görevini eksiksiz bir şekilde yerine getirip kavram ve kurumlarıyla bir İslam toplumu ve İslam Devleti oluşturmuştu. İnsanların hidayet öykülerine en başından beri şahit olan Hz. Peygamber'in vefatı ona inananlar için kolay olmamıştı. Ancak o vefat etmeden önce bunu da hesap ederek bu davada şahıslara değil İslam'a bağlı olunmasının dersini yapmıştı. Doğumundan vefatına kadar insanlık tarihinde hiç kimseye nasip olmayan belki de kıyamete kadar nasip olmayacak bir şekilde hayatı kayıt altına alınmıştır. Yakın zamanımızda bile yaşamış insanların hayatları bu derece zerresine kadar yazılan, ezberlenen, her sözü akılda tutulan, rivayet veya yazı kültürü ile sonraki nesillere aktarılan ikinci bir insan tarihte olmamıştır.²⁷²

Hz. Muhammed otuz beş yaşına geldiğinde Kureyşliler, yıpranan Kâbe'nin yeniden yapımına başladılar. Bu çalışmanın bir parçası olarak Hacerülesved'in yerine konulması hususunda kabileler anlaşamadılar. Anlaşmazlığı çözmek istişare ettiler. Bu istişare sonucunda Harem-i Şerif kapısından ilk girenin sorunun çözümü için hakem olmasını kabul ettiler. Kısa bir bekleyişlerinin ardından içeri ilk giren Hz. Peygamber oldu. Kureyşli kabileler onun güvenilir olmasından dolayı vereceği karara razı olacaklarını beyan ettiler. Hz. Peygamber istediği bir örtünün üstüne Hacerülesved'i koyduktan sonra her kabile

²⁷⁰ İbn Sa'd, s. 159-160.

²⁷¹ İbn Hişâm, s. 212-214; Apak, c.1, s. 123.

²⁷² İbn Hişâm, s. 218; Apak, c.1, s. 125.

örtünün bir tarafından tutmak suretiyle bu işi birlikte hallettiler.²⁷³ Bu olay Peygamberimiz güvenilir biri olduğunu tekrardan ortaya çıkarmıştır.²⁷⁴

3.5.3. Kur’ân ayetleri bağlamında Hz. Muhammed

Hiz. Muhammed’in hayatı, İslam dininin temelini oluşturan Kur’ân ve onun tefsirleri bağlamında incelendiğinde, nübüvvetten önceki dönemi de önemli derslerle doludur. Yaptığımız ayet taramalarında Hiz. Muhammed’in nübüvvet öncesi hayatını anlatan ayetlerin çok kısıtlı olduğunu fark ettik. Hatta sadece Duhâ sûresinin ilk sekiz ayeti ile Şûrâ Sûresinin 52. ayetinde onun nübüvvet öncesi hayatının bir bölümü anlatılmaktadır. Bu bölümde, Hiz. Muhammed’in nübüvvet öncesi hayatı Kur’ân ayetleri ışığında tefsir kaynaklarına dayandırılarak ele alınacaktır.

“...مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ...”

“Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun”²⁷⁵

Râzî söz konusu olan “daha önce sen, kitap nedir, iman nedir bilmezdin” ayetini yorumlarken ayetten çıkarılması gereken hükümler için ulemanın görüşlerine başvurmuştur. Ona göre, bu ayetin Peygamberlerin nübüvvet öncesinde küfür üzere olmadıkları konusunda alimlerin icma ettikleri görüşü benimsemiştir. Akabinde ayetin çağrıştırdığı diğer kavramsal meselelere değinen Râzî, bu ayetteki “Kitap” kelimesinin “Kur’ân” olduğunu dile getirmiştir. O, buradaki “iman” kelimesini ise “Allah imanınızı asla zayi edecek değildir.” mealindeki Bakara Sûresinin 143. ayetinden hareketle “namaz” olarak izah etmiştir. Ayrıca Râzî’ye göre, “sen, iman nedir bilmezdin” ifadesi, iman ehlinin kimler olacağını yani iman edecekler ve etmeyecekler kimlerdir bilemezsin şeklinde de tefsir edilebilir. Râzî bütün bu anlamları da kapsayacak şekilde Hiz. Peygambere hitaben “iman nedir bilmezdin” ifadesinin “bir çocukken kitap ve iman mükellefiyetinin ona yüklenmediği bir manayı kastettiğini söyler. Çünkü Hiz. Muhammed, nübüvvet öncesinde marifetullah dışında Allah’ın kendisini mükellef tuttuklarını bilmiyordu.²⁷⁶ Bu yaklaşımlara yakın bir görüş olarak bu ayetin, Hiz. Muhammed’in kitap ve iman hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığı dönemi vurguladığı ifade edilmiştir. Bu nokta, onun peygamberliğinin, kendi ilmi veya önceden kazandığı bir bilgiyle değil,

²⁷³ İbn Hişâm, s. 218-219, İbn Sa’d, s. 170-171.

²⁷⁴ Nur Yıldırım, “Araplarda Hakemlik ve Hiz. Peygamber’in Kâbe Hakemliği”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1, 2024, 135.

²⁷⁵ eş-Şûrâ 42/52.

²⁷⁶ er-Râzî, c.27, s. 187-188.

doğrudan Allah'tan aldığı vahiy ile şekillendiğini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Ayrıca bu âyette “Mümin değildin” ifadesi yerine “İman nedir bilmiyordun” buyurulmuştur. Ayette geçen “bilme” sıradan bir bilmeyi değil, bir konunun künhüne vâkıf ifade eder.²⁷⁷

Zemahşerî de bu sınırlar çerçevesinde ayete yaklaşmakta ve şu izahatları getirmektedir. Çünkü ona göre de Hz. Peygambere Kur’ân inzal edilmeden önce onun ne olduğunu bilmemesi doğal bir durumdur. Ancak peygamberlerin aklını kullanarak ve delillendirme yaparak tevhidi bir duruşla Allah’a iman etmemeleri mümkün değildir. Zaten peygamberler nübüvvet öncesi ve sonrası küçük ve büyük günah işlemekten bile korunmuşken inkâr halinden korunmamış olmasını tahayyül etmek imkansızdır. Bu ayette imanın akılla değil, vahiyle ulaşılan kısmı kastedilmektedir. Bu kısım ise Peygamber’in, vahiy öncesi hakkında bilgi sahibi olamayacağı kısımdır. Bu yorumları getiren Zemahşerî, imanı “namaz” olarak tefsir ederek diğer müfessirlere yakın bir tutum sergilemiştir.²⁷⁸

Ayette geçen “kitap nedir iman nedir bilmezdin” ifadesini “imandan, kitaptan haberin yoktu” şeklinde anlamak yanlış bir anlama şekli olacaktır. Allah, peygamber göndereceği kimseleri peygamber olmadan önce de iman bakımından korumuştur. İbrahim (as) peygamber olmadan önce de putları, yıldızların, ayın ve güneşin rab olamayacağını biliyor ve tek Allah’a inanıyordu. Hz. Peygamber (sas) de nübüvvet görevi verilmeden önce hiçbir puta tapmıyor, onlar adına kesilen kurbanlardan yemiyor, onlara hiçbir tazimde bulunmuyordu. Tek Allah’a inanıyor ve sahip olduğu imanı devam ettiriyordu. Yaratılıştan gelen Fitrî imanını muhafaza ediyor ve onun gereklerini yapıyordu. Fitrî imana sahip olmasına rağmen bir vahye muhatap olmadığı ve kendisine bu konuda bir vahiy gelmediği için şerî imana sahip değildi. Allah’ın kendisinden neleri yapmasını veya terk etmesini istediği konusunda şeriata dayalı bir bilgiye sahip değildi. Ne zamanki kendisine vahiy gelmeye başladı o zaman fitrî imanının yanında şerî imana ve kitaba sahip oldu.

Yukarıda bahsi geçtiği üzere Duhâ sûresinin ilk sekiz ayeti de yine Hz. Peygamberin nübüvvet öncesi hayatına dair açıklamalar içerdiğinden dolayı burada bu ayetler üzerinde durulacaktır.

”وَالضُّحَىٰ“ ”وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ“ ”مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ“ ”وَلَلْآخِرَةُ خَيْرٌ لَّكَ مِنَ الْأُولَىٰ“ ”وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ“ ”أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ“ ”وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ“ ”وَوَجَدَكَ عَائِلًا فَأَغْنَىٰ“

²⁷⁷ Karaman vd., *Kur’an yolu*, c.4, s. 762.

²⁷⁸ ez-Zemahşerî, c.5, s. 422-423.

“Yemin olsun, kuşluk vaktine; Kararıp sakinleştğinde geceye ki; Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı. Elbette işin sonu senin için öncesinden daha hayırlı olacaktır. Rabbin sana mutlaka lütuflarda bulunacak, sen de memnun olacaksın. O seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni yol bilmez halde bulup (arayış içerisinde) yol göstermedi mi? Ve seni yoksul bulup zengin etmedi mi?”

Ayette geçen “Rabbin seni terk etmedi” ifadesi için kullanılan “وَدَّعَكَ” kelimesi mübalağa belirtmiş ve “asla terk etmedi” anlamına yorulmuştur. Müşriklerin Peygamberimiz üzerinden Allah’a attığı bu iftiraya Allah peygambere değer verdiğinden dolayı onun adına kendisi bu şekilde cevaplamıştır. Bu müşriklerin başı da Ebû Leheb’in karısı Ümmü Cemîl’in başlattığı bir iftira ve karalama propagandasıydı. Dördüncü ayette Hz. Muhammed’in işlerinin ileride daha iyi olacağını anlatan önceki ayetle bir bağlantısı kurulmuştur. Bu anlamda Allah’ın onu terk etmemesi ve vahiyle sürekli irtibatını diri tutması onun işlerinin dünya ve ahiret anlamında her zaman iyi olacağı anlamında yorumlanmıştır. Çünkü ancak bu sayede insan ahiretteki ahvalini tahayyül edebilir ve Allah’ın huzurundaki rütbesini ve mertebesine yüceltebilir. Peygamberin en dar zamanlarında bu ayetler onun gönlünü ferahlatmış ve teselli etmiştir. İleride Mekke’nin fethi ve insanların bölük bölük İslam’a girmesi müjdelenmiş, böylece Hz. Muhammed’in razı olacağı şeyin Allah tarafından ona mutlaka verileceğine işaret edilmiştir. Bunun sonucunda şehirler zorba yöneticilerden kurtulmuş olacak ve sadece kendi krallıklarına pay ettikleri hazineler fakirlerin de ellerine geçmiş olacaktır. Allah’ın peygamberin razı olacağı nimetin ne olduğunu kesin olarak ifade etmemesi müfessirleri farklı görüşleri ileri sürmelerine sebep olmuştur ancak ortak bir görüş olarak razı olacağın şeyin İslam’ın yayılması ve ahiretteki derecesinin yükselmesi olarak söylenebilir. Allah peygamberinin sahip olduğu nimetleri burada sayarak doğduğundan beri bu nimetlerden mahrum kalmadığını belirtmiştir. Hayır ve şerefın dışında bir beklentiye girmeyen peygamberlerin davet yolunda sabırların azalmaması da Allah’ın verdiği nimetlerden bir tanesi olarak bu bağlamda düşünülmüştür. Ayetin sonlarına doğru “seni yetim bulmadık mı” ifadesi, henüz doğmadan babasını kaybetmesi kastedilmiş ve bakımın amcası Ebû Tâlib’in üstlenmesiyle ilgisi kurulmuştur.²⁷⁹

Râzî bu sûreyi tefsir ederken Duhâ sûresinin Hz. Muhammed ile ilgili, Leyl sûresinin ise Hz. Ebubekir ile alakalı olduğunu ifade eder. Çünkü Hz. Ebubekir ile Hz. Muhammed arasında üçüncü bir şahsın veya bir vasıtanın bulunmadığını ve bu yüzden bu iki surenin peş peşe zikredildiğini ifade eder. Bundan dolayı Hz. Ebubekir geceyi temsil ederken Hz.

²⁷⁹ ez-Zemahşerî, c.6, s. 390-392.

Muhammed ise gündüzü temsil eder. Müfessirler, Cebrail'in Hz. Muhammed'e vahyi biraz geç getirdiğini bundan dolayı müşriklerin kendi aralarında "Allah ona gazap etti ve onu terk etti" demeye başladıklarından dolayı Allah ona bu ayeti indirdi. Alimler vahyin ne kadar kesildiği konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Vahyin kesildiği gün sayısının 12, 15, 25 veya 40 gün olduğunu yönünde ulema arasında ihtilaf çıkmıştır. Râzî, Allah O'na âhiretin daha hayırlı olduğunu bildirmek için "Muhakkak Rabbin sana verecek de hoşnut olacaksın" ayetini indirdiğini ifade etmiştir. Ona göre, müfessir bu ayetteki vaadin şefaathane manasına yorumlamanın kesin bir husus olduğunu ifade eder. Bu ayetin Hz. Muhammed'in razı olacağı her şeyi yapacağına işaret ettiğini sonucunu da çıkarmışlardır. "O seni yetim olduğunu bilip de (seni) barındırmadı mı?" ayetinde Râzî, Allah'ın Hz. Peygambere hitaben; "sen âciz ve küçük bir çocuk iken seni terk etmedik aksine seni büyüttük, eğittik ve Arş'ın yüksek seviyelerine çıkardık" şeklinde önceki ayet ile münasebetinin bulunduğunu ifade eder.²⁸⁰

Hz. Peygamber (sas)'ın peygamberlik öncesi hayatı hakkında bilgi veren Duha suresindeki "Seni yol bilmez halde bulup (arayış içerisinde) yol göstermedi mi?" ayet-i kerimesini Şura 52. ayet-i çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Her iki içerik bakımından birbirini desteklemektedir. Duha suresindeki "dallan" ifadesini "yalnız kalmış, kaybolmuş, ne yapacağını tam olarak kestiremeyen" şeklinde anlayabiliriz. Hz. Peygamber (sas) kavminin içerisinde bulunduğu inanç yapısından rahatsızlık duyuyor, onlar için neler yapılabileceğinin yollarını araştırıyor, bunun için Hira nağarasına çekiliyor ve neler yapılabileceği ile ilgili günlerce düşünüyordu. "fe hedâ" Ey Peygamber işte sen bu halde iken Rabbim sana nasıl hareket edeceğini gösterdi. Hz. Peygamber (sas) kendisine vahiy gelmesi ile birlikte nasıl hareket edebileceğini öğrenmiş ve ona göre hareket etmeye başlamıştı.

²⁸⁰ er-Râzî, c.31, s. 208-219.

4. SONUÇ

Tarihî seyir içerisinde insanlar, hak yoldan uzaklaştıkça sapkın ve batıl yollara dalmış ve giderek bu batıla dalma (sapkınlık) artmıştır. Allah, insanları içine düştükleri bu sapkınlıktan kurtulmaları için peygamberler göndermiştir. Gönderilen bu peygamberler, gönderildikleri toplumlara Allah'ın dinini tebliğ etmişler, tebliğ görevlerini layıkıyla yerine getirmek ve gönderildikleri insan toplumunu örnek bir hâle getirebilmek için bizzat yaşayarak hak dini temsil etmişlerdir.

Peygamberler, gönderildikleri toplumu Allah'tan başka ilah bulunmadığına, yalnızca Allah'a imana kulluğa çağırılmışsa da toplumun bu daveti inkar etmesiyle karşılaşabilmiştir. Kavimlerinin baskılarına karşı nebevi sabrı göstermelerinden dolayı Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed azimet sahibi olarak nitelenmişlerdir. Adı geçen beş peygamberin tebliğ mücadelesinde karşılaştıkları sıkıntı ve zorluklara rağmen azim ve kararlılıkla mücadele etmelerinden dolayı Kur'ân'da "Ülû'l-azm" peygamberlerden oldukları vurgulanmıştır. Büyük azim sahibi olan bu peygamberler, mücadelelerinden dolayı övülmüş ve Allah tarafından insanlara örnek gösterilmişlerdir.

Kur'ân'da Ülû'l-azm olarak nitelendirilen bu peygamberlerin ortak özellikleri; Allah'a kulluğun en güzel ve en mükemmel bir şekilde nasıl yapılacağını bizzat örnek olarak göstermeleri, hak-batıl (tevhid-şirk) mücadelesinde Allah'ın dinini tebliğ edebilmek için her türlü zorluğa ve düşmanlıklara göğüs gerip sabretmeleridir.

İslam inancına göre, Allah tarafından insanlara doğru yolu göstermek amacıyla gönderilen peygamberler arasında, üstün sabır ve azim sahibi oldukları için "Ülû'l-Azm" (azim ve kararlılık sahibi) olarak anılan beş peygamber bulunmaktadır. Bunların kimler olduğuna yönelik bazı farklı görüşler bulunsa da bu peygamberler; Hz. Nûh, Hz. İbrâhim, Hz. Mûsâ, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed'dir. Ülû'l-Azm peygamberlerin nübüvvet öncesi hayatları, onların peygamberlik görevine nasıl hazırlandıklarına dair önemli ipuçları sunar.

Kur'ân'da ifadeler, görünürde peygamberler arası bir fazilet üstünlüğünün varlığına delalet ettiği gibi yokluğuna da işaret etmesi müfessirlerin efdaliyet meselesinde bir ihtilafa düşmesine sebep olmuştur. Bazı ayetler peygamberlerin bir kısmının diğerlerinden üstün olduklarını anlattığı halde başka ayetlerde hiçbir peygamber arasında bir farkın gözetilmediğini dile getirmiştir. Müfessirler kendisine yakın duran ayetler üzerinden bu konudaki bir tarafın mensubu olarak tefsirlerinde savundukları görüşü dile getirmişlerdir. Ancak çoğu müfessir iki ayetin beraber düşünüldüğü zaman aralarında bir çelişkinin olmadığını ve var olan üstünlüğün risâlet görevini tam yapma ya da Allah katındaki bir

derece olarak anlaşılmaması gerektiğini ifade etmişlerdir. Sonuç olarak peygamberler arasındaki üstünlüğün olduğuna işaret eden ayetler belki onların çektikleri zorluk ve sıkıntılardan kaynaklandığı şeklinde anlaşılabilir. Üstünlüğün olmaması ise görevlerinin eksiksiz yerine getirilmesi anlamında hepsinin eşit olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Ülû'l-azm peygamberleri yakın akrabaları ile yaşadıkları imtihanlar, gönderildikleri kavimlerin yaşam ve inanç tarzları, karşılaştıkları zorluklar, getirdikleri şeriat ve mensup oldukları tevhid inancı, Allah'a karşı istedikleri duaları, şahsiyetleri gibi bazı ortak özelliklere sahip olmuşlardır. Bunların yanında gönderildikleri toplum ile aynı dili konuşmuş, hepsi birer beşer olduğu için bir insanın yaşadığı hayatı yaşamış; üzülmüş, sevinmiş ve ecelleri geldiğinde vefat etmişlerdir

Bu peygamberlerin ilki Hz. Nûh, insanlık tarihinde önemli bir dönüm noktası olan tufan hadisesiyle tanınır. Ancak nübüvvet öncesi hayatı, daha çok toplumuna karşı gösterdiği sabır ve kararlılık ile dikkat çeker. Hz. Nûh'un doğup büyüdüğü toplum, putperestlik içinde boğulmuş, hak ve adaletten uzaklaşmıştı. O, genç yaşlardan itibaren çevresindeki sapkınlığa karşı duyarlıydı ve toplumunun durumuna derin bir üzüntü duyuyordu. İnsanlara doğru yolu göstermek için Allah'tan vahiy beklemeksizin sürekli bir tefekkür hali içerisindeydi. Hz. Nûh'un bu derin düşünce yapısı ve sabırlı karakteri, Allah tarafından peygamberlikle görevlendirilmesinde önemli bir rol oynadı.

Hz. İbrâhim, ülû'l-azm peygamberlerin belki de en bilinenidir. Onun nübüvvet öncesi hayatı, akıl yürütme ve sorgulama yeteneği ile öne çıkar. Babası Âzer, put yapımcısıydı ve Hz. İbrâhim de bu putların anlamsızlığını erken yaşlarda fark etti. Gençlik yıllarından itibaren putperestliğe karşı çıkmaya ve insanları tek Allah inancına davet etmeye başladı. Bir gece yıldızlara, aya ve güneşe bakarak onların tanrı olamayacağını, çünkü hepsinin battığını ve batan şeylerin Rab olamayacağı mesajını kavmine vermeye çalıştı. Hz. İbrâhim'in bu derin anlayışı ve sorgulama yeteneği, onun nübüvvet dönemi görevlerini kolaylaştırdı.

Hz. Mûsâ'nın nübüvvet öncesi hayatı, adalet duygusu ve zalimlere karşı başkaldırışı ile dikkat çeker. Firavun'un sarayında büyüyen Hz. Mûsâ, Mısır halkının çektiği acılara tanıklık etti. Bir gün, bir Mısırlı birinin bir İsrâiloğluna zulmettiğini görünce araya girerek Mısırlı'yı kasti olmadan öldürdü. Bu olay, onun içinde yanan adalet ateşinin bir göstergesiydi. Ancak bu olay sonrasında Firavun'un gazabından kaçmak zorunda kaldı ve Medyen'e sığındı. Burada çobanlık yaparak tevazu, sabır ve dayanıklılık gibi peygamberlik

görevinde de ihtiyaç duyacağı nitelikleri geliştirdi. Hz. Musa'nın bu olaylarla şekillenen hayatı, onu peygamberlik görevine hazırladı.

Hz. İsa'nın nübüvvet öncesi hayatı hakkında bilinenler sınırlıdır, ancak annesi Hz. Meryem ile birlikte geçirdiği saf ve erdemli bir yaşam, onun ruhsal gelişimine büyük katkıda bulunmuştur. Hz. İsa, çocukluğundan itibaren derin bir maneviyat içindeydi ve Kudüs'teki mabette uzun süreler geçirdi. Yüksek bir ahlak anlayışına sahip olan Hz. İsa, çevresindeki insanlara sevgi, merhamet ve şefkat göstermesiyle tanınırdı. Babasız bir şekilde mucizevî olarak dünyaya gelmesi, ölülerini Allah'ın izniyle diriltmesi, körleri iyileştirmesi, çamurdan yaptığı kuşa üflemesiyle Allah'ın onu diriltiğine şahit olması gibi birçok yaşantısı nübüvvet dönemi hayatını etkileyen bir yaşantı olmuştur. Bu erdemli kişiliği, onun nübüvvet göreviyle halkını doğru yola davet etmesinde temel bir unsur oldu.

Hz. Muhammed'in nübüvvet öncesi hayatı, dürüstlük ve güvenilirliği ile dikkat çeker. "El-Emin" (güvenilir) olarak anılan Hz. Muhammed, genç yaşlardan itibaren toplumunun sevilen ve saygı duyulan bir üyesiydi. Mekke'deki Kâbe'nin yeniden inşası sırasında Hacerü'l-Esved'i yerine koyma görevinin kendisine verilmesi, onun bu güvenilirliğinin bir göstergesiydi. Ayrıca, Hz. Muhammed, sık sık Hira Dağı'na çekilerek derin tefekküre dalar ve Allah'ın kudretini, inanç bakımından kavminin içerisinde bulunmuş olduğu hali ve onlar için nelerin yapılabileceğini düşünürdü. Bu manevi arayış, onun peygamberlik görevine ruhen hazırlanmasını sağladı.

Sonuç olarak, Ülü'l-Azm peygamberlerin nübüvvet öncesi hayatları, onların peygamberlik görevlerine nasıl hazırlandıkları konusunda derin bir anlayış sunmaktadır. Her biri, nübüvvet öncesi dönemde, daha sonra üstlenecekleri büyük sorumluluklar için gereken sabır, azim, adalet, sorgulama ve maneviyat gibi erdemleri geliştirerek, peygamberlik görevlerine hazır hale gelmişlerdir.

Çalışmamızda; farklı bakış açılarını görebilmemiz amacıyla ulaşabildiğimiz kadar tefsir kaynaklarını inceleyerek açtığımız başlıkların zenginleşmesine katkı sağladık. Bu vesileyle nübüvvet öncesi hayatlarında da böyle ilahi bir vazifeyi alacaklarını bilmedikleri halde peygamberlik makamına yakışır bir duruş sergileyen ulu'l-azm peygamberlere iman edenlerin, onların getirdikleri ilahi vahiyden önce bıraktıkları ahlâkî itibara ve sağlam karaktere iman ettikleri sonucuna vardık.

KAYNAKÇA

Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd el-. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'î'l-meşânî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 1. Baskı., ts.

Apak, Adem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*. 4 Cilt. Ensar Neşriyat, 2021.

Arvas, Mehmet Vehbi. *Tevrat'ta ve Kur'an'da Hz. İbrahim*. Van, 2009.

Aslan, Nasi. "Risâlet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/125-126. TDV İslam Ansiklopedisi, 2008.

Ata, Mehmet Mahfuz. "Kur'an'da Hz. İbrâhim'in Örneğinde Aile İlişkisi ve Eğitimi". Sempozyum program adı: Uluslararası Hz. İbrâhim (A.S.) ve Nübüvvet Sempozyumu, İstanbul, 2019.

Aydemir, Abdullah. *İslami Kaynaklara Göre Peygamberler*. Diyanet Vakfı Yayınları, 2018.

Aydın, Zeynel Abidin. "Vucûhu'l-Kur'an Bağlamında 'Rasûl' Kelimesinin Anlam Alanı". *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 17/2 (2017), 287-304.

Bozkurt, Nebi. "Mekke". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/555-563. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2003.

Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *el-Câmi'u's-şâhîh*. thk. Muhammed Zühayr b. Nasr. Beyrut: Dâru Takvî'n-Necât, 1. Baskı., 2001.

Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 31. Baskı., 2018.

Cevherî, İsmâil b. Hammâd el-. *es-Sihâh*. thk. Ahmed Abdulgafur Attar. Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melayin, 1990.

Cürcânî, Seyyid Şerîf el-. *Kitâbü't-Ta'rîfât*. Kâhire: Dâru'l-Beyân lit-Türâs, 816.

Çakan, İsmail Lütfi - Solmaz, N. Mehmet. *Kur'an'ı Kerim'e Göre Peygamberler ve Tevhid Mücadelesi*. Ensar Neşriyat, 2014.

Çantay, Hasan Basri. *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*. İstanbul: Mürşid Çantay, 15. Baskı., 1990.

Çavgalov, Niaz. *İncillere ve Kur'an'a Göre Hz. İsa'nın Mesajı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, 2012.

Çelik, Hüseyin. *H. İsa (as) İnecek Mi*. İstânbûl: Rağbet Yayınları, 1. Basım, 2020.

Çelik, Hüseyin. "Kur'an'da, Peygamber Kıssalarında Kadın Motifleri". *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (2014).

Çelik, Mehmet Mübarek. *Kur'an'ı Kerim'e Göre Hz. İbrahim*. İstanbul, 1998.

Demirci, Muhsin. *Tefsir tarihi*. İstanbul: İfav, 19. baskı., 2014.

Demirci, Muhsin. *Tefsir usûlü*. İstanbul: İfav, 9. basım., 2009.

Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsîrû'l-ḥadîş*. Beyrut: Daru'l-Garbi'l-İslâmî, 3. Baskı., 2000.

Doğru, Erdinç. “Dilbilim ve Kur'ân Çerçevesinde Bir Anlam Analizi: Dilbilim ve Kur'ân çerçevesinde bir anlam analizi Resul ve Nebi kavramları Resul ve Nebi Kavramlar”. *Islamic University of Europa-Journal of Islamic Research* 4/2 (2011), 5-10.

Ekinci, Sümeyye Betül. “Ülû'l- Azm Peygamberlerinin Benzerlikleri: Kıssaları Bağlamında Bir İnceleme” 11/4 (2024), 20-35.

Ertuğrul, Muzaffer. *Hızır (as) Kısası'nın Tasavvufî Yorumu*. Ankara: Ankara Üniversitesi, 2011.

Eser, Mehmet. Adnan Adıgüzel. “Hz. Muhammed'in Yetişmesinde Etkili Olan Bazı Kişiler”. *Akademik Siyer Dergisi* 2/4 (2021), 73-94.

Fayda, Mustafa. “Hz. Peygamber Devri Kronolojisi”. 30/477-479. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2020.

Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-. *Kitâbü'l-Ayn*. thk. Abdulhamid Hindavi. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı., 2003.

Gürer, Neşe. *Kur'an'da Peygamberlerin Karakter Özellikleri*. Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2019.

Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. İstanbul: Beyan, 2015.

Harman, Ömer Faruk. “İbrahim”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/272-273. TDV İslam Ansiklopedisi, 2000.

Harman, Ömer Faruk. “İsâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/473-475. TDV İslam Ansiklopedisi, 2000.

Harman, Ömer Faruk. “Mûsâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/207-213. TDV İslam Ansiklopedisi, 2020.

Harman, Ömer Faruk. “Nuh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/224-227. TDV İslam Ansiklopedisi, 2007.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *et-Taḥrîr ve't-tenvîr*. Tunus: Daru't-Tunusiyye, 1984.

İbn Fâris. *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luga*. Lübnan: Dârü'l-Fikr, 1979.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Ömer Abdusselam. Beyrut: Dârü'l- Kitâbu'l-Arabiyye, 3. Baskı., 1990.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik. *Sîret-i İbn-i Hişam Tercemesi*. çev. Hasan Ege. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1. Baskı., 2006.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ. *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm*. thk. Sami b. Muhammed Seleme. Riyad: Daru't-Tayyibe, 1999.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dârü's-Sadîr, 1. Basım, 1882.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*. thk. Dr. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1. Baskı., 2001.

İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-. *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Halil Aytani. Beyrut: Dârü'l-Marife, 6. Basım, 2010.

İsfahânî, Râgıb el- vd. *Müfredât / Kur'an Kavramları Sözlüğü*. İstanbul: Çıra yayınları, 2010.

Karaçobanoğlu, Tarık. *Kur'an-I Kerim Işığında Hz. İbrahim'in Kişiliği*. Eskişehir: Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, 2017.

Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 4. baskı., 2012.

Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 6. baskı., 2017.

Kazancı, Ahmet Lütfi. *Hız Adem'den Hatemü'l Enbiya'ya Peygamberler Tarihi*. Ensar Neşriyat, 2022.

Kılıç, Hasan. "İslam Öncesi Mekke'de Dinin Ekonomik Hayat Üzerindeki Belirleyici Etkisi". *Siyer Araştırmaları Dergisi* 12 (2022), 37-58.

Koç, Gülcan. *Mesnevî-İ Şerîf'te Ulü'l-'Azm Peygamberler*. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2019.

Köksal, Mustafa Âsım. *Peygamberler Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 11. baskı., 2010.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-. *el-Câmi' li-aḥkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdulmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006.

Kutub, Seyyid. *Fî Zılâli'l-Kur'ân*. Kâhire: Dârü's-Şurûk, 1968.

Kuzgun, Şaban. "Hanîf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/33-39. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 1997.

Küçükvar, Zekiye Sena. *Hız Nûh Kıssasını Sîret Bağlamında Okumak*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, 2020.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr el-. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân tercümesi*. çev. Bekir Topaloğlu. thk. Yusuf Şevki Yavuz. İstanbul: Ensar, 1. Baskı., 2015.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr el-. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Ahmet Vanlıoğlu. İstanbul: Darü'l-Mizân, 2005.

Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Tarihi'l-'Arabî, 1. Baskı., 2002.

Mustafa, İbrahim vd. (ed.). *el-Mu'cemü'l-vasîf*. Beyrut: Mektebetü'l Şurûku-d Devliyye, ts.

Önal, Recep. “Kur'an'daki Nebî – Resûl Kavramlarına Teolojik Yaklaşım”. *Kelam Araştırmaları* 11/1 (2013), 329-350.

Özaydın, Abdülkerim. “Amr b. Luhay”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/87-88. TDV İslam Ansiklopedisi, 1991.

Râzî, Fahreddin er-. *Mefâtîhu'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1. Basım, 1981.

Sabuni, Muhammed Ali es-. *Kur'an Işığında Peygamberlik ve Peygamberler*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022.

Sâbûnî, Muhammed Ali es-. *Safvetü't-Tefâsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kur'an'ıl Kerim, 4. Baskı., 1981.

Sâhib, İsmâîl b. Abbâd es-. *el-Muhîf fi'l-luğa*. ed. Şeyh Muhammed Hasan Âli Yasin. Beyrut: Âlemü'l Kutub, 1. Basım, 1994.

Selim, Ebû Hilâl. *el-Furûku'l-luğaviyye*. thk. Muhammed İbrahim Selim. Kahire: Dâru'l-İlmi ve's-Sekâfe, 1997.

Sinanoğlu, Mustafa. “Nübüvvet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/279-285. TDV İslam Ansiklopedisi, 2007.

Sinanoğlu, Mustafa. “Şirk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/193-198. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 2010.

Sönmez, Zekiye. “İnciller ve Kur'an Işığında Hz. İsa". 137-166. Ankara: Dinler Tarihi Derneği Yayınları, 2002.

Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *ed-Dürri'l-menşûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. Kahire: Merkezü Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 1. Baskı., 2003.

Taberî, İbn Cerîr et-. *Taberî Tefsir Tercümesi*. çev. Kerim Aytekin - Hasan Karakaya. İstanbul: Hisar, 1996.

Taberî, Muhammed b. Cerîr et-. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. ed. Abdülmuhsin et-Türkî. Kâhire: Hicr, trs.

Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmîd el-Fârûkî et-. *Keşşâfû Istilâhâtî'l-Fünûn ve'l-Ulûm*. Beyrut: Mektebetü Lübnân Naşirûn, 1. Basım, 1996.

Vatandaş, Celaleddin. *H. Muhammed'in Hayatı ve İslam Daveti*. İstanbul: Pınar Yayınları, 5. basım, 2009.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Peygamber". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/257-262. TDV İslam Ansiklopedisi, 2007.

Yaylalı, Yasemin. "Klasik Şiirlerde Hz. Nûh". *Şarkiyat Mecmuası* 25 (2014), 233-261.

Yazır, Muhammed Hamdi vd. *Hak dini Kur'an dili: inceleme - tenkitli metin*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. baskı., 2021.

Yerinde, Adem. "Müşkilü'l-Kur'an". 32/164-167. İstanbul, 2006.

Yıldırım, Nur. "Araplarda Hakemlik ve Hz. Peygamber'in Kâbe Hakemliği". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1 (2024), 127-142.

Yiğit, Zeynep. *Yahudi ve İslâm Kaynaklarına Göre Hz. Nûh ve Tûfan*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, 2016.

Yitik, Ali İhsan. *İncillere ve Kur'an'a Göre Hz. Meryem'in Müjdelmesi ve Hz. İsa'nın Doğumu*. Ankara: Berikan Yayınevi, 1. Baskı., ts.

Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtaza b. Muhammed b. Abdîrrezâk el-Bilgrâmî ez-. *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmus*. Kuveyt: Mektebetü Hükümeti'l-Kuveyt, 1. Baskı., 2000.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez- el-Hârizmî vd. *El-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl: Keşşaf tefsiri: (metin-çeviri)*. ed. Murat Sülün. çev. Muhammed Coşkun. Fatih, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016.

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-. *el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-ubeykan, 1998.

Zeşik, H. Ahmet. "Abdûlmuttalib". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1. Cilt/272-273. Ankara: TDV İslam Ansiklopedisi, 1988.